

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

นางสาวนิธิกาญจน์ จินใจตรง

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต

สาขาวิชาการวางแผนภาคและเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2555

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทคัดย่อและเพิ่มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)

เป็นเพิ่มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR) are the thesis authors' files submitted through the Graduate School.

CULTURAL LANDSCAPE OF WATER-BASED COMMUNITY ALONG KLONG KWAE-OM,
SAMUT SONGKHRAM PROVINCE

Miss Nitikarn Jeenjaitrong

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Urban and Regional Planning Program in Urban and Regional Planning
Department of Urban and Regional Planning
Faculty of Architecture
Chulalongkorn University
Academic Year 2012
Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม
จังหวัดสมุทรสงคราม

โดย

นางสาวนิกิกาญจน์ จินใจตรง

สาขาวิชา

การวางแผนภาคและเมือง

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก

รองศาสตราจารย์ ดร.วรรณศิลป์ ไพรรพินธุ์

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัยรับนี้เป็น
ส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาโทมหาบัณฑิต

..... คณบดีคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.พงศ์ศักดิ์ วัฒนสินธุ์)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริวรรณ ศิลาพัชรนันท์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(รองศาสตราจารย์ ดร.วรรณศิลป์ ไพรรพินธุ์)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ดุษฎี ทายตะคุ)

..... กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิรมล กุลศรีสมบัติ)

..... กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ ชูวิทย์ สุขฉายา)

นิติกาญจน์ จินใจตรง : ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม. (CULTURAL LANDSCAPE OF WATER-BASED COMMUNITY ALONG KLONG KWAE-OM, SAMUT SONGKHRAM PROVINCE) อ. ที่ปรึกษา
วิทยานิพนธ์หลัก : รศ.ดร.วรรณศิลป์ พิรพันธุ์, 177 หน้า.

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาพัฒนาการของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม 2) ศึกษาองค์ประกอบ และคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม และ 3) วิเคราะห์สภาพปัญหา และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

จากการศึกษาพบว่า ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นชุมชนฐานน้ำในบริบทสวนยกร่องที่ยังคงดำรงรักษาคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม ทั้งทางด้านสุนทรียภาพ ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และสังคมเศรษฐกิจ จากพัฒนาการของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่แสดงวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์และรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน นำมาสู่การรับรู้เชิงพื้นที่ที่โดดเด่นซึ่งความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน ประกอบด้วย ระบบสวนยกร่องชุมชนริมน้ำ โครงข่ายลำน้ำ คติความเชื่อทางศาสนา วิถีชีวิตและกิจกรรม ที่ทำหน้าที่สร้างความสมดุลต่อคุณค่าของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับน้ำ อย่างไรก็ตามการพัฒนาเมืองและกระแสการท่องเที่ยวในปัจจุบัน ล้วนส่งผลกระทบต่อภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนที่อยู่ในภาวะเสี่ยงต่อการสูญเสียเอกลักษณ์ของชุมชน

ข้อเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม ประกอบด้วย การกำหนดการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอนุรักษ์รูปแบบการตั้งถิ่นฐานและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ การอนุรักษ์รูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น และพื้นที่เกษตรกรรม การจัดการและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับธรรมชาติและวิถีชีวิตของชุมชน ตลอดจนแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง.... ลายมือชื่อนิสิต.....
สาขาวิชา.....การวางแผนภาคและเมือง.... ลายมือชื่อ อ.ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก.....
ปีการศึกษา...2555.....

5374116025 : MAJOR URBAN AND REGIONAL PLANNING

KEYWORDS : CULTURAL LANDSCAPE / KLONG KWAE-OM / TIDAL SYSTEM

NITIKARN JEENJAITRONG : CULTURAL LANDSCAPE OF WATER-BASED
COMMUNITY ALONG KLONG KWAE-OM, SAMUT SONGKHRAM PROVINCE.

THESIS ADVISOR : ASSOC.PROF.WANNASILPA PEERAPUN, Ph.D., 177 pp.

The objectives of this study are : 1) to study the cultural landscape development of Klong Kwai Aom waterfront community in Samut Songkhram Province; 2) to study the cultural landscape elements and significance of Klong Kwai Aom waterfront community; and 3) to analyze problems and tendency of the cultural landscape transition of Klong Kwai Aom waterfront community in Samut Songkhram Province.

According to the study, Klong Kwai Aom water-based community is a water-based community in traditional orchard environment that maintains cultural landscape values in terms of aesthetics, local history and socio-economic aspects. The development of cultural landscape, which exhibits the evolution of human society and settlement patterns, bring about an outstanding sense of place. The structural relationship of community cultural landscape consists of traditional orchards, water-based community, water networks, religious belief, customs and activities, which provide balance of water-based cultural landscape values. However, current urban development and tourism trend are now threatening the identity of local cultural landscape.

Suggestions for cultural landscape conservation of Klong Kwai Aom water-based community comprise of an objective of land use control to conserve traditional settlement patterns and natural environment, conservation of traditional architecture, and agricultural area, management and promotion of tourism concerning natural resources and community's way of life, as well as guidelines for public participation on cultural landscape conservation in the community.

Department : Urban and Regional Planning..... Student's Signature.....

Field of study : Urban and Regional Planning.. Advisor's Signature.....

Academic Year : 2012.....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ได้รับการสนับสนุนการศึกษาจาก “ทุนอุดหนุนวิทยานิพนธ์สำหรับนิสิตจากบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย”

การศึกษาและการจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีจากการได้รับความเมตตากรุณาและเป็นกำลังใจจากบุคคลหลายท่าน ผู้วิจัยขอขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.วรรณศิลป์ พีรพันธุ์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลักเป็นอย่างสูง ที่ได้ให้ความรู้ คำแนะนำ ข้อคิดเห็น และแนวทางในการวิจัยที่เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและการจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ อย่างสม่ำเสมอ ขอขอบพระคุณประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริวรรณ ศิลาพัชรนันท์ คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ดุชนฎี ทายตะคุ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.นิรมล กุลศรีสมบัติ และกรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย รองศาสตราจารย์ ชูวิทย์ สุจฉายา ซึ่งได้กรุณาเป็นกรรมการสอบวิทยานิพนธ์และให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อผู้วิจัยอย่างยิ่ง

ขอขอบพระคุณอาจารย์ในภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ทุกท่านที่คอยอบรมสั่งสอนและแนะนำแนวทางในการศึกษา รวมทั้งเจ้าหน้าที่ในภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยที่คอยช่วยเหลืออำนวยความสะดวกในเรื่องการศึกษาโดยตลอด

ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่ในหน่วยงานราชการ และชาวมุสลิมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ทุกท่าน ที่ให้ความกรุณาในการให้ข้อมูลเพื่อนำมาประกอบการศึกษาและจัดทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้อย่างจริงใจและให้การต้อนรับเป็นอย่างดี

ขอขอบคุณเพื่อนๆ สาขาวิชาการวางแผนภาคและเมือง รุ่นปี 2553 คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อนๆ โรงเรียนเตรียมอุดมศึกษา และเพื่อนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ทุกคน ที่คอยช่วยเหลือและส่งกำลังใจให้ผ่านความยากลำบากมาได้

และสุดท้ายนี้ขอขอบพระคุณครอบครัวจิตใจตรง และญาติพี่น้อง ประกอบด้วย คุณพ่อ กิจจักรณ คุณแม่สิริรัตน์ คุณน้า คุณยาย ที่คอยสนับสนุน ดูแล และเป็นกำลังใจสำคัญตลอดมา และที่ขาดมิได้สำหรับคำขอบคุณอันยิ่งใหญ่ให้กับอีกหนึ่งแรงใจในการศึกษาครั้งนี้ ขออุทิศให้แก่ นายธนกรัณย์ จินใจตรง พี่ชายผู้ล่วงลับที่คอยรักและดูแลน้องคนนี้อย่างดีมาโดยตลอด ให้การศึกษาครั้งนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ฎ
สารบัญรูป.....	ฏ
สารบัญแผนภูมิ.....	ด
สารบัญแผนที่.....	ต

บทที่ 1 บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 คำถามการวิจัย.....	3
1.3 สมมติฐานการวิจัย.....	3
1.4 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	3
1.5 ขอบเขตของการวิจัย.....	3
1.6 วิธีการและขั้นตอนการดำเนินงานวิจัย.....	6
1.7 ประโยชน์ที่พึงได้รับของการวิจัย.....	8
1.8 คำจำกัดความของการวิจัย.....	8

บทที่ 2 แนวความคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (Cultural Landscape).....	9
2.1.1 ความหมายและความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม.....	10
2.1.2 ลักษณะของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม.....	13
2.1.3 องค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม.....	14
2.1.4 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม.....	16
2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (Value and significance of Cultural Landscape).....	17

2.3	แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม.....	20
2.3.1	การอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (Cultural Landscape: the Challenges of Conservation) ของ เลนนอน (Jane Lennon).....	20
2.3.2	ระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (Cultural Environment Conservation System : CECS)	21
2.4	เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	22
2.4.1	การอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเมือง และสถานที่ (Preservation of the Spirit of Place : Urban Cultural Landscapes & the Spirit of Place)....	22
2.4.2	รายงานของการติดตามปฏิกริยาร่วมของพื้นที่อารยธรรมนาข้าวขั้นบันได (The Rice Terraces of the Philippines Codilleras) เมือง Ifugao ประเทศฟิลิปปินส์.....	23
2.5	สรุปแนวความคิดที่เกี่ยวกับการศึกษา.....	24
บทที่ 3 วิธีการดำเนินการวิจัย		27
3.1	ระเบียบวิธีการวิจัย.....	27
3.1.1	การศึกษาพื้นที่ชุมชนในระดับกว้าง.....	27
3.1.2	การศึกษาพื้นที่ชุมชนในระดับละเอียด.....	29
3.2	เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	33
3.3	การเก็บรวบรวมข้อมูลและแหล่งที่มาของข้อมูล.....	33
3.3.1	ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data).....	33
3.3.2	ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data).....	36
3.4	การประมวลและการวิเคราะห์ข้อมูล.....	36
บทที่ 4 สภาพทั่วไปของพื้นที่ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม		38
4.1	ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของจังหวัดสมุทรสงคราม.....	38
4.2	ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	39
4.3	สภาพทั่วไปของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	41

4.3.1	ลักษณะทางกายภาพ.....	41
4.3.1.1	ที่ตั้งและอาณาเขต.....	41
4.3.1.2	ลักษณะทางภูมิศาสตร์.....	42
4.3.1.3	ทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.....	42
4.3.1.4	ระบบบริการพื้นฐาน.....	47
4.3.1.3	การใช้ประโยชน์ที่ดินและการถือครองที่ดิน.....	51
4.3.2	ลักษณะทางเศรษฐกิจ.....	55
4.3.3	ลักษณะทางสังคม.....	56
4.3.3.1	ด้านประชากร.....	57
4.3.3.2	ด้านสังคมและวัฒนธรรม.....	58

บทที่ 5	พัฒนาการของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม	
	จังหวัดสมุทรสงคราม	64
5.1	ยุคแรกของการตั้งถิ่นฐานชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม (พ.ศ.2300 -2449).....	64
5.1.1	ลักษณะทางกายภาพ.....	68
5.1.2	ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม.....	71
5.1.3	สรุปผลการวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน ช่วงที่ 1 : ยุคแรกของการตั้งถิ่นฐานชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม (พ.ศ. 2300-พ.ศ.2449).....	74
5.2	ยุคชุมชนขยายและตลาดน้ำรุ่งเรือง (พ.ศ.2450-2500).....	75
5.2.1	ลักษณะทางกายภาพ.....	77
5.2.2	ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม.....	76
5.2.3	สรุปผลการวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน ช่วงที่ 2 : ยุคชุมชนขยายและตลาดน้ำรุ่งเรือง.....	81
5.3	ยุคการเปลี่ยนผ่านของชุมชนริมน้ำและเกษตรกรรม (พ.ศ.2501-ปัจจุบัน).....	82
5.3.1	ลักษณะทางกายภาพ.....	85
5.3.2	ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม.....	89
5.3.3	สรุปผลการวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน ช่วงที่ 3 : ยุคการเปลี่ยนผ่านของชุมชนริมน้ำและเกษตรกรรม.....	91

5.4	สรุปพัฒนาการของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน.....	93
บทที่ 6 องค์ประกอบและคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน ริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม		94
6.1	องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม.....	94
6.1.1	โครงข่ายลำน้ำ.....	94
6.1.2	รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน.....	98
6.1.3	พื้นที่เกษตรกรรม.....	104
6.1.4	วัฒนธรรมชาวสวน.....	111
6.1.5	เศรษฐกิจชุมชน.....	114
6.1.6	ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น.....	117
6.2	การประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม.....	123
6.2.1	คุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่ย่อยกลุ่มที่ 1 : พื้นที่การค้าเก่าแก่ของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม...	129
6.2.2	คุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่ 2 : กลุ่มพื้นที่ เกษตรกรรมและอุตสาหกรรมครัวเรือน.....	130
6.2.3	คุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่ 3 : กลุ่มพื้นที่ การกระจุกตัวของบ้านเรือนไม้พื้นดิน.....	130
6.2.4	คุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่ 4 : กลุ่มพื้นที่ ใกล้การพัฒนาทางด้านการท่องเที่ยว.....	131
6.3	สภาพปัญหาและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม.....	139
6.3.1	สภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์วัฒนธรรม..	139
6.3.1.1	ปัญหาทางด้านกายภาพ.....	139
6.3.1.3	ปัญหาทางด้านสังคม.....	141
6.3.2	แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม..	141
6.3.2.1	แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ.....	141
6.3.2.2	แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ.....	142
6.3.2.3	แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม.....	143

บทที่ 7 สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ	145
7.1 สรุปผลในการวิจัย.....	145
7.1.1. สรุปพัฒนาการของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน.....	145
7.1.2 สรุปองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน.....	147
7.1.3 สรุปคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน.....	149
7.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย.....	150
7.2.1 แนวทางการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	150
7.2.2 การอนุรักษ์สถาปัตยกรรม สิ่งก่อสร้างและพื้นที่เกษตรกรรม.....	150
7.2.3 การจัดการและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับ ทรัพยากรทางธรรมชาติและวิถีชีวิตของชุมชน.....	153
7.2.4 แนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการอนุรักษ์ ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน.....	155
7.3 ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป.....	156
รายการอ้างอิง.....	157
ภาคผนวก.....	161
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	177

สารบัญตาราง

		หน้า
ตารางที่ 2.1	คุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของกฎบัตรเบอร์ร่า(Burra Charter)	18
ตารางที่ 2.2	คุณค่าของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของเมือง.....	23
ตารางที่ 3.1	เกณฑ์การประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม.....	30
ตารางที่ 3.2	จำนวนประชากรของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ใน ปี พ.ศ.2553.....	35
ตารางที่ 4.1	จำนวนประชากร จำนวนครัวเรือน และความหนาแน่นของประชากรใน พื้นที่ชุมชน ปีพ.ศ.2544-2553.....	57
ตารางที่ 4.2	จำนวนประชากร จำนวนครัวเรือน จำแนกตามพื้นที่ พ.ศ.2553.....	57
ตารางที่ 6.1	สรุปการให้ค่าคะแนนคุณค่าความสำคัญขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทาง วัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	127

สารบัญรูป

	หน้า
รูปที่ 1.1	ระบบสวนยกทรงเป็นชนิดขนาดใหญ่ของจังหวัดสมุทรสงคราม..... 2
รูปที่ 1.2	ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม..... 3
รูปที่ 4.1	แหล่งน้ำของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมและพื้นที่ใกล้เคียง..... 47
รูปที่ 4.2	การคมนาคมและการเข้าถึงพื้นที่ของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัด สมุทรสงคราม..... 48
รูปที่ 4.3	ระบบบริการพื้นฐาน ด้านสาธารณูปโภค..... 51
รูปที่ 4.4	กิจกรรมทางเศรษฐกิจทางด้านเกษตรกรรมในชุมชน..... 56
รูปที่ 4.5	ระบบเกษตรกรรมแบบสวนยกทรงในชุมชน..... 60
รูปที่ 5.1	ลักษณะพื้นที่เกษตรกรรมในช่วงที่ 1..... 69
รูปที่ 5.2	รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน สถาปัตยกรรม วิถีชีวิตและวัฒนธรรมชาวสวนของ ชุมชนในช่วงที่ 2..... 81
รูปที่ 5.3	การเปรียบเทียบภาพถ่ายทางอากาศเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ ทางวัฒนธรรมด้านพื้นที่เกษตรกรรม..... 86
รูปที่ 5.4	การปรับเปลี่ยนการทำสวนยกทรง..... 87
รูปที่ 5.5	การตั้งถิ่นฐานในยุคการเปลี่ยนผ่านของชุมชน..... 88
รูปที่ 5.6	ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนในช่วงที่ 3..... 91
รูปที่ 6.1	แบบจำลองโครงข่ายลำน้ำในระดับอนุภาคของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม.... 96
รูปที่ 6.2	องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมด้านโครงข่ายลำน้ำในชุมชน..... 97
รูปที่ 6.3	รูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามแนวลำคลองไถ้วัดของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม..... 98
รูปที่ 6.4	รูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามแนวลำคลองห่างจากวัดของชุมชนริมน้ำคลอง แควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม..... 99
รูปที่ 6.5	รูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามแนวลำคลองที่ได้รับอิทธิพลการขยายโครงข่าย คมนาคมทางบก..... 99
รูปที่ 6.6	ลักษณะเรือนไทยภาคกลางในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัด สมุทรสงคราม..... 101

รูปที่ 6.7	สถาปัตยกรรมของบ้านเรือนที่อยู่อาศัยในลักษณะเรือนไทยภาคกลาง.....	102
รูปที่ 6.8	สถาปัตยกรรมของบ้านเรือนที่อยู่อาศัยในลักษณะเรือนไม้พื้นดิน.....	102
รูปที่ 6.9	ลักษณะเรือนแถวไม้ในชุมชนริมน้ำคลองแค่อ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม....	102
รูปที่ 6.10	สถาปัตยกรรมของบ้านเรือนที่อยู่อาศัยในลักษณะของอาคารสมัยใหม่.....	103
รูปที่ 6.11	สถาปัตยกรรมของอาคารศาสนสถาน.....	103
รูปที่ 6.12	สิ่งก่อสร้างริมน้ำอื่นๆในชุมชน.....	104
รูปที่ 6.13	การเปรียบเทียบขนาดสวนของสวนฝั่งธนบุรี กรุงเทพฯ กับสวนแม่กลอง.....	105
รูปที่ 6.14	องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมทางด้านพื้นที่เกษตรกรรมแบบสวน ยกร่องของชุมชน.....	106
รูปที่ 6.15	ขนาดสวนในพื้นที่ชุมชน.....	108
รูปที่ 6.16	ลักษณะพืชพรรณในพื้นที่เกษตรกรรมของชุมชนริมน้ำคลองแค่อ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	109
รูปที่ 6.17	วิถีชีวิตของชุมชนริมน้ำคลองแค่อ้อม.....	111
รูปที่ 6.18	กลุ่มเกษตรกรรมที่มีความสัมพันธ์กับการใช้พื้นที่.....	112
รูปที่ 6.19	ลักษณะภูมิทัศน์ที่เกิดจากวัฒนธรรมชาวสวน.....	113
รูปที่ 6.20	กลุ่มค้าขายที่มีความสัมพันธ์กับการใช้พื้นที่.....	113
รูปที่ 6.21	ระบบเกษตรกรรมแบบสวนยกร่องในชุมชน.....	114
รูปที่ 6.22	รูปตัดขวางแสดงกิจกรรมและการใช้พื้นที่ของกลุ่มคนในชุมชนริมน้ำคลอง แค่อ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	115
รูปที่ 6.23	รูปตัดขวางแสดงกิจกรรมและการใช้พื้นที่ของกลุ่มคนในชุมชนริมน้ำคลอง แค่อ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม (ต่อ).....	116
รูปที่ 6.24	การประกอบอาชีพเกษตรกรรมในชุมชน.....	117
รูปที่ 6.25	หลักฐานการเสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ 5.....	118
รูปที่ 6.26	กลุ่มพื้นที่การค้าเก่าแก่.....	123
รูปที่ 6.27	กลุ่มพื้นที่เกษตรกรรมและอุตสาหกรรมครัวเรือน.....	124
รูปที่ 6.28	กลุ่มพื้นที่การกระจุกตัวของบ้านเรือนพื้นดินเก่าแก่.....	124
รูปที่ 6.29	กลุ่มพื้นที่ใกล้การพัฒนาการท่องเที่ยว.....	125
รูปที่ 6.30	องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่กลุ่มย่อยที่ 1.....	129

รูปที่ 6.31	องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่กลุ่มย่อยที่ 2.....	130
รูปที่ 6.32	องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่กลุ่มย่อยที่ 3.....	131
รูปที่ 6.33	องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่กลุ่มย่อยที่ 4.....	132
รูปที่ 6.34	ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม	138
รูปที่ 6.35	การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบสถาปัตยกรรมและตลิ่งกั้นน้ำ.....	139
รูปที่ 6.36	ที่พัก โฮมสเตย์ตามแนวลำน้ำ.....	140
รูปที่ 6.37	ลักษณะทางสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรม.....	140
รูปที่ 7.1	การออกแบบรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกลมกลืน.....	151
รูปที่ 7.2	การออกแบบระยะถอยร่นจากริมคลองในชุมชน.....	152
รูปที่ 7.3	การติดตั้งบ่อดักไขมันและถังบำบัดน้ำเสียในชุมชน.....	152
รูปที่ 7.4	ลักษณะสะพานข้ามคลองในชุมชน.....	153
รูปที่ 7.5	การออกแบบเขื่อนตลิ่งกั้นน้ำในชุมชน.....	153
รูปที่ 7.6	การหลีกเลี่ยงการถมร่องสวนและลำประโดง.....	154

สารบัญแผนภูมิ

		หน้า
แผนภูมิที่ 1.1	ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย.....	7
แผนภูมิที่ 2.1	ความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งมรดกทางธรรมชาติ วัฒนธรรม และแบบผสม กรณีภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม.....	10
แผนภูมิที่ 2.2	ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและภูมิทัศน์.....	11
แผนภูมิที่ 2.3	ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ พฤติกรรม และภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม.....	12
แผนภูมิที่ 2.4	ความสัมพันธ์ในการศึกษาภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม.....	15
แผนภูมิที่ 2.5	ความสัมพันธ์ของภูมิทัศน์ระหว่างมุมมองของกระทรวงมหาดไทย อเมริกา กับซิมีโน.....	16
แผนภูมิที่ 2.6	กรอบแนวความคิดในการวิจัย (Conceptual Framework).....	26
แผนภูมิที่ 3.1	ขั้นตอนและวิธีดำเนินการวิจัย.....	37
แผนภูมิที่ 4.1	การเปลี่ยนแปลงของประชากรในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัด สมุทรสงคราม.....	58
แผนภูมิที่ 5.1	เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงที่ 1.....	67
แผนภูมิที่ 5.2	สรุปการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน ช่วงที่ 1.....	75
แผนภูมิที่ 5.3	เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงที่ 2.....	76
แผนภูมิที่ 5.4	สรุปการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน ช่วงที่ 2.....	82
แผนภูมิที่ 5.5	เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงที่ 3.....	84
แผนภูมิที่ 5.6	สรุปการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน ช่วงที่ 3.....	92
แผนภูมิที่ 6.1	การเปลี่ยนแปลงพื้นที่เกษตรกรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม และพื้นที่โดยรอบ.....	110
แผนภูมิที่ 6.2	กลุ่มวัยที่มีความสัมพันธ์กับการใช้พื้นที่.....	112
แผนภูมิที่ 7.1	สรุปความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชน...	147

สารบัญแนบที่

		หน้า
แนบที่ 1.1	ตำแหน่งและที่ตั้งพื้นที่ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	4
แนบที่ 1.2	ขอบเขตของพื้นที่ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	5
แนบที่ 4.1	เส้นทางการแยกตัวของแม่น้ำอ้อม.....	40
แนบที่ 4.2	ความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งที่ตั้งชุมชนโบราณ และแนวชายฝั่งทะเลเดิม บริเวณที่ราบเจ้าพระยา.....	40
แนบที่ 4.3	ที่ตั้ง อาณาเขตและการเข้าถึงพื้นที่ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัด สมุทรสงคราม.....	43
แนบที่ 4.4	สภาพทั่วไปของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	44
แนบที่ 4.5	โครงข่ายลำน้ำของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามและ พื้นที่โดยรอบ.....	46
แนบที่ 4.6	ระบบบริการพื้นฐานของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม....	49
แนบที่ 4.7	การใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ในปี พ.ศ.2545.....	53
แนบที่ 4.8	การใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ในปี พ.ศ.2555.....	54
แนบที่ 5.1	พัฒนาการภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัด สมุทรสงคราม ช่วงที่ 1	73
แนบที่ 5.2	พัฒนาการภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัด สมุทรสงคราม ช่วงที่ 2	80
แนบที่ 5.3	พัฒนาการภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัด สมุทรสงคราม ช่วงที่ 3	90
แนบที่ 6.1	ลำดับโครงข่ายลำน้ำในระดับมหภาคของพื้นที่ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	95
แนบที่ 6.2	รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม	100
แนบที่ 6.3	การจำแนกโครงข่ายลำน้ำและพื้นที่เกษตรกรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	107

แผนที่ 6.4	สรุปพื้นที่องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมทางด้านกายภาพของชุมชน ริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	120
แผนที่ 6.5	สรุปพื้นที่องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมทางด้านสังคม และ เศรษฐกิจของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	121
แผนที่ 6.6	สรุปพื้นที่องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมทางด้านประวัติศาสตร์ของ ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	122
แผนที่ 6.7	พื้นที่กลุ่มย่อยของการประเมินคุณค่าความสำคัญองค์ประกอบภูมิทัศน์ทาง วัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	126
แผนที่ 6.8	คุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในแต่ละด้าน ชุมชนริมน้ำ คลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	128
แผนที่ 6.9	พื้นที่กลุ่มย่อยที่ 1 แหล่งตลาดเก่าแก่ของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัด สมุทรสงคราม.....	133
แผนที่ 6.10	พื้นที่กลุ่มย่อยที่ 2 พื้นที่เกษตรกรรมและอุตสาหกรรมครัวเรือนของชุมชน ริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	134
แผนที่ 6.11	พื้นที่ย่อยกลุ่มที่ 3 พื้นที่กลุ่มบ้านเรือนพื้นถิ่นกระจุกตัวของชุมชนริมน้ำคลอง แควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	135
แผนที่ 6.12	พื้นที่กลุ่มย่อยที่ 4 พื้นที่ใกล้การพัฒนาการท่องเที่ยวของชุมชนริมน้ำคลอง แควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	136
แผนที่ 6.13	สรุปคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	137
แผนที่ 6.14	สภาพปัญหาและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมใน ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม.....	144

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและที่มาของปัญหาการวิจัย

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (Cultural Landscape)¹ เป็นผลลัพธ์ที่เกิดจากการทำงานร่วมกันระหว่างธรรมชาติและกิจกรรมของมนุษย์ตามข้อจำกัดทางธรรมชาติ สังคม ความเชื่อ ศาสนา และเศรษฐกิจที่ซับซ้อนของชุมชนท้องถิ่น จนกลายเป็นคำตอบของการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่แตกต่างกัน รวมถึงการเน้นย้ำถึงประเด็นทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลง ตามหลักของสภายุโรป หรือ Council of Europe โดยวิเคราะห์ผ่านองค์ประกอบทางธรรมชาติและกระบวนการทางสังคมที่สะท้อนออกมาในรูปแบบเฉพาะของพื้นที่

ปัจจุบันสังคมไทยนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ในพื้นที่เกษตรกรรม แม่น้ำลำคลอง รวมถึงกระแสการพัฒนาทางการท่องเที่ยว ก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมอย่างรวดเร็ว ภายใต้รูปแบบการพัฒนาของพื้นที่ ซึ่งชุมชนชาวสวนถือว่าเป็นชุมชนฐานน้ำที่มีวัฒนธรรมแตกต่างจากกลุ่มเกษตรกรอื่นๆ ทั้งระบบเครือข่ายที่มีความสัมพันธ์อันแน่นแฟ้น วิถีชีวิตการพึ่งพาตนเองที่ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สะท้อนให้เห็นเทคนิคเฉพาะการใช้ที่ดิน และความสัมพันธ์ทางจิตวิญญาณเฉพาะเจาะจงกับธรรมชาติจนกลายเป็นเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นของพื้นที่ชุมชน จึงเล็งเห็นถึงความสำคัญต่อความเฉพาะตัวของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนสังคมเกษตรกรรม

ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นชุมชนริมน้ำในบริบทสวนยกร่องที่สมบูรณ์ที่สุดแห่งหนึ่งของประเทศไทย การตั้งถิ่นฐานของกลุ่มบ้านเรือนและวัดกระจายตัวตามแนวคลองแควอ้อม และย่านตลาดน้ำดั้งเดิม คลองแควอ้อมถือเป็นเส้นทางสายสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสต้นพื้นที่² ด้านสภาพภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อมชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณทรัพยากรน้ำจืดที่อุดมสมบูรณ์และได้รับอิทธิพลน้ำขึ้นน้ำลงตามระดับน้ำทะเล นำมาสู่ระบบการพึ่งพาเครือข่ายลำน้ำขนาดใหญ่ที่แตกแขนงเป็นลำคลอง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานประกอบกับกระบวนการเรียนรู้ทางภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชน ที่เกิดจาก

¹ Ingolf Vogeler, Cultural Landscape ; Cause & Effect [Online], June 14, 2012. Available from :

<http://www.uwec.edu/geography/ivogeler/w188/cause.htm>

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส, เสด็จประพาสต้น (กรุงเทพฯ : หจก.บรรณกิจ เทวดา, 2539).

องค์ความรู้และเทคโนโลยีของบรรพบุรุษที่สังเกตการณ์ และสั่งสมประสบการณ์จนเข้าใจธรรมชาติ ในการประกอบอาชีพกลายเป็นวิถีชีวิต วัฒนธรรม และทุนของชุมชน จนกระทั่งเกิดสังคม เกษตรกรรมที่มีการพึ่งพาเครือข่ายลำน้ำ ที่เรียกว่า "ระบบสวนผลไม้" ขนาดใหญ่ (ดังรูปที่ 1.1) ที่ ชูร่องน้ำเพื่อขุดน้ำเข้าไปในสวนด้วยการขุดลอกลำกระโดงเพิ่มเนื้อที่แผ่น้ำออกและนำดินมา ทำคั้นล้อมชนิดสวนไว้สำหรับฤดูน้ำหลาก ซึ่งถือเป็นกระบวนการจัดการทรัพยากรเพื่อการเกษตร ของระบบสวนยกร่องอันมีเอกลักษณ์เฉพาะพื้นถิ่น สอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจพอเพียงที่ชาวสวน มีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย ปรากฏในองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

ที่มา : ดรุณี พงษ์สวัสดิ์ และคณะ. 2549.

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 1.1 ระบบสวนยกร่องเป็นชนิดขนาดใหญ่ของจังหวัดสมุทรสงคราม

องค์ประกอบเฉพาะของพื้นที่ชุมชนฐานน้ำในบริบทสวนยกร่องที่ยังคงดำรงรักษาอยู่ ภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลงทั้งทางธรรมชาติและ การพัฒนาของพื้นที่ โดยเฉพาะการพัฒนา ทางด้านการท่องเที่ยวในพื้นที่โดยรอบ จึงมีความสนใจในการศึกษาถึงพัฒนาการ องค์ประกอบ คุณค่าความสำคัญ สภาพปัญหาและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของ ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม รวมถึงการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่เหมาะสมกับพื้นที่ โดยใช้ แนวความคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเป็นแนวคิดหลักในการศึกษา แนวความคิดเกี่ยวกับ การประเมินคุณค่าและความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม และการอนุรักษ์เป็นองค์ประกอบ ร่วม เพราะเชื่อว่าภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม สามารถทำการเก็บรักษาและมีแนวทางในการจัดการให้รูปแบบเชิงพื้นที่และระบบกิจกรรมดำรง อยู่ได้ในภาวะของการพัฒนาเมือง ที่ตอบสนองต่อความต้องการท้องถิ่น และสภาพทางธรรมชาติ

1.2 คำถามการวิจัย

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมในบริบทสวนยก่อง เมืองค้ประกอบ สำคัญอะไรบ้าง และมีคุณค่าความสำคัญในแง่ใด

1.3 สมมติฐานในการวิจัย

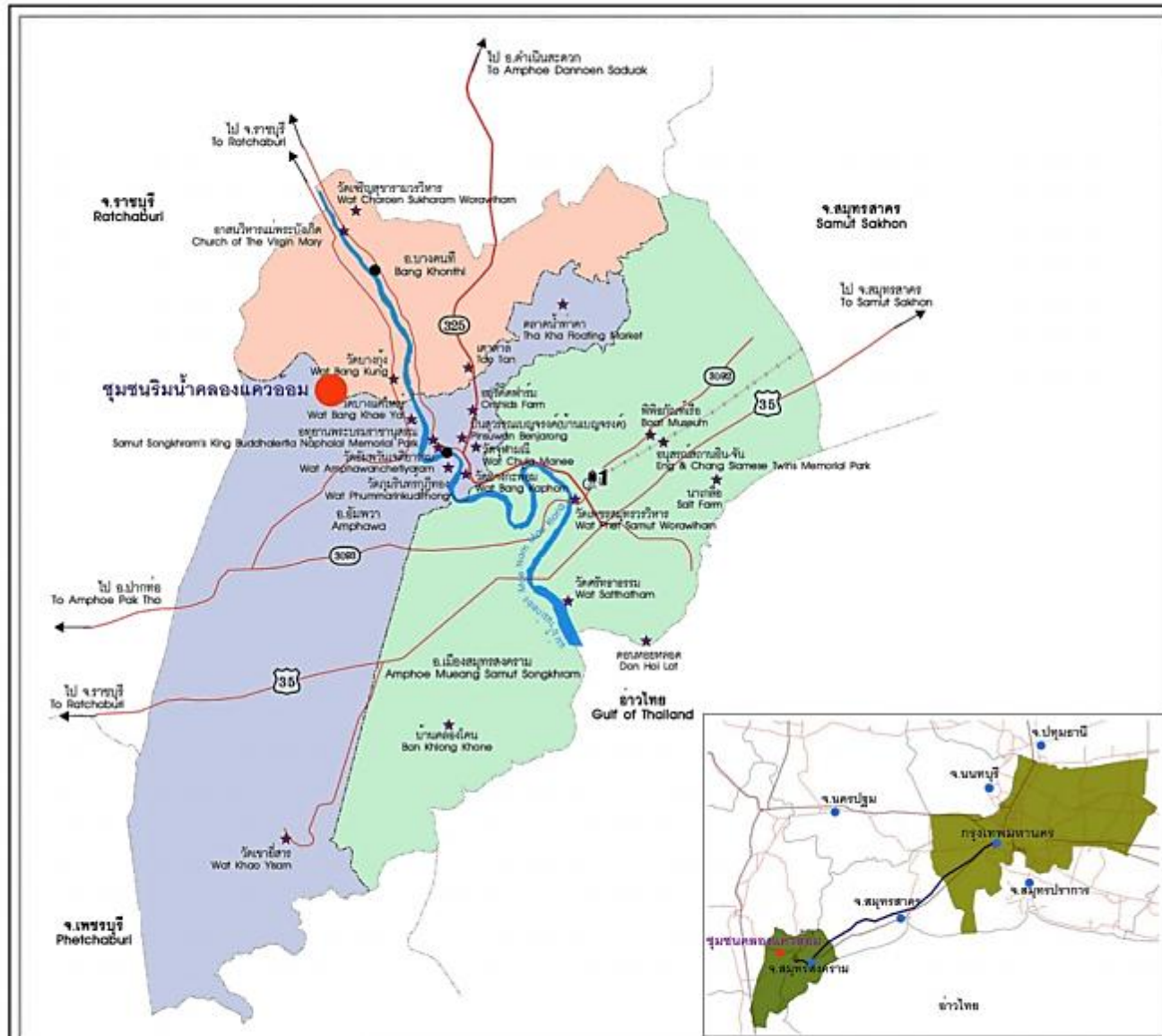
สวนยก่องสูงและโครงข่ายลำน้ำเป็นโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

1.4 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- 1.) ศึกษาพัฒนาการภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม
- 2.) ศึกษาองค์ประกอบ และคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม
- 3.) วิเคราะห์สภาพปัญหา และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

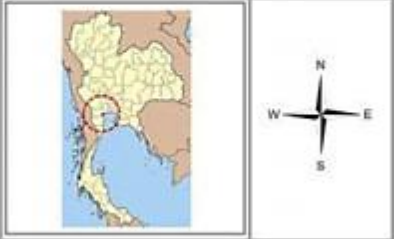
1.5 ขอบเขตของพื้นที่ศึกษา

ขอบเขตของพื้นที่ศึกษาของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม นับตั้งแต่แยกคลองวัดประดู่จนถึงปลายคลองแควอ้อมที่บรรจบกับแม่น้ำแม่กลอง ความยาวประมาณ 7 กิโลเมตร และความกว้างจากเขตคลองแควอ้อมข้างละประมาณ 1กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่บางส่วนของตำบลบ้านปราโมทย์ ตำบลบางสะแก และตำบลบางกุ้ง อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม เทศบาลตำบลเหมืองใหม่ และตำบลแควอ้อม อำเภออัมพวา มีพื้นที่รวมทั้งหมดประมาณ 14 ตารางกิโลเมตร ตามเงื่อนไขการพิจารณาองค์ประกอบและคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่ ทั้งโครงข่ายลำน้ำ ตำแหน่งที่ตั้ง ลักษณะพื้นที่ตั้ง ลักษณะชุมชน และยุคสมัยของวัดดังรายละเอียดแผนที่ 1.1 และ 1.2

แผนที่ 1.1 ตำแหน่งและที่ตั้งของพื้นที่ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำ
คลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

สัญลักษณ์

- ที่ตั้งจังหวัด
- อำเภอ
- สถานที่ท่องเที่ยว
- สถานรถไฟ
- ทางหลวง
- แม่น้ำ, แหล่งน้ำ
- เส้นขอบเขตจังหวัด
- ทางรถไฟ

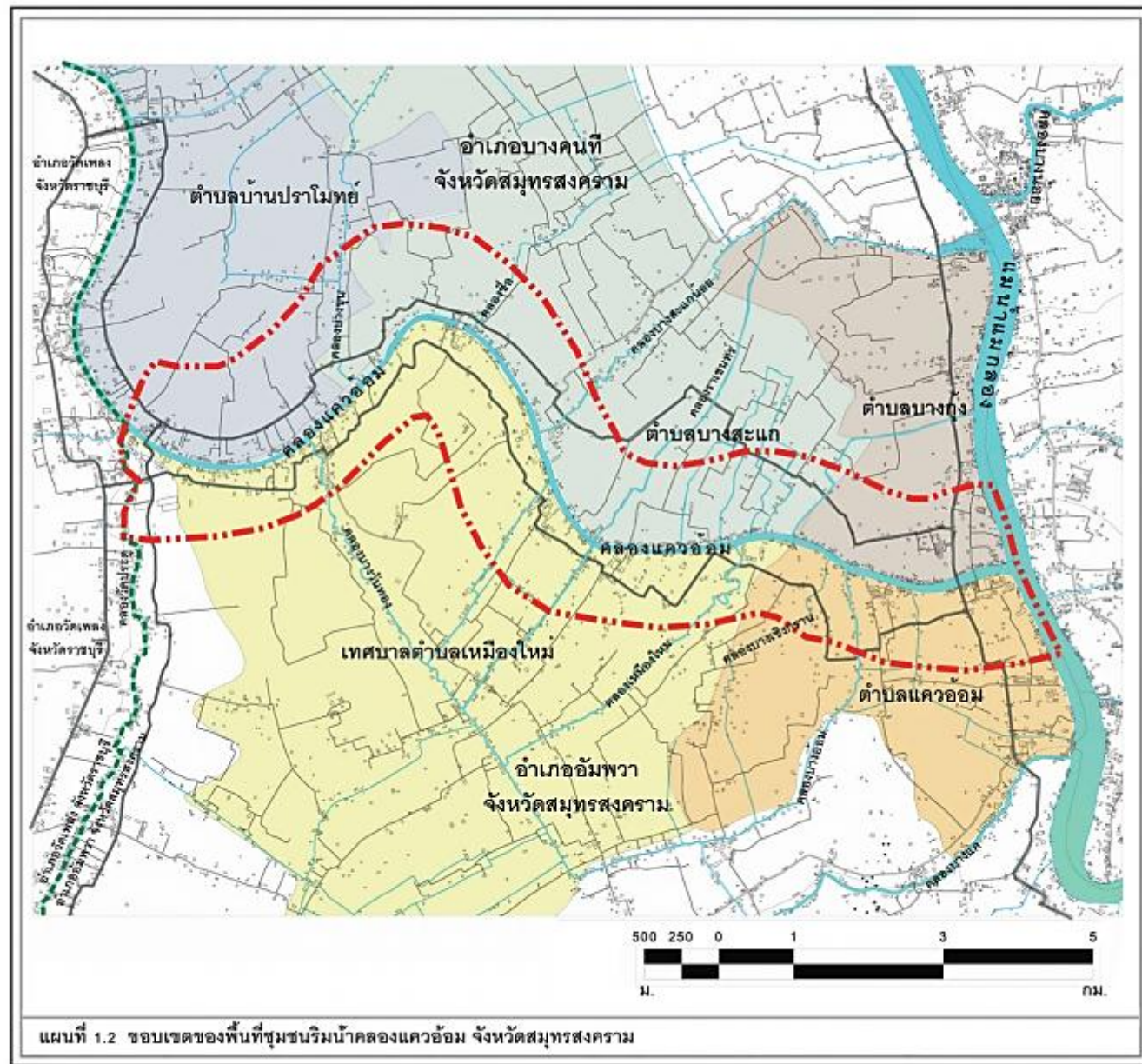
มาตราส่วน : NOT TO SCALE

ที่มา : ปรับปรุงจาก www.sat.or.th,
การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย

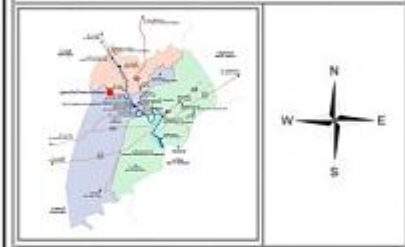
ภาคการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นางสาวนิตติกาญจน์ จีนใจตรง

แผนที่ 1.2 ขอบเขตของพื้นที่ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำ
คลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

- สัญลักษณ์**
- ขอบเขตพื้นที่ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม
 - ขอบเขตอำเภอวัดเพลง จังหวัดราชบุรี
 - แม่น้ำ คลอง
 - ถนนสายหลักในพื้นที่
 - ตำบลบางกุ้ง
 - ตำบลบางสะแก
 - ตำบลบ้านปราโมทย์
 - เทศบาลตำบลเหมืองใหม่
 - ตำบลแควอ้อม

มาตราส่วน 1 : 30,000

ที่มา : ปรับปรุงจาก
<https://maps.google.co.th/maps?hl=th>

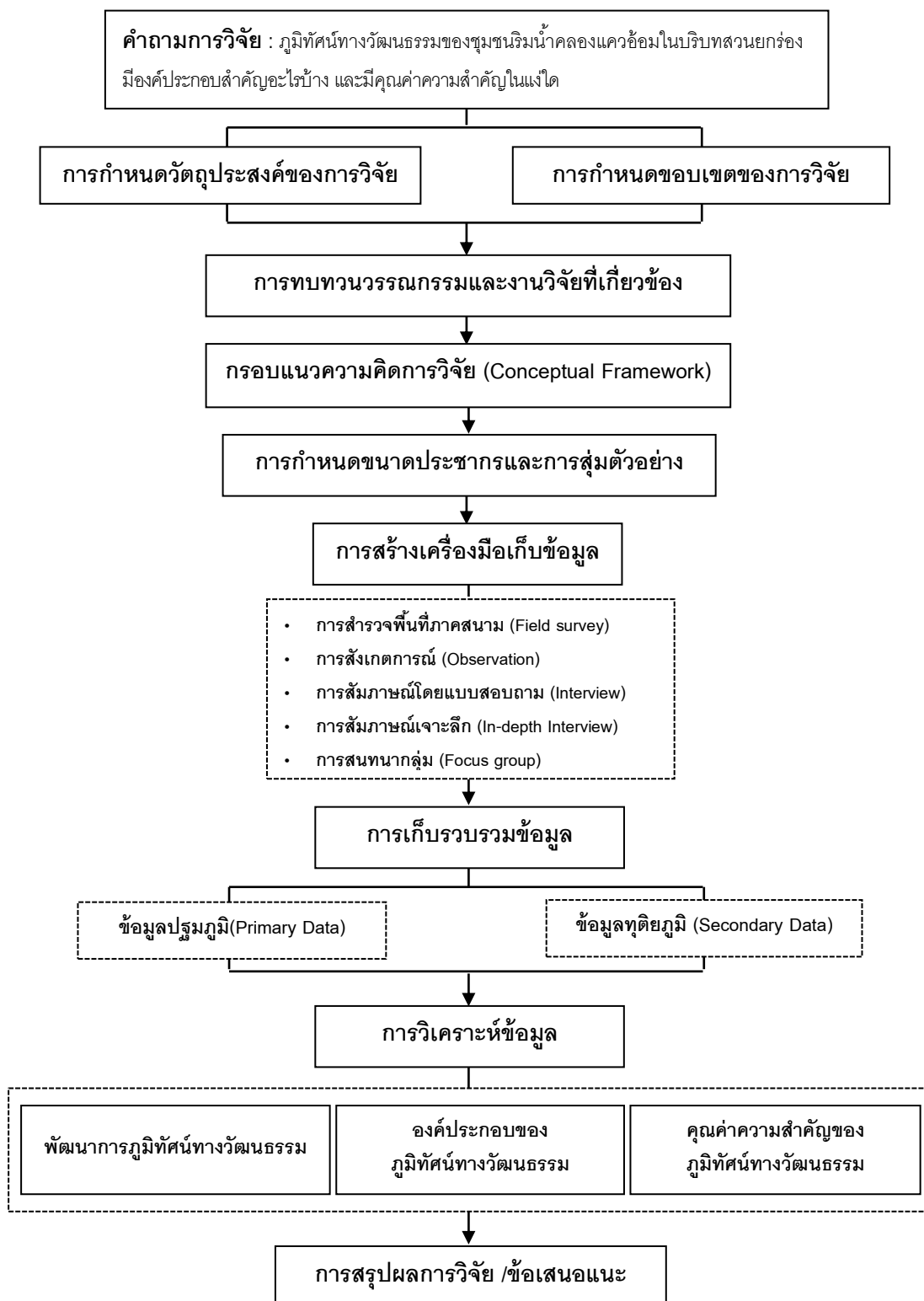

ภาควิชาวางผังเมืองและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นางสาวนิธิกาญจน์ จินใจตรง

1.6 วิธีการและขั้นตอนการดำเนินงานวิจัย

- 1.) การกำหนดคำถามในการวิจัยของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่ชุมชนที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการ องค์ประกอบ และคุณค่าความสำคัญ
- 2.) การศึกษาแนวความคิด ทฤษฎีและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบคุณค่าความสำคัญ และแนวทางการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ทั้งในประเทศและต่างประเทศ เพื่อสรุปกรอบแนวความคิด และการกำหนดตัวแปรสำคัญในการวิจัย
- 3.) การเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ โดยใช้วิธีการสังเกตการณ์ การสำรวจการสอบถาม และการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกและข้อมูลทุติยภูมิของพื้นที่ ทั้งสถิติและบันทึกต่างๆ ภาพถ่ายทางอากาศ ภาพถ่ายดาวเทียม ภาพประวัติศาสตร์ แผนนโยบาย และเอกสารทางวิชาการที่เกี่ยวข้องเชิงพื้นที่ในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ดังรายละเอียดในบทที่ 3
- 4.) การศึกษาพัฒนาการของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์ความเป็นมา เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในพื้นที่ และโดยรอบ การสอบถาม และการสัมภาษณ์บุคคลสำคัญในด้านต่างๆ ของพื้นที่ เพื่อสรุปช่วงยุคสมัยตามเหตุปัจจัยการเปลี่ยนแปลงในเชิงขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของพื้นที่ชุมชน
- 5.) การศึกษาองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม จากการสังเกตการณ์ การสอบถาม การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการสำรวจองค์ประกอบในระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (CECS) ตามที่อ้างอิงจากแนวความคิด และวิธีการซ้อนทับ (Overlay) ขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในแต่ละด้าน เพื่อสรุประบบความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่ชุมชน
- 6.) การประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม ตามการพิจารณาแนวความคิด 4 ด้าน คือ คุณค่าด้านสุนทรียภาพ คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ คุณค่าทางด้านสังคม-เศรษฐกิจ และคุณค่าด้านความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัวของพื้นที่ โดยการสนทนากลุ่มผ่านเกณฑ์การประเมินคุณค่าความสำคัญและแบบสำรวจองค์ประกอบในระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม(CECS) เพื่อสรุประดับคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม
- 7.) การวิเคราะห์สภาพปัญหา และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมจากการสอบถาม การสัมภาษณ์ และการวิเคราะห์เชิงซ้อนทับแผนที่ (Overlay mapping)
- 8.) การประมวลผล และสรุปผลการศึกษาพัฒนาการ องค์ประกอบ คุณค่าความสำคัญสภาพปัญหา และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่ชุมชน รวมถึงการเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

แผนภูมิที่ 1.1 ขั้นตอนการดำเนินการวิจัย

1.7 ประโยชน์ที่พึงได้รับของการวิจัย

- 1.) ทราบถึงแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม
- 2.) ทราบถึงพัฒนาการ องค์ประกอบ คุณค่าความสำคัญ สภาพปัญหา และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นตามบริบทสวนยกร่องแบบดั้งเดิมของพื้นที่ชุมชน เพื่อใช้ในการกำหนดทิศทางการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม
- 3.) การสร้างความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าความสำคัญของพื้นที่เพื่อสร้างการรับรู้ สาธารณะ อันจะนำไปสู่ความร่วมมือของทุกภาคส่วนในการอนุรักษ์และพัฒนาต่อไปในอนาคต

1.8 คำจำกัดความของการวิจัย

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (Cultural landscape) หมายถึง พื้นที่อันเป็นผลลัพธ์ที่เกิดจาก วัฒนธรรมของชุมชนชาวสวนแบบดั้งเดิมริมคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ที่มีวิถีการ ดำรงชีวิตแบบพึ่งพาและปรับตัวอยู่กับน้ำและสวนแบบยกร่อง อันเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่าง สังคมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ รูปแบบของวิถีชีวิต และระบบนิเวศที่สนับสนุนการ ดำรงชีวิตความสามารถตามแต่ที่ธรรมชาติแวดล้อมจะเอื้ออำนวย ซึ่งประกอบด้วย ชุมชนริมน้ำ พื้นที่เกษตรกรรม ระบบเครือข่ายลำน้ำ พื้นที่ย่านการค้า วัดหรือสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ และโครงสร้างของชุมชน ตามแนวความคิดของศรีศักร วัลลิโภดม (2550)

สวนยกร่องแบบดั้งเดิม หมายถึง สวนแบบยกร่องเป็นชนิดสูงที่ได้รับอิทธิพลของน้ำขึ้น- น้ำลง โดยรูปแบบของสวนเกิดขึ้นจากการขุดล้ากระโดงเพื่อเพิ่มเนื้อสำหรับแผ่น้ำออกไปและนำดิน จากการขุดล้ากระโดงมาทำคันล้อมขนาดสวนไว้สำหรับกักน้ำเหนือหลาก และควบคุมน้ำจืด น้ำเค็ม น้ำกร่อย เพื่อไม่ให้เป็นอันตรายต่อพืชพรรณ มีล้ากระโดงล้อมรอบเป็นตารางสี่เหลี่ยมเล็กๆ ตามลักษณะของโครงข่ายลำน้ำขนาดเล็กที่ชอยเข้าไปทุกสวน ตามแนวความคิดของดร.ณี พงษ์สวัสดิ์ และคณะ (2549)

บทที่ 2

แนวความคิดและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นการศึกษาพัฒนาการ องค์ประกอบ คุณค่าความสำคัญ สภาพปัญหา และแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนท้องถิ่นที่ยังคงรักษารูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรม โดยการทบทวนวรรณกรรมเพื่อสร้างกรอบแนวความคิดในการวิจัย ดังต่อไปนี้

- 1.) แนวความคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (Cultural Landscape)
- 2.) แนวความคิดเกี่ยวกับคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม
- 3.) แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม
- 4.) เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (Cultural Landscape)

ใน พ.ศ.2050 ออตโต ชลูเทอร์ นักภูมิศาสตร์คนแรกที่ใช้ “ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม” (Cultural Landscape) ในคำศัพท์ทางวิชาการ และพ.ศ.2451 ชลูเทอร์บ่งชี้ให้เห็นรูปแบบภูมิทัศน์ 2 แบบ คือ ภูมิทัศน์ก่อนที่จะถูกเปลี่ยนแปลงมากโดยมนุษย์ หรือภูมิทัศน์ทางธรรมชาติ และภูมิทัศน์ที่เกิดจากวัฒนธรรมของมนุษย์หรือภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม คาร์ล โอ.ซาวเออร์ (Carl Sauer)¹ นักภูมิศาสตร์ชาวอเมริกัน กล่าวถึงอิทธิพลในการสร้างรูปแบบของพื้นผิวที่ถูกกำหนดขึ้นเฉพาะ บ่งชี้สิ่งแวดล้อมทางกายภาพเป็นตัวกลางร่วมกับกิจกรรมของมนุษย์ และนิยามว่า “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape) เป็นรูปแบบที่สร้างขึ้นจากภูมิทัศน์ทางธรรมชาติโดยกลุ่มวัฒนธรรมที่เป็นตัวแทน (Agent) ธรรมชาติเป็นตัวกลางหรือสื่อ (Medium) และภูมิทัศน์วัฒนธรรมคือผลลัพธ์ (Result)”

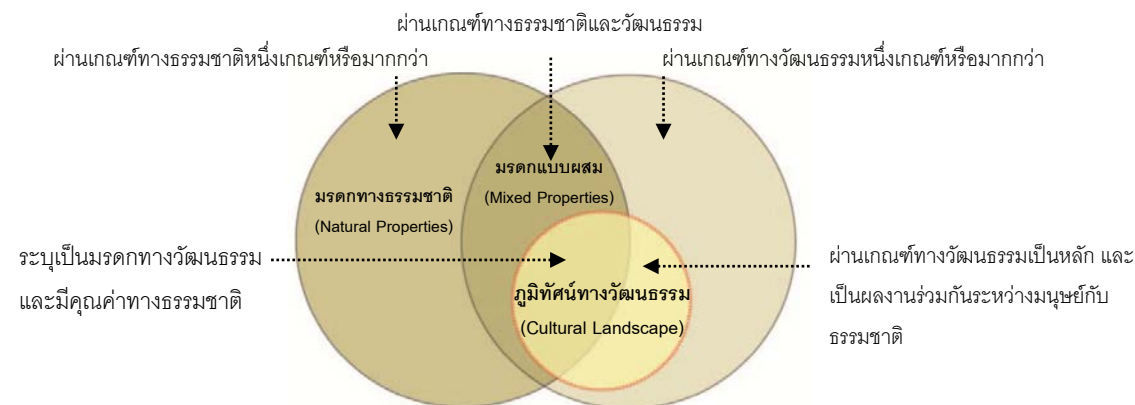
กรมมรดกโลกกล่าวว่า ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเป็นทางเลือกหนึ่งในรายการทรัพย์สินทางมรดก (Heritage listing properties) ที่ไม่มีรูปแบบธรรมชาติหรือวัฒนธรรมเพียงด้านใดด้านหนึ่ง ส่วนยูเนสโก (UNESCO) นิยามว่าเป็นพื้นผิวของโลกที่เกิดจากการใช้สอย การมีปฏิสัมพันธ์ ระบบนิเวศ ความเชื่อ แนวความคิดและประเพณีของคนที่อยู่อาศัยในภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมนั้น” รายชื่อของมรดกโลก พ.ศ.2539 ที่ปรากฏความหลากหลายของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สะท้อนเทคนิคเฉพาะการใช้ที่ดินอย่างยั่งยืน โดยพิจารณาจาก

¹Ingolf Vogeler, Cultural Landscape ; Cause & Effect [Online], June 14, 2012. Available from : <http://www.uwec.edu/geography/ivogeler/w188/cause.htm>

ลักษณะและข้อจำกัดของธรรมชาติสภาพแวดล้อม ความสัมพันธ์ทางจิตวิญญาณเฉพาะเจาะจง และการคุ้มครองทางวัฒนธรรม ดังนั้นภูมิประเทศที่เกิดจากเทคนิคทันสมัย การใช้ประโยชน์ที่ดิน โดยสอดคล้องต่อความหลากหลายทางชีวภาพในหลายภูมิภาคของโลก จะช่วยในการป้องกัน ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมแบบดั้งเดิมถือเป็นการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ

2.1.1 ความหมายและความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

แนวทางปฏิบัติสำหรับการดำเนินการมรดกโลกอนุสัญญาภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (The Operational Guidelines, 2011)² โดยยูเนสโก (UNESCO World Heritage Centre) ร่วมมือกับ คณะที่ปรึกษา 3 คณะของอนุสัญญามรดกโลก (ICROM, ICOMOS และ IUCN) ที่ไอโคโมส (ICOMOS) ศึกษาเฉพาะแหล่งมรดกทางวัฒนธรรม และไอยูซีเอ็น (IUCN) ศึกษาเฉพาะแหล่งมรดกทางธรรมชาติ กล่าวถึง ความสัมพันธ์ระหว่างมรดกทางธรรมชาติ (Natural Properties) มรดกทางวัฒนธรรม (Cultural Properties) และมรดกแบบผสม (Mixed Properties) ในกรณีภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (Cultural Landscape) ที่มีคุณค่าอันโดดเด่นเกิดขึ้นจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม และธรรมชาติ โดยระบุเกณฑ์ทางวัฒนธรรม และบางส่วนของเกณฑ์ทางธรรมชาติ สามารถเรียกได้ว่าเป็นแหล่งมรดกโลกแบบผสมและภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม ดังแผนภูมิที่ 2.1

ที่มา : ปรับปรุงจากองค์การยูเนสโก (UNESCO, Preparing World Heritage Nominations, 2011)

แผนภูมิที่ 2.1 ความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งมรดกทางธรรมชาติ วัฒนธรรม และแบบผสม กรณีภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

องค์การยูเนสโก (UNESCO)³ นิยามว่า พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สะท้อนพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานและโครงสร้างสังคมมนุษย์ผ่าน

² UNESCO World Heritage Centre. Preparing World Heritage Nominations [Online], June 14, 2012.

Available from : www.whc.unesco.org/uploads/activities/documents.

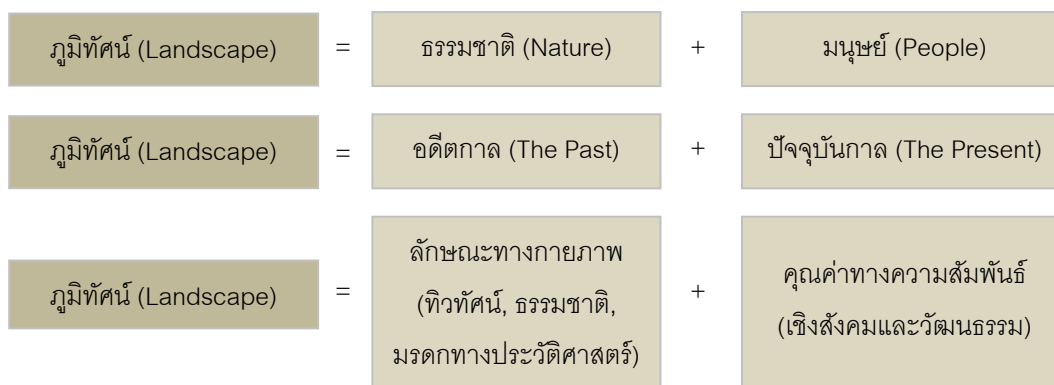
³ Heritage Victoria. Landscape Assessment Guidelines [Online], June 14, 2012. Available from :

<http://www.heritage.vic.gov.au/admin/file/content2/c7/LANDSCAPEASSESSMENTGUIDELINES.pdf>.

ช่วงเวลา ภายใต้กรอบทางด้านกายภาพ อันปรากฏในสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ วัฒนธรรม สังคมและเศรษฐกิจ ซึ่งสอดคล้องกับเลนนอน, แมททิว และคณะ (Jane Lennon, Steve Mathews and Associates, 1996) ที่นิยามสำหรับอุทยานแห่งชาติแอลป์ (Apls National Parks) ของประเทศออสเตรเลียไว้หลากหลายประเภทว่า พื้นที่ทางกายภาพที่มีลักษณะที่โดดเด่นทาง ธรรมชาติและระบบกิจกรรมของมนุษย์ที่ก่อให้เกิดหลักฐานของชั้นทางประวัติศาสตร์ในภูมิทัศน์ อันแสดงลักษณะเฉพาะตัวของพื้นที่จากความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

อิโคโมสไทย (ICOMOS) กล่าวว่า ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเป็นการจำกัดความของมรดก ทางวัฒนธรรมรูปแบบหนึ่งที่บูรณาการระหว่างธรรมชาติ และวัฒนธรรม อันแสดงถึงสังคมมนุษย์และ การตั้งถิ่นฐานผ่านช่วงเวลา รวมถึงแรงผลักดันทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ความหลากหลาย ของกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ และธรรมชาติหล่อหลอมเป็นมรดกภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม ที่มีลักษณะเฉพาะของการใช้ที่ดินอย่างยั่งยืนตามคุณลักษณะ และข้อจำกัดของสภาพแวดล้อมทาง ธรรมชาติที่มนุษย์ตั้งถิ่นฐาน รวมถึงความเชื่อแรงศรัทธาต่อธรรมชาติ

ฟิลิป (Philip, 2002) กล่าวถึงภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมว่าเป็นพื้นที่ตัวอย่างของวิวัฒนาการ ของสังคมมนุษย์ และการตั้งถิ่นฐานในช่วงเวลาหนึ่ง ภายใต้อิทธิพลของข้อจำกัดทางกายภาพ และมีโอกาสนำเสนอโดยธรรมชาติของพื้นที่ จากสภาพแวดล้อม และความต่อเนื่องทางสังคม วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ ทั้งภายนอกและภายใน ดังแผนภูมิที่ 2.2

ที่มา: The World Conservation Union (Phillips 2002:5)
แผนภูมิที่ 2.2 ความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมและภูมิทัศน์

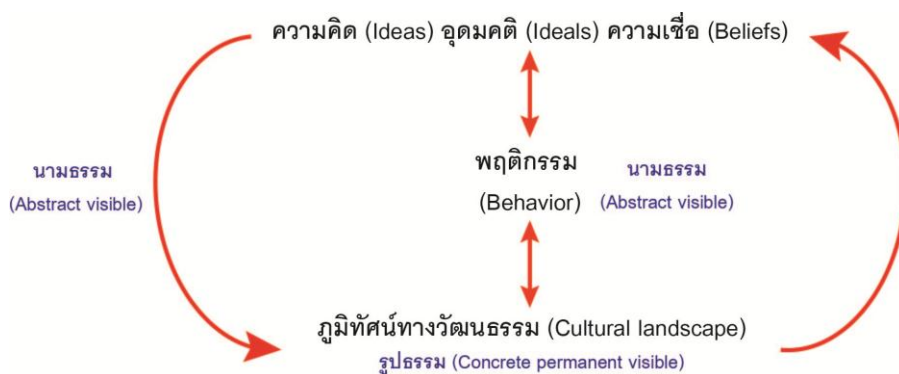
ฮาร์ม เดบลิจ (De Blij, Harm)⁴ นักภูมิศาสตร์ให้ความหมายว่า เป็นหลักฐานและร่องรอย ของการเปลี่ยนแปลงภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมโดยมนุษย์ จากกิจกรรมตามวิถีชีวิตของชุมชน

⁴ De Blij, Harm. *Human Geography: Culture, Society and Space* (New York: John Wiley&Sons, 1977). Pp.142-143.

หรือชาติพันธุ์ แสดงออกในลักษณะของรูปธรรมและนามธรรมที่เรียนรู้และถ่ายทอดซึ่งกันมา ยาวนาน พัฒนาการตั้งแต่บรรพบุรุษ อาทิ การสร้างบ้านเรือน สิ่งก่อสร้าง ถนนหนทาง พื้นที่ เกษตรกรรมและรูปแบบของชุมชน ที่สามารถจับต้องได้และสิ่งที่จับต้องไม่ได้ คือ บรรยากาศที่รับรู้ได้ เป็นจินตภาพจากชุมชนเฉพาะแห่ง หรือ เอกลักษณ์ของพื้นที่ ซึ่งรับรู้ได้จากภาพที่เห็น เสียงที่ได้ยิน กลิ่นที่ได้รับและวิถีชีวิตของคนในพื้นที่

สภายุโรป หรือ Council of Europe ใน European Landscape Convention 2000 ว่าเป็นพื้นที่ซึ่งมนุษย์สามารถรับรู้ได้โดยอัตลักษณ์ของพื้นที่เป็นผลจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยทาง ธรรมชาติ และปัจจัยจากมนุษย์เป็นผู้กระทำ ตั้งแต่ในอดีตที่มีการเน้นย้ำถึงวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์และการเปลี่ยนแปลง การสังคมนั้นระยะเวลาที่ยาวนานสะท้อนในเชิงพื้นที่โดดเด่น

วอกเลอร์ (Vogeler) กล่าวถึง เครื่องหมายที่สะท้อนความคิด อุดมคติ และพฤติกรรมของ มนุษย์ที่กระทำต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ โดยให้ความเข้าใจ และตระหนักถึงคุณค่าของภูมิ ทัศน์ทางวัฒนธรรม ผ่านการพิจารณากระบวนการทางสังคม เศรษฐกิจและประวัติศาสตร์เชื่อมโยง กับการกระทำของมนุษย์ ที่แสดงรูปแบบเฉพาะพื้นที่ ความไม่สม่ำเสมอของภูมิศาสตร์ โดยการ วิเคราะห์รูปร่างเป็นเกณฑ์พื้นฐานที่มีความคิดและพฤติกรรมสะท้อนตัวตนทั้งรูปแบบเชิงพื้นที่ และ สิ่งที่ปรากฏให้เห็นจับต้องได้ และจัดแบ่งในแง่ภูมิทัศน์วัฒนธรรม

ที่มา : ปรับปรุงจาก วอกเลอร์ (Vogeler, 2010)

แผนภูมิที่ 2.3 ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อ พฤติกรรม และภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

แนวความคิดดังกล่าว มีทั้งสาเหตุ (Cause) และผลกระทบ (Effect) ที่เกี่ยวข้องกับคุณค่า ทางวัฒนธรรม องค์การทางวัฒนธรรมและพฤติกรรมของมนุษย์ อธิบายถึงพฤติกรรมและ ปรากฏการณ์ของมนุษย์ที่สัมพันธ์กัน 3 ด้าน คือ 1.)ความคิดและอุดมคติที่เป็นนามธรรม และมอง ไม่เห็นอันสื่อถึงข้อความและความหมายของวัฒนธรรม 2.)พฤติกรรม และระบบกิจกรรมของ มนุษย์ที่เป็นรูปธรรมที่มีการปรับเปลี่ยน และ 3.) รูปแบบทางกายภาพที่คงที่และถาวร ทำให้เกิด ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมปรากฏให้เห็นในพื้นที่ ดังแผนภูมิที่ 2.3

จากแนวความคิดเรื่องภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมข้างต้น กล่าวได้ว่าชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นพื้นที่ของผลลัพธ์การปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม และธรรมชาติที่มีมรดกทางวัฒนธรรมเป็นพื้นฐาน และมรดกทางธรรมชาติเป็นส่วนประกอบ สะท้อนความคิดและพฤติกรรมของมนุษย์ที่กระทำต่อธรรมชาติ ความเข้าใจและการตระหนักถึงคุณค่าภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม ผ่านการพิจารณากระบวนการทางสังคมออกมาในรูปแบบเฉพาะของพื้นที่ จนเกิดการรับรู้เอกลักษณ์และวัฒนธรรมของท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในภูมิทัศน์ การบูรณาการที่สะท้อนถึงความเชื่อมโยงที่ไม่สามารถแยกส่วนของธรรมชาติและวัฒนธรรม ซึ่งแสดงออกในรูปแบบและนามธรรม อันได้เรียนรู้และถ่ายทอดสั่งสมกันเป็นพัฒนาการตั้งแต่บรรพบุรุษสู่รุ่นลูกหลาน อาทิ การสร้างบ้านเรือน สิ่งก่อสร้าง ถนนหนทาง พื้นที่เกษตรกรรมและชุมชน คือบรรยากาศที่รับรู้ได้เป็นจินตภาพเฉพาะของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เรียกได้ว่าเป็นเอกลักษณ์ของพื้นที่

2.1.2 ลักษณะของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

แนวทางปฏิบัติ (The Operational Guidelines) ของยูเนสโก (UNESCO World Heritage Centre) จำแนกลักษณะตามกระบวนการก่อรูปร่างของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม 3 แบบ คือ

- 1.) **ภูมิทัศน์ที่ได้รับการออกแบบ และสร้างสรรค์ขึ้น (Clearly defined landscape)** โดยเจตนาด้วยฝีมือของมนุษย์ ประกอบด้วยคุณค่าด้านความงาม สถาปัตยกรรมที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์หรือศาสนา เช่น วัด สวนสาธารณะ
- 2.) **ภูมิทัศน์ที่ได้รับการพัฒนาอันสัมพันธ์กับธรรมชาติ (Organically evolved landscape)** จากการเปลี่ยนแปลงทางธรรมชาติผ่านระบบกิจกรรมของมนุษย์อย่างค่อยเป็นค่อยไปตามกาลเวลา เช่น เหมืองแร่ นาขั้นบันได นาเกลือ สวนยก่อง
- 3.) **ภูมิทัศน์ในเชิงสัมพันธ์กับวัฒนธรรมประเพณี (Associative cultural landscape)** เป็นภูมิทัศน์ที่ในเชิงวัฒนธรรม ศิลปะ ความเชื่อ ศาสนา และสุนทรียภาพของชุมชน อันเกิดจากการที่มนุษย์เชื่อมโยงสร้างสรรค์คติความเชื่อกับองค์ประกอบทางธรรมชาติ

การศึกษาลักษณะภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นภูมิทัศน์ทางที่ได้รับการพัฒนาอันสัมพันธ์กับธรรมชาติ (Organically evolved landscape) จากการปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบกิจกรรมของมนุษย์กับธรรมชาติที่เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไปตามกาลเวลา สังคม เศรษฐกิจ การปกครอง ศาสนา และความเชื่อ โดยเฉพาะความสัมพันธ์ของชุมชนกับเครือข่ายลำน้ำ ระบบน้ำขึ้นน้ำลง และระบบโครงข่ายสวน จนเกิดลักษณะของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเฉพาะตัวในรูปแบบของชุมชนริมน้ำในบริบทสวนยก่องสูง

2.1.3 องค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

วอกเลอร์ (Vogeler)⁵ กล่าวว่า ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมต้องพิจารณากระบวนการทางสังคมและการวิเคราะห์รูปร่างเป็นพื้นฐานสำคัญ ซึ่งแสดงออกถึงความคิดและพฤติกรรมผ่านสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ รูปแบบเชิงพื้นที่ ลักษณะสังคม ชาติพันธุ์และรูปแบบทางเศรษฐกิจ โดยกำหนดเกณฑ์ในการวิเคราะห์บริบทและองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเป็น 4 ส่วน คือ

1.) **ลักษณะภูมิประเทศ (Topography)** เป็นตัวแทนของคุณลักษณะพื้นผิวของพื้นที่ โดยมนุษย์เป็นผู้ปรับเปลี่ยนเพื่อรองรับต่อความต้องการ เช่น การสร้างเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า และการจัดเก็บน้ำเพื่อการเกษตรและการบริโภค

2.) **ลักษณะพืชพรรณ (Vegetation)** มีลักษณะแตกต่างกันตามแต่ละภูมิภาค โดยมนุษย์มักเลือกใช้จุดประสงค์ที่แตกต่างกัน และเมื่อมนุษย์มีการกระทำต่อพืชพรรณดังกล่าวเพื่อการดำรงอยู่ จึงเกิดเป็นรูปแบบ (Pattern) ในลักษณะเฉพาะตัวขึ้นมา

3.) **โครงสร้างของชุมชน (Structures)** โครงสร้างเป็นสิ่งที่แสดงออกคุณค่าทางวัฒนธรรม ซึ่งประเพณีวัฒนธรรมมีความหลากหลายทั้งเวลาและพื้นที่ที่มีความซับซ้อนในตนเอง

4.) **รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน (Settlement Patterns)** เป็นผลรวมของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ระบบนิเวศ ซึ่งการตั้งถิ่นฐานเป็นการปรับตัวของมนุษย์ให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ และสิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่ไม่หยุดนิ่ง (Dynamic)

การทำความเข้าใจต่อภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่ต้องศึกษาสภาพแวดล้อมในอดีต และปัจจุบันจากปัจจัยต่างๆ ในวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เชื่อมโยงกับชีวิตวัฒนธรรมของมนุษย์ในมิติแต่ละด้าน เพื่อสร้างความเข้าใจประวัติศาสตร์สังคม และวัฒนธรรม รวมทั้งสภาพแวดล้อมมิติภายในและภายนอก จึงศึกษาองค์ประกอบทางภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญ⁶

1.) **ภูมิศาสตร์ที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐาน** ลักษณะภูมิประเทศเป็นจุดเด่นของคนในท้องถิ่น หรือการตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองของมนุษย์ เช่น หุบ แอ่งที่ราบ ลุ่มน้ำ ภูเขา ฯลฯ

2.) **นิเวศวัฒนธรรม (Cultural Ecology)** คือพื้นที่เฉพาะที่มนุษย์สร้างบ้านสร้างเมืองขึ้นมาเป็นท้องถิ่นที่แตกต่างกัน มักเป็นการมองจากคนภายในพื้นที่ต่อสภาพแวดล้อม เห็นความ

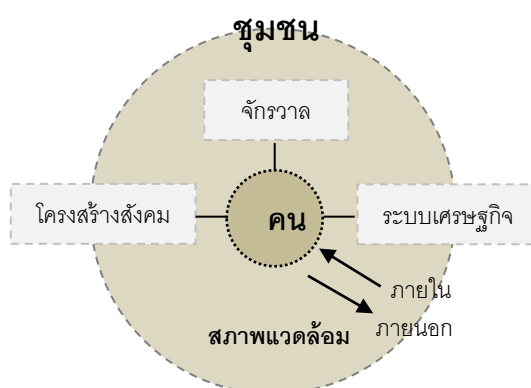
⁵ Ingolf Vogeler, Critical Cultural Landscape. [Online], June 10, 2012. Available from www.uwec.edu.

⁶ ศรีสักร วัลลิโภดม, คู่มือออกแบบ ความหมายของภูมิวัฒนธรรม การศึกษาจากภายในและสำนักของท้องถิ่น (กรุงเทพฯ : มุลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, 2550). หน้า 32.

หลากหลายทางชีวภาพ ชาติพันธุ์ รวมถึงมีการกำหนดหรือสร้างองค์ความรู้ในการดำเนินชีวิต สร้างกติกาการอยู่ร่วมกัน ก่อเกิดประเพณีวัฒนธรรมและความเชื่อในพื้นที่เดียวกัน

3.) **ชีวิตวัฒนธรรม (Way of life)** หรือโครงสร้างในชีวิตประจำวันอันเป็นวิถีชีวิตของคนในพื้นที่หรือท้องถิ่นเดียวกัน อันประกอบด้วยโครงสร้างทางสังคมที่สัมพันธ์ระหว่างกัน

โครงสร้างสังคมของมนุษย์มีความสัมพันธ์ที่เกิดจากการเกี่ยวพันกันของผู้คนในพื้นที่ เริ่มศึกษาจากหน่วยที่เล็กที่สุดของท้องถิ่นที่เรียกว่า “ชีวิตวัฒนธรรม” มุ่งเน้นความสัมพันธ์ของคนกับพื้นที่เป็นหลัก คนเป็นศูนย์กลางของชุมชนในทุกเรื่อง โดยมีความสัมพันธ์ระหว่างกัน ดังแผนภูมิที่ 2.4)

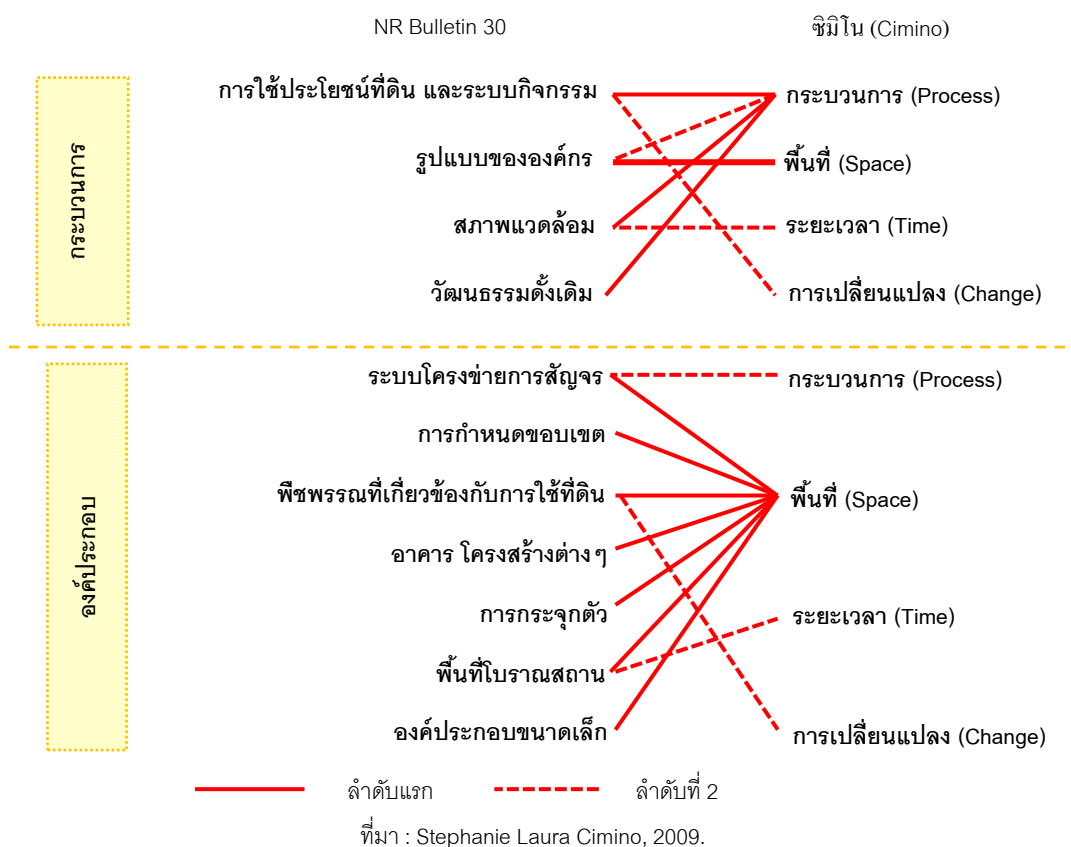
ที่มา : ปรับปรุงจากแนวความคิดของ ศรีศักร วัลลิโภดม และเจ้าหน้าที่มูลนิธิเด็ก-ประไพ วิริยะพันธ์
แผนภูมิที่ 2.4 ความสัมพันธ์ในการศึกษาภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

- 1.) **คนกับโครงสร้างทางสังคม** บทบาทหน้าที่ของตนเองทั้งระดับครอบครัว เครือญาติ และชุมชน ขึ้นอยู่กับบทบาทหน้าที่กำหนดทิศทางความสัมพันธ์ในแต่ละระดับของโครงสร้าง
- 2.) **คนกับระบบเศรษฐกิจ** เกี่ยวโยงกับความสัมพันธ์ทั้งคนภายนอกและภายใน ในการดำรงชีวิต การทำมาหากินเพื่อการอยู่รอดในสังคมตามสภาพและความเป็นอยู่ของชุมชนท้องถิ่น
- 3.) **คนกับสภาพแวดล้อม** มนุษย์จัดการกับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติอย่างสมดุล เช่น การดูแลหน้าดิน การจัดการน้ำ การเพาะปลูก และภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 4.) **คนกับจักรวาล** เรื่องเหนือธรรมชาติ ศาสนา ผีหรือคติความเชื่อที่คนในท้องถิ่นเคารพและศรัทธาถือเป็นสิ่งที่มีอิทธิพลต่อสภาพจิตใจสะท้อนจากเชิงกายภาพของพื้นที่

การศึกษาองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมดังกล่าว ทั้งองค์ประกอบด้านกายภาพ ด้านสังคมและวัฒนธรรม นำมาประยุกต์ใช้เพื่อวิเคราะห์องค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม และความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างขององค์ประกอบนั้นในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม โดยมีความจำเป็นในการนำมาปรับเปลี่ยนแนวคิดของวอกเลอร์ (Vogeler) และศรีศักร วัลลิโภดม ให้เข้ากับสภาพพื้นที่ที่มีลักษณะเฉพาะ ตำแหน่งที่ตั้ง และขอบเขตการศึกษา

2.1.4 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

การดำรงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นตามเหตุปัจจัยที่ต่างกัันของเงื่อนไขพื้นที่ ซึ่งการดำรงอยู่ได้ของมนุษย์และชุมชนนั้นต้องได้รับการพัฒนาชีวิตภายใต้การตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์อย่างเพียงพอ สเตฟาโน่ ลอรา ซิมิโน (Stephanie Laura Cimino, 2009) กล่าวถึงลักษณะของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมขึ้นอยู่กับอิทธิพลในด้านต่างๆ การพิจารณาภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในสหรัฐอเมริกานำมาใช้เป็นแนวทางการประเมินและการจัดบันทึกกระบวนการ และองค์ประกอบ (National Register Bulletin 30 : Guidelines for Evaluating and Documenting Rural Historic Landscapes) อธิบายความสัมพันธ์ของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่แสดงมิติภูมิทัศน์ทางประวัติศาสตร์ที่มีอิทธิพลต่อการอนุรักษ์พื้นที่ชุมชนในอนาคต (ดังแผนภูมิที่ 2.5)

แผนภูมิที่ 2.5 ความสัมพันธ์ของภูมิทัศน์ระหว่างมุมมองของกระทรวงมหาดไทย อเมริกา กับซิมิโน

1.) กระบวนการ (Process) จากการปฏิสัมพันธ์ของการรับรู้และการกระทำต่อภูมิประเทศประวัติศาสตร์เกิดขึ้นจากพื้นที่และเวลาเป็นสาเหตุให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ดังนั้นการอนุรักษ์ควรมุ่งเน้นการรักษาหลักฐานของกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์

2.) พื้นที่ (Space) เป็นการในพื้นที่และรูปแบบเชิงพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมของมนุษย์ตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ซึ่งเป็นพื้นฐานให้สำหรับกิจกรรมในอนาคต

3.) **ระยะเวลา (Time)** เป็นส่วนที่เห็นได้ชัดในภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม ได้แก่ วัตถุและระบบกิจกรรมที่เปลี่ยนแปลงและจางหายไป

4.) **การเปลี่ยนแปลง (Change)** ถือเป็นสาระสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทำให้เกิดภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นและมีคุณค่าความสำคัญ ดังนั้นการรักษาภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเป็นเรื่องเกี่ยวกับการปกป้องและการจัดการผลของการเปลี่ยนแปลง

ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม มีทั้งการเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการ (Evolution) และแบบพัฒนา (Development) ขึ้นอยู่กับอิทธิพลตามยุคสมัยของพื้นที่ ซึ่งสถานการณ์ที่มีอิทธิพลผลักดันเปลี่ยนแปลงมากที่สุดมักเป็นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและเทคโนโลยี อันเป็นตัวกลางในการเปลี่ยนแปลง (Change Agents) โดยนำปัจจัยดังกล่าวมาประยุกต์ใช้เพื่อวิเคราะห์พัฒนาการและองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่ชุมชน

2.2 แนวความคิดเกี่ยวกับคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (Value and significance of Cultural Landscape)

องค์ประกอบของพื้นที่ชุมชนสะท้อนคุณค่าที่เกิดจากลักษณะพิเศษโดดเด่นของพื้นที่ การประเมินคุณค่าความสำคัญจึงเป็นตัวกำหนดทิศทางในการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมว่าจะไปในรูปแบบใด จากรูปแบบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมพิจารณาเกณฑ์การประเมินคุณสมบัติและศักยภาพของมรดกภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม จำแนกได้ 3 เกณฑ์⁷ คือ

1.) **พื้นที่ทางภูมิศาสตร์** เป็นองค์ประกอบทางกายภาพที่อธิบายภูมิศาสตร์ที่โดดเด่นอันบ่งบอกถึงความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ที่สะท้อนผ่านทางภูมิทัศน์ ได้แก่ ข้อมูลทางกายภาพ เหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ โครงข่ายคมนาคม รวมทั้งภูมิทัศน์ที่เกิดการเปลี่ยนแปลงจากภัยพิบัติ

2.) **ระบบกิจกรรม** เป็นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อมที่ถูกสร้างขึ้นเป็นภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม สะท้อนการแสดงและวิถีการของระบบกิจกรรมของมนุษย์ในช่วงเวลาต่อสภาพแวดล้อม การเชื่อมโยงที่ชัดเจนระหว่างแง่มุมของมนุษย์กับธรรมชาติ

3.) **คุณค่าโดยชุมชน** เป็นภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นด้วยกิจกรรมและกระบวนการที่มีรูปแบบของชุมชนที่เกิดจากความร่วมมือและข้อตกลงในชุมชน ได้แก่ คุณค่าทางด้านสังคม ประวัติศาสตร์ ด้านวิทยาศาสตร์ ด้านความสุนทรีย์ภาพ และด้านธรรมชาติ

⁷ Sandra Neale. Guidelines for Identifying, Researching and Evaluating Cultural Heritage Landscapes in Thorold, Ontario. [Online], June 14, 2012. Available from <http://www.heritagethorold.com/Guidelines>.

กฎบัตรเบอร์ร่า (Burra Charter) ที่ว่าด้วยเรื่องมรดกทางวัฒนธรรมอย่างมีนัยสำคัญ เกี่ยวข้องกับสุนทรียภาพความงาม โบราณคดี สถาปัตยกรรม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ หรือสังคม ทั้งในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต (Heritage Act 1995, Burra Charter 1999) ซึ่งมีวัตถุประสงค์ เพื่อเป็นแนวทางการประเมินคุณค่าของมรดกทางวัฒนธรรมในรัฐวิกตอเรีย ประเทศออสเตรเลีย โดย จัดแบ่งคุณค่าความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมในด้านต่างๆ⁸ ดังนี้ (ดังตารางที่ 2.1)

ตารางที่ 2.1 คุณค่าความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมของกฎบัตรเบอร์ร่า (Burra Charter)

คุณค่าความสำคัญ	รายละเอียดการพิจารณา
1.)คุณค่าทางด้านสุนทรียภาพ (Aesthetic)	การระบุถึงทัศนียภาพ และทิวทัศน์ที่จัดรวมกลุ่มและความสัมพันธ์ระหว่าง องค์ประกอบที่แตกต่างกัน ระบบนิเวศทางธรรมชาติ ภูมิทัศน์ที่สะท้อนความ งามจากการออกแบบในแง่ของรูปแบบ องค์ประกอบ และโครงสร้าง
2.)คุณค่าทางด้านโบราณคดี (Archaeological)	สถานที่และบริบทโดยรอบมีซากโบราณสถาน อันเป็นมรดกที่สะท้อน วัฒนธรรม ประเพณีของคนในอดีต
3.)คุณค่าทางด้านสถาปัตยกรรม (Architectural)	แง่ของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับการสร้างโครงสร้างและ รูปแบบเพื่อให้ตอบสนองต่อสภาพภูมิประเทศ โครงข่ายน้ำ และ สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ เช่น โรงสีข้าว โครงสร้างอุตสาหกรรม รวมถึงการสร้างอยู่ในตำแหน่งและมุมมองที่สะท้อนถึงสุนทรียภาพ
4.)คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ (Historical)	สถานที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ บุคคล และยุคสมัยที่สำคัญทาง ประวัติศาสตร์
5.)คุณค่าทางด้านวิทยาศาสตร์ (Scientific)	การระบุถึงความสำเร็จทางด้านเทคนิค สถานที่ ศักยภาพด้านการศึกษา โดยมีวิทยาศาสตร์เข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น เหมือง สะพาน หรือเขื่อน ความสัมพันธ์กับกิจกรรมทางการเกษตร วิศวกรรม โครงสร้างทาง สถาปัตยกรรมตามสภาพภูมิประเทศ สถานที่ดังกล่าวที่แสดงให้เห็นถึง เทคนิค เช่น วิธีการจัดการกับพืชพรรณและการเพาะปลูกเพื่อให้ ตอบสนองต่อสภาพแวดล้อมและสภาพภูมิอากาศ
6.)คุณค่าทางด้านสังคม (Social)	คุณค่าทางด้านสังคมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ซึ่งรวมถึงสถานที่ กลุ่ม และชุมชน

ที่มา : Heritage Victoria, 2009.

เลนนอน, แมททีว และคณะ (Jane Lennon, Steve Mathews and Associates, 1996) กล่าวถึงคุณค่าความสำคัญของมรดกทางวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับสุนทรียภาพ ประวัติศาสตร์

⁸ Heritage Victoria. *Landscape Assessment Guidelines*. [Online], June 14, 2012. Available from <http://www.heritage.vic.gov.au/admin/file/content2/c7/LANDSCAPEASSESSMENTGUIDELINES.pdf>.

วิทยาศาสตร์ และสังคม ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวจะช่วยสร้างความเข้าใจและการตระหนักรู้ต่อประวัติศาสตร์ที่มีผลต่อคนรุ่นหลัง โดยที่สามารถแสดงให้เห็นถึงหลักฐานทางด้านกายภาพที่ชัดเจนเพื่อใช้ในการวิเคราะห์และทำความเข้าใจ (Australia ICOMOS, 1992)

เกณฑ์การประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมคณะกรรมการมรดกออสเตรเลียและหน่วยงานภาครัฐได้กำหนดคุณค่าความสำคัญตามกฎบัตรเบอร์รัว (Burra Charter) นำมาใช้ในการประเมินคุณค่าในอุทยานแห่งชาติแอลป์ (Australian Alps, National park) โดยให้ความสำคัญในประเด็นความสำคัญทางประวัติศาสตร์เป็นสำคัญ⁹ คือ

- 1.) **คุณค่าทางด้านสุนทรียภาพ** ประกอบด้วย การรับรู้ การวัดได้ด้วยรูปร่าง ขนาด สี พื้นผิว และวัสดุ เช่น หลักฐานทางกายภาพของภูมิทัศน์
- 2.) **คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์** ซึ่งเกี่ยวข้องกับพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ เหตุการณ์ และกิจกรรมที่สะท้อนความสำคัญในอดีต ความสำคัญทางประวัติศาสตร์ถือเป็นหลักฐานที่แสดงความแข็งแกร่งผ่านวิถีชีวิตของคนในยุคประวัติศาสตร์
- 3.) **คุณค่าทางด้านวิทยาศาสตร์** สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญของข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพและระดับของความหายาก ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวอาจมีส่วนเกี่ยวข้องกับข้อมูลอื่นๆ ได้
- 4.) **คุณค่าทางด้านสังคม** เกิดจากพื้นที่ที่มีความเชื่อทางศาสนา การเมืองการปกครอง ทั้งในรูปของชนกลุ่มน้อยและในระดับชาติ

แนวทางการประเมินภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในรัฐวิกตอเรีย ประเทศออสเตรเลีย มีเกณฑ์การประเมินคุณค่าความสำคัญที่สอดคล้องกับการนำมาประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ที่มุ่งเน้นความสำคัญทางประวัติศาสตร์เป็นสำคัญ และหลักฐานทางด้านกายภาพที่บ่งบอกถึงรูปแบบและคุณลักษณะของพื้นที่ มากกว่าแนวคิดของเลนนอน, แมททิว และคณะ (Jane Lennon, Steve Mathews and Associates, 1996) คณะกรรมการมรดกออสเตรเลียที่ใช้ในการประเมินคุณค่าในอุทยานแห่งชาติแอลป์ (Alps) ที่ประเมินคุณค่าความสำคัญทางด้านสุนทรียภาพเกี่ยวกับการรับรู้ถึงรูปร่าง ขนาด สี และวัสดุ แต่ในแนวทางการประเมินภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในรัฐวิกตอเรีย ประเทศออสเตรเลีย สามารถจำแนกในแต่ละด้านเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการศึกษาคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมให้เหมาะสมกับพื้นที่ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ดังนี้

⁹ Jane Lennon, Steve Mathews and Associates. **Cultural Landscape Management**. [Online], June 14, 2012. Available from <http://www.australialps.environment.gov.au/publications/research-reports/pubs/cultural-landscape-management-guidelines.pdf>.

1.) **คุณค่าทางด้านสุนทรียภาพ (Aesthetic Value)** แสดงถึงโครงสร้างทางกายภาพ ทั้งในรูปแบบที่มนุษย์สร้างขึ้นและธรรมชาติสร้างขึ้น กำหนดให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Tangible Cultural Heritage) คือ การตั้งถิ่นฐาน สถาปัตยกรรม ระบบที่ว่าง การสัญจร พื้นที่เกษตรกรรม ระบบนิเวศ สิ่งแวดล้อม และลักษณะภูมิทัศน์ นับสำคัญที่แสดงความงามการสร้างสรรค์มุมมอง

2.) **คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local Historic Value)** แสดงถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชน คือ วิวัฒนาการหรือเหตุการณ์ของท้องถิ่นที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ ความเชื่อมโยงกับเหตุการณ์หรือกิจกรรมที่สำคัญของประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

3.) **คุณค่าทางด้านสังคมเศรษฐกิจ (Social-economic Value)** แสดงถึงโครงสร้างสังคม และเศรษฐกิจ ซึ่งกำหนดให้เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่จับต้องไม่ได้ (Intangible Cultural Heritage) คือ วิถีชีวิต วัฒนธรรม ระบบกิจกรรม การใช้พื้นที่ เป็นต้น

2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

แนวความคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมมีอยู่หลายรูปแบบตามคุณลักษณะของพื้นที่ ระดับคุณค่าความสำคัญแต่ละด้าน วัตถุประสงค์ของการอนุรักษ์ รวมถึงความหลากหลายของแนวทางการอนุรักษ์ จึงต้องประยุกต์แนวทางที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

2.3.1 การอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม (Cultural Landscape: the Challenges of Conservation)¹⁰, 2002

เลนนอน (Jane Lennon, 2002) กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการจัดการก็เพื่อการอนุรักษ์ภูมิทัศน์อย่างต่อเนื่องเพื่อชุมชนท้องถิ่นที่มีวิถีการดำรงชีวิต และระบบนิเวศทางธรรมชาติที่ได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยศึกษาข้อจำกัดของการเปลี่ยนแปลงลักษณะภูมิประเทศ และการปรับเปลี่ยนวิธีการจัดการ ซึ่งการจัดการต่อกระบวนการวางแผนถือเป็นจุดเริ่มต้นที่มีรายละเอียดที่โดดเด่น คุณค่าและนโยบายที่ตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน การกำหนดกรอบการทำงาน ขั้นตอนและวิธีการดำเนินการ และการตรวจสอบผลกระทบตามลำดับความสำคัญของการอนุรักษ์ ต้องเกี่ยวข้องกับคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม อันเกิดจากภูมิประเทศและวัฒนธรรม จำเป็นต้องมีนโยบายที่เฉพาะเจาะจงสำหรับการเก็บรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่า ซึ่งกล่าวถึงปัญหา 8 ประเด็น คือ

¹⁰ Jane Lennon, World Heritage papers7, Cultural Landscapes: the Challenges of Conservation. [Online], June 14, 2012. Available from http://whc.unesco.org/documents/publi_wh_papers_07_en.

- 1.) การขาดความตระหนักรู้และการศึกษาคุณค่าของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมและสังคม
- 2.) การฝึกอบรมผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านในการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม
- 3.) การใช้นโยบายการทำเกษตรและป่าไม้ที่กำหนด
- 4.) การจัดการการท่องเที่ยวที่เข้ามาอย่างต่อเนื่อง
- 5.) การค้นพบทรัพยากรเพื่อสร้างรายได้ทางเศรษฐกิจ
- 6.) การอนุรักษ์ การใช้เทคนิคใหม่ และการจัดการพื้นที่ตามความดั้งเดิม หรือความแท้
- 7.) การรับมือกับผลกระทบที่เกิดจากกิจกรรมหรือการพัฒนาภายนอกพื้นที่
- 8.) การขาดการสนับสนุนของชุมชนในการจัดการภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

2.3.2 ระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (Cultural Environment Conservation System : CECS)¹¹, 2548

การประยุกต์ระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (Cultural Environment Conservation System : CECS) มาใช้ในการศึกษาและเก็บรวบรวมข้อมูล ประกอบด้วย การสรุปคุณลักษณะสำคัญของพื้นที่ การระบุแหล่งสำคัญ การประเมินคุณค่า และการวิเคราะห์ ซึ่งระบบดังกล่าวเป็นผลมาจากการดำเนินงานของโครงการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมศิลปกรรม (Thailand Cultural Environment Project : TCEP) ภายใต้ความร่วมมือระหว่างรัฐบาลไทยกับเดนมาร์ก (DANIDA) ขึ้นตอนในการดำเนินการของระบบ CECS ถูกนำมาใช้ในการศึกษาภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนเพียงส่วนหนึ่งของการศึกษาระดับกว้างเท่านั้น โดยมีรายละเอียดดังนี้

1.) การสรุปคุณลักษณะ เป็นการศึกษารวบรวมข้อมูลทุติยภูมิ และการระบุสาระสำคัญที่นำมาสู่การสรุปภาพรวม และคุณลักษณะสำคัญของพื้นที่ ที่มีความเกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชน ทั้งประวัติศาสตร์ พัฒนาการของพื้นที่ ลักษณะสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ รูปแบบสถาปัตยกรรม ชุมชน และองค์ประกอบโดยรวมของพื้นที่

2.) การระบุพื้นที่ที่มีความสำคัญในการสำรวจเบื้องต้น เป็นสาระสำคัญเบื้องต้นที่นำมาจัดทำลงผังกายภาพในแต่ละด้านมาซ้อนทับกัน (Overlay Map) เพื่อระบุหาพื้นที่ที่มีความสำคัญ ทั้งพื้นที่กลุ่มสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่โดดเด่น พื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ โบราณสถาน และศาสนสถาน พื้นที่สำคัญทางเศรษฐกิจ พื้นที่ทางธรรมชาติ

3.) การสำรวจเพื่อเก็บข้อมูลภาคสนามเพิ่มเติม เป็นข้อมูลของตำแหน่งองค์ประกอบสำคัญในพื้นที่ ทั้งหน่วยของพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมศาสตร์ ขอบเขตพื้นที่ที่ครอบคลุม

¹¹ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม [ออนไลน์], 10 มิถุนายน 2555, แหล่งที่มา <http://pioneer.netserv.chula.ac.th/~pwannasi/article.htm>.

องค์ประกอบสำคัญ โดยการสำรวจแบบการตรวจสอบ (Checklist) เพื่อช่วยให้ข้อมูลครบถ้วน ประกอบกับแบบสำรวจทั้งระดับพื้นที่ และระดับองค์ประกอบของพื้นที่ (Inventory Form)

4.) การประเมินคุณค่าและการวิเคราะห์สภาพพื้นที่ เป็นขั้นตอนที่ต่อจากการเก็บข้อมูลภาคสนามในเบื้องต้น โดยนำมาประเมินและวิเคราะห์ 3 ด้านหลัก คือ คุณค่าความสำคัญ (Significance) ภัยคุกคามและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลง (Threat and Trend) และการกำหนดแนวทางในการอนุรักษ์พื้นที่เบื้องต้น

จากแนวความคิดที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม นำมาประยุกต์ใช้ศึกษาภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งคุณค่าของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลา การอนุรักษ์ หรือการจัดการภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมจึงไม่ควรหยุดการเปลี่ยนแปลง หากแต่ควบคุมให้ดำเนินไปในทิศทางที่เหมาะสม การเข้าใจการบูรณาการระหว่างธรรมชาติและวัฒนธรรม การยอมรับการเปลี่ยนแปลง ทำให้ตัดสินใจในการอนุรักษ์ หรือการวางแผนจัดการภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมได้อย่างยั่งยืน

2.4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.4.1 การอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเมือง และสถานที่ (Preservation of the Spirit of Place : Urban Cultural Landscapes & the Spirit of Place)¹², 2008

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมแสดงนัยสำคัญของความเป็นเมืองที่มีปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนและสถานที่ อันเป็นคุณค่าของชุมชน เมือง และประเทศที่มีความโดดเด่นตามความหลากหลาย และรูปแบบการเปลี่ยนแปลงที่สืบสานถ่ายทอดประวัติศาสตร์ พัฒนาการของพื้นที่โดยละเอียด ซึ่งสามารถรับรู้ผ่านมรดกที่จับต้องได้ และจับต้องไม่ได้ (Tangible and Intangible Heritage)(ดังตารางที่ 2.2)

ความเข้าใจ การตระหนัก การรักษาและการจัดการโดยที่ไม่สูญเสียคุณค่าความสำคัญ และความสัมพันธ์ของคนกับธรรมชาติ ถือเป็นเครื่องมือที่สะท้อนให้เห็นถึงเอกลักษณ์ความโดดเด่นของการรับรู้ทางพื้นที่ ซึ่งวิเคราะห์และนำเสนอคุณค่าภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของเมืองอย่างชัดเจน ในรูปแบบของคุณค่าที่จับต้องได้ และจับต้องไม่ได้ เพื่อนำมาใช้ในการจัดการกับสิ่งที่มีความอ่อนไหว และสามารถปกป้องคุ้มครองได้ โดยการจัดการมรดกทางวัฒนธรรมของเมือง และการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่อง มีเครื่องมือที่สามารถนำมาใช้เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างเหมาะสม โดยการวางแผนเพื่อรูปร่าง การบังคับใช้กฎหมาย การรวมกันทางการเงินและ

¹² Patricia M. O'Donnell, Preservation of the Spirit of Place : Urban Cultural Landscapes & the Spirit of Place.

[Online]. June 10, 2012. Available from http://www.international.icomos.org/quebec2008/cd/toindex/77_pdf/77-hFCw-13.pdf.

เศรษฐกิจท้องถิ่น เครื่องมือที่มีการใช้ในการทำงานในการเก็บรักษาภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมถูกจัดเป็น 4 กลุ่มหลัก ซึ่งขึ้นกับองค์ประกอบที่มีศักยภาพของกลุ่ม คือ 1.)เครื่องมือที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมทางกฎหมาย (Regulatory Tools) 2.)เครื่องมือที่รวมการศึกษาและการมีส่วนร่วมของชุมชน (Educational & Community Involvement Tools) 3.)เครื่องมือที่เกี่ยวข้องกับการเงิน (Financial Tools) และ 4.)เครื่องมือที่เกี่ยวข้องกับการให้คำปรึกษา (Advisory Tools)

ตารางที่ 2.2 คุณค่าของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของเมือง

คุณค่าของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของเมือง (Values of the Urban cultural Landscape)	
คุณค่าที่เป็นรูปธรรม (Tangible Values)	คุณค่าที่เป็นนามธรรม (Intangible Values)
-ระบบนิเวศทางธรรมชาติ (Natural System)	-เทศกาล (Festivals)
-รูปแบบการใช้ที่ดิน (Land Uses, Patterns, Clusters)	-การแสดงพื้นถิ่น (Traditional music, dance, performance)
-ความสัมพันธ์ของมุมมอง (Visual Relations)	-การสักการบูชา/เคารพนับถือ (Worship)
-สภาพภูมิประเทศและการระบายน้ำผิวดิน	-พิธีกรรม (Ritual)
-ลักษณะพืชพรรณ (Vegetation)	-วิถีการดำเนินชีวิตแบบดั้งเดิม (Traditional Practices)
-โครงข่ายการสัญจร (Circulation System)	-แหล่งพันธุ์พื้นถิ่น (Native plants)
-ระบบเครือข่ายลำน้ำ	-วัสดุฝีมือดั้งเดิม (Craft materials)
-โครงสร้างภูมิทัศน์และอาคาร	-สถานที่รำลึกประวัติศาสตร์ (Community place of memory and present use)
-ลักษณะเชิงพื้นที่ รูปทรงและระดับของโครงสร้างการอยู่อาศัย	

ที่มา : ปรับปรุงจาก Patricia M. O'Donnell, 2010.

2.4.2 รายงานของการติดตามปฏิบัติการร่วมของพื้นที่อารยธรรมนาข้าวขั้นบันได (The Rice Terraces of the Philippines Cordilleras) เมือง Ifugao ประเทศฟิลิปปินส์¹³, 2006

ยูเนสโกร่วมกับอิมโคโมสและไอยูซีเอ็นกำหนดแผนอนุรักษ์และการจัดการพื้นที่อารยธรรมนาข้าวขั้นบันได (The Rice Terraces of the Philippines Cordilleras) เป็นมาตรการแก้ไขและควบคุมภัยคุกคามต่อทรัพย์สินที่สำคัญ โดยการอนุรักษ์ผ่านชุมชนท้องถิ่นที่ยอมรับและตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญ โดยการกระตุ้นเศรษฐกิจการท่องเที่ยวผ่านวัฒนธรรมและการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน

ผลของการวิจัยและข้อสังเกตในการศึกษา พบว่า ลักษณะและขอบเขตของภัยคุกคามต่อพื้นที่ที่มีคุณค่าทางวัฒนธรรมและชาตินั้น ต้องวิเคราะห์ผ่านข้าวและน้ำของชุมชนซึ่งเป็นองค์ประกอบของมรดกทางวัฒนธรรมที่มีตัวตนสำคัญที่สุด สะท้อนผ่านคติความเชื่อของคนใน

¹³ UNESCO WHC/ICOMOS/IUCN, Report of A Joint reactive monitoring mission to the rice terraces of the Philippine cordilleras, Ifugao province, The Philippines. [Online]. June 10, 2012. Available from <http://whc.unesco.org/archive/2006/mis722-2006.pdf>.

ชุมชน การดำรงชีวิตการเพาะปลูกข้าวและระบบน้ำ โดยมีประเด็นในการอภิปรายถึงความสัมพันธ์ของพื้นที่ คือ 1.)การบริหารจัดการลุ่มน้ำ 2.)การซ่อมแซมคลองชลประทานและชั้นบันไดนา 3.)การควบคุมการใช้พื้นที่ข้าวแบบดั้งเดิม และ 4.)เอกสารประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสำหรับการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรม การอนุรักษ์และแผนการบริหารจัดการแบบวันต่อวันของเทศบาลและหมู่บ้าน การแสดงความคิดเห็นของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียของชุมชนท้องถิ่น เพื่อความยั่งยืนและตอบสนองต่อความต้องการต่อวิถีชีวิตในภูมิภาคทางวัฒนธรรม เช่น การจัดสรรทุนของจังหวัดและเทศบาลเพื่อซ่อมแซมระบบชลประทานของชุมชน การสร้างทรัพยากรในท้องถิ่นอย่างยั่งยืน กลไกรายได้การท่องเที่ยวและการตลาด ผลิตภัณฑ์ในท้องถิ่น การใช้ที่ดินของชุมชนและการกำหนดขอบเขตแบบดั้งเดิมของกลุ่ม Kiangnan และ Hungduan โดยการอนุรักษ์ในพื้นที่เน้นที่การจัดการจัดสรรน้ำที่คำนึงถึงคุณภาพลุ่มน้ำและระบบชลประทาน เพื่อการบำรุงรักษาข้าวชั้นบันไดและการผลิตข้าวในแบบดั้งเดิมที่เน้นระบบนิเวศทางวัฒนธรรมของชุมชน Ifugao เป็นสำคัญ โดยมีการศึกษาระบบความรู้ที่เกี่ยวกับชุมชนพื้นเมือง อาคาร การบำรุงรักษาข้าวชั้นบันไดและการจัดการลุ่มน้ำ

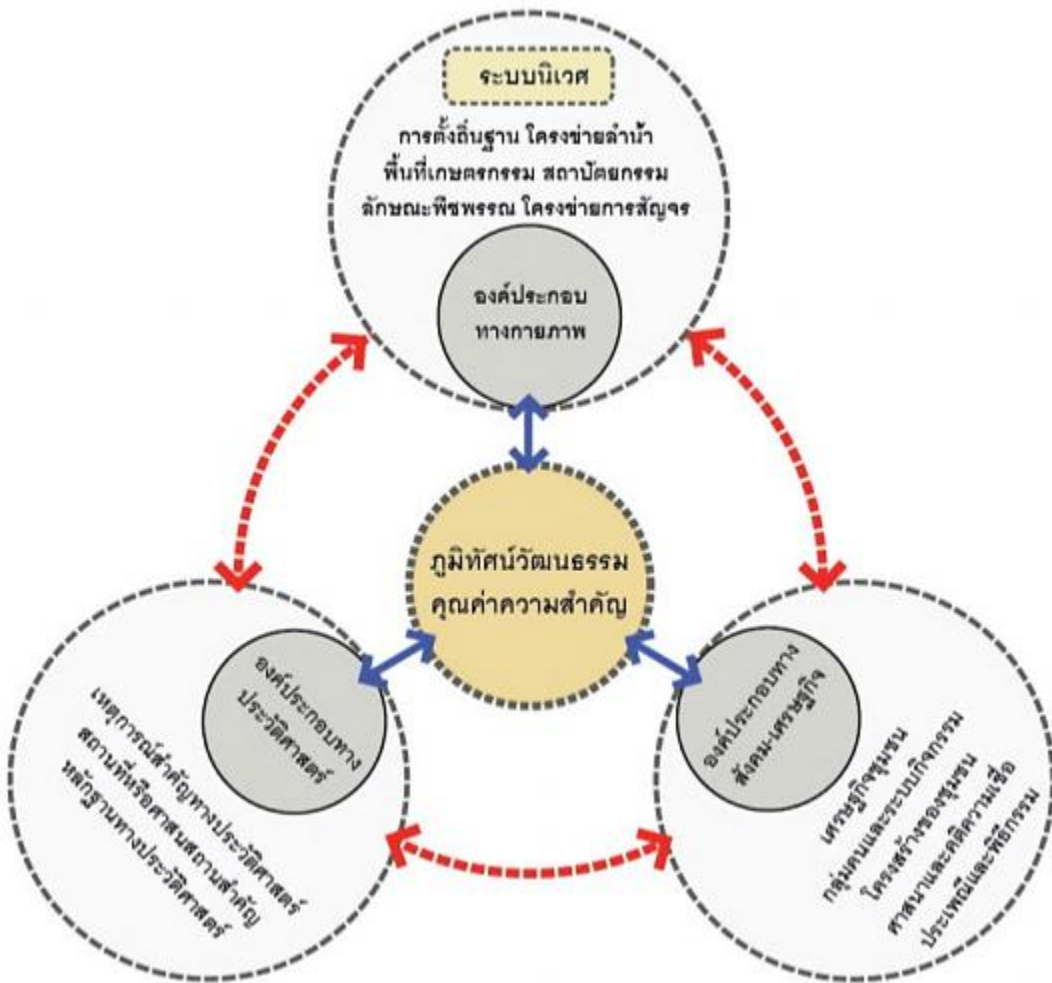
2.5 สรุปแนวความคิดที่เกี่ยวกับการศึกษา

ผู้วิจัยได้ประยุกต์ตัวแปรจากแนวความคิดและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัย (ดังแผนภูมิที่ 2.6) ได้ว่าในการศึกษาภูมิภาคทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 3 ด้าน คือ ด้านกายภาพ ด้านสังคม เศรษฐกิจ และด้านประวัติศาสตร์ ซึ่งองค์ประกอบดังกล่าวเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างความสมดุลให้กับพื้นที่ชุมชน จากการทบทวนวรรณกรรมในช่วงต้นพบว่า พื้นที่ทางกายภาพที่มีลักษณะโดดเด่นนั้นได้สะท้อนปฏิสัมพันธ์กันระหว่างธรรมชาติกับระบบกิจกรรมของมนุษย์ตามแนวความคิดของยูเนสโก (UNESCO) ประกอบกับวอกเลอร์ (Vogel) และศรีศักร วัลลิโภดม ที่เน้นความคิด อุดมคติ พฤติกรรมของมนุษย์ที่กระทำต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ดังนั้นการกำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยครั้งนี้ จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาภูมิภาคทางวัฒนธรรม เน้นการคลี่คลายชุมชนฐานน้ำในบริบทสวนยกร่องแบบดั้งเดิม อันเป็นลักษณะเฉพาะถิ่นในรูปแบบสังคมเกษตรกรรมที่มีการพึ่งพาเครือข่ายลำน้ำ หรือชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ สภาพแวดล้อมเป็นปัจจัยหลักในการเกิดลักษณะกิจกรรมในชีวิตประจำวัน และการใช้พื้นที่ระหว่างคนกับธรรมชาติ เพื่อทำความเข้าใจและให้ทราบถึงพัฒนาการภูมิภาคทางวัฒนธรรมในชุมชนแต่ละยุคจากปัจจัยการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอกของชุมชนที่มีผลต่อโครงสร้างและองค์ประกอบของภูมิภาคทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

โดยทำการวิเคราะห์องค์ประกอบดังกล่าวในแต่ละยุคตามประเด็นสำคัญ คือ ลักษณะทางกายภาพ ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งมีรายละเอียดของการศึกษาเกี่ยวกับระบบนิเวศทางธรรมชาติ รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน พื้นที่เกษตรกรรม ลักษณะพืชพรรณ โครงข่ายลำน้ำ การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร โครงข่ายการสัญจร และโครงสร้างทางสังคมของชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันว่า ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามมีองค์ประกอบสำคัญอะไรบ้าง

การเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนสามารถนำมาตั้งสมมติฐานได้ว่า สวนยกร่องสูงและโครงข่ายลำน้ำเป็นโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ที่แสดงถึงพัฒนาการของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนอันสะท้อนความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมทั้ง 3 ด้าน ที่มีคุณค่าความสำคัญควรค่าแก่การดูแลรักษาและอนุรักษ์

การศึกษาในครั้งนี้ได้วิเคราะห์พัฒนาการ องค์ประกอบและการประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน เพื่อทราบถึงลักษณะและองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม สภาพปัญหาและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนที่มีลักษณะเฉพาะถิ่นตามบริบทสวนยกร่องแบบดั้งเดิม ตลอดจนการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างการเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมของคนกับธรรมชาติที่ก่อให้เกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร โครงข่ายลำน้ำ พื้นที่เกษตรกรรม รูปแบบสถาปัตยกรรมและสิ่งก่อสร้าง ลักษณะพืชพรรณ โครงข่ายการสัญจร วิธีการดำรงชีวิต รวมถึงเศรษฐกิจของชุมชนที่สอดคล้องกับระบบนิเวศทางธรรมชาติของชุมชนจึงจำเป็นต้องมีการประเมินคุณค่าความสำคัญในแต่ละด้านผ่านเกณฑ์การประเมินที่เหมาะสมกับพื้นที่ชุมชน เพื่อนำมาสู่บทสรุปของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามที่มีเอกลักษณ์โดดเด่น รวมถึงการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับคุณค่าความสำคัญเพื่อสร้างความร่วมมือในการอนุรักษ์และพัฒนาที่สอดคล้องกับการพัฒนาเมืองในอนาคต

ที่มา: ผู้วิจัย, 2555.

แผนภูมิที่ 2.6 กรอบแนวความคิดในการวิจัย (Conceptual Framework)

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานโยบายทิศทางการพัฒนาของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ตามแนวความคิดเกี่ยวกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม และการประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม ตามระเบียบวิธีการวิจัยที่กำหนดกระบวนการศึกษาค้นคว้า แนวความคิด และข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 ระเบียบวิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาข้อมูลเชิงพื้นที่ ประวัติศาสตร์ความเป็นของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามและพื้นที่โดยรอบตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ภาพประวัติศาสตร์ ภาพถ่ายทางอากาศ การทบทวนวรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ประกอบกับการสำรวจภาคสนาม การสังเกตการณ์ การใช้แบบสอบถาม การสัมภาษณ์เจาะลึก และการสนทนากลุ่ม ตลอดจนการวิเคราะห์พื้นที่เชิงซ้อนทับแผนที่ที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วนและครอบคลุมประเด็นเนื้อหาตามวัตถุประสงค์ในการวิจัย ผู้วิจัยได้ประยุกต์ใช้ระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม (Cultural Landscape Conservation System : CECS) สามารถจำแนกรายละเอียดของวิธีการศึกษาข้อมูลได้เป็น 2 ส่วนหลัก ดังนี้

3.1.1 การศึกษาพื้นที่ชุมชนในระดับกว้าง

ขั้นตอนการศึกษารายละเอียดเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของพื้นที่ ประวัติศาสตร์ตามยุคสมัย และองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน ซึ่งนำตัวแปรในการศึกษามาแสดงบนแผนที่ด้วยวิธีการซ้อนทับเชิงพื้นที่ และการวิเคราะห์สรุปภาพรวมของพื้นที่ เพื่อรวบรวมข้อมูลมาจัดเป็นหมวดหมู่ และสัมพันธ์กับแผนผังทางกายภาพ โดยการศึกษาแบ่งเป็น 2 ส่วนย่อย คือ

1.) พัฒนาการของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม

จากการประมวลข้อมูลเชิงพื้นที่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันสามารถกำหนดแบ่งช่วงเวลาของพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม โดยการใช้หลักฐานอ้างอิงเป็นสำคัญ คือ แผนที่และภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2545 และ 2555 ประกอบกับข้อมูลจากหนังสือ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ภาพ

ประวัติศาสตร์ การบันทึกเหตุการณ์ในอดีต ซึ่งใช้เป็นข้อมูลประกอบในการจัดแบ่งยุค ตามการพิจารณารูปแบบการใช้ที่ดิน การสัญจรทางบกและทางน้ำ และลักษณะกิจกรรมการใช้พื้นที่ของคนในชุมชน ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 3 ยุค ดังนี้

- (1) ยุคแรกของการตั้งถิ่นฐานชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม (พ.ศ.2300 - พ.ศ.2449)
- (2) ยุคชุมชนขยายและตลาดน้ำรุ่งเรือง (พ.ศ.2450-2500)
- (3) ยุคการเปลี่ยนผ่านของชุมชนริมน้ำและเกษตรกรรม (พ.ศ.2501-ปัจจุบัน)

การศึกษาถึงพัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนตามแต่ละช่วงเวลาว่า ประวัติศาสตร์ความเป็นมาของการเริ่มต้นการตั้งถิ่นฐาน ลักษณะการใช้พื้นที่ ระบบกิจกรรมที่สอดคล้องกับระบบนิเวศและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นอย่างไรและมีความแตกต่างกันอย่างไรตามความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในแต่ละยุค ซึ่งศึกษาจากการสำรวจพื้นที่และข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง การสำรวจใช้แผนที่ 1 : 30,000 ภาพถ่ายทางอากาศตามการเปรียบเทียบช่วงเวลา รวมถึงเหตุการณ์สำคัญทั้งภายในชุมชนและพื้นที่โดยรอบ เพื่อทำการวิเคราะห์พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม โดยการซ้อนทับแผนที่และการนำเสนอแผนผังแนวคิดการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในแต่ละยุคของชุมชน

2.) องค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

การศึกษาองค์ประกอบและความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างขององค์ประกอบได้นำแนวความคิดของ วอกเลอร์ (Vogeler, 2010) ที่กำหนดเกณฑ์ในการวิเคราะห์บริบทและองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมออกเป็น 4 ส่วน คือ ภูมิประเทศ ลักษณะพืชพรรณ โครงสร้างชุมชน และรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน มาประยุกต์ใช้ในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามได้อย่างเหมาะสม โดยใช้หลักฐานสำคัญจากการสำรวจภาคสนามใช้แผนที่ 1 : 30,000 การสัมภาษณ์ การสังเกตการณ์ การสอบถาม เพื่อระบุดองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญลงในแผนที่ โดยจำแนกรายละเอียดขององค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเป็น 3 ด้านหลัก คือ

(1) **ด้านกายภาพ** ประกอบด้วย รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน โครงข่ายลำน้ำ พื้นที่เกษตรกรรม ลักษณะพืชพรรณ รูปแบบสถาปัตยกรรมและสิ่งก่อสร้างอื่นๆ สภาพของอาคาร สถาปัตยกรรมที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ โครงข่ายการสัญจร การเข้าถึง การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร พื้นที่กิจกรรม ชุมชนและลักษณะภูมิทัศน์ของชุมชน

(2) **ด้านสังคมและเศรษฐกิจ** ประกอบด้วย กลุ่มคน ระบบกิจกรรม และการใช้พื้นที่ในชุมชน วิถีชีวิต ภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม ประเพณี แผนและนโยบายที่เกี่ยวข้อง แหล่งผลิตและเศรษฐกิจชุมชน

(3) **ด้านประวัติศาสตร์** ประกอบด้วย เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ ศาสนสถาน และคติความเชื่อที่สำคัญ

3.1.2 การศึกษาพื้นที่ชุมชนในระดับละเอียด

ขั้นตอนการศึกษาที่ต่อเนื่องจากการเก็บข้อมูลพัฒนาการและองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม โดยการนำบทสรุปขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในแต่ละด้านมาซ้อนทับแผนที่ และการจัดแบ่งพื้นที่ย่อยตามบริบทที่สำคัญของพื้นที่ เพื่อนำมาประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน รวมถึงการวิเคราะห์สภาพปัญหาและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนต่อไป โดยแบ่งรายละเอียดในการศึกษาเป็น 2 ส่วนย่อย คือ

1.) การประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

คุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน จากแบบประเมินคุณค่า (Inventory form) กับวิธีการสนทนากลุ่ม (Focus group) โดยผู้วิจัยตรวจสอบกับความคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญท้องถิ่น และตัวแทนชุมชน ประกอบกับแผนที่ 1 : 7,500 ที่ได้จากการซ้อนทับแผนที่องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในแต่ละด้านมาแบ่งเป็นพื้นที่ย่อย 4 พื้นที่ตามบริบทที่สำคัญของพื้นที่ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครบถ้วนและละเอียดตามกลุ่มพื้นที่ย่อยและกลุ่มผู้เชี่ยวชาญในแต่ละพื้นที่ย่อย ได้แก่ (1)พื้นที่ย่อยที่ 1 กลุ่มพื้นที่การค้าเก่าแก่ของชุมชนริมน้ำ (2)พื้นที่ย่อยที่ 2 กลุ่มพื้นที่เกษตรกรรมและอุตสาหกรรม (3)พื้นที่ย่อยที่ 3 กลุ่มพื้นที่การกระจุกตัวของบ้านเรือนพื้นถิ่น และ(4)พื้นที่ย่อยที่ 4 กลุ่มพื้นที่ใกล้การพัฒนาการท่องเที่ยว

การประเมินคุณค่าความสำคัญโดยการใช้แบบประเมินและเกณฑ์การประเมินคุณค่าความสำคัญตามแนวทางการประเมินภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในรัฐวิศิตตอเรีย ประเทศออสเตรเลีย ที่มุ่งเน้นความสำคัญทางประวัติศาสตร์และหลักฐานทางด้านกายภาพเป็นสำคัญ รวมถึงบ่งบอกถึงรูปแบบและคุณลักษณะของพื้นที่ ผู้วิจัยได้นำมาประยุกต์ให้เหมาะสมกับการประเมินคุณค่าภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม โดยแบ่งเป็น 3 ด้าน และรายละเอียดของเกณฑ์การประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม ดังนี้

(1) **คุณค่าทางด้านสุนทรียภาพ (Aesthetic Value)** รูปแบบการตั้งถิ่นฐานอันโดดเด่นระบบนิเวศทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ รูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและสิ่งก่อสร้างที่แตกต่างจากชุมชนอื่น รูปแบบและการจัดกลุ่มความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบที่แตกต่างกันหรือลักษณะพิเศษระบบสวนยกทรงแบบดั้งเดิมที่มีความสมบูรณ์ การจัดการระบบโครงข่ายลำน้ำ การปรับพื้นที่เพื่อตอบสนองต่อความต้องการทางวัฒนธรรม ความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมของชุมชน มุมมองทัศนียภาพ และลักษณะภูมิทัศน์ของที่โดดเด่นตามลักษณะทางธรรมชาติและวัฒนธรรมของชุมชน

(2) **คุณค่าทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local Historic Value)** พื้นที่เกี่ยวกับเหตุการณ์ หรือบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์ ตัวแทนหรืออนุสรณ์สถานที่แสดงถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมา จุดกำเนิดหรือพัฒนาการของพื้นที่ หลักฐานโบราณคดี โบราณสถาน ร่องรอยพิธีกรรม และประเพณีที่เลือนหาย ภูมิปัญญาท้องถิ่น สถานที่ศักดิ์สิทธิ์หรือที่เคารพบูชาของท้องถิ่น

(3) **คุณค่าทางด้านสังคมเศรษฐกิจ (Social-economic Value)** กิจกรรมทางประเพณีและวัฒนธรรม ลักษณะวิถีชีวิตของชุมชนริมน้ำและชุมชนสังคมเกษตรกรรม การประกอบอาชีพและระบบกิจกรรมทางเศรษฐกิจ การศึกษาและการสร้างความเข้าใจถึงวัฒนธรรมที่เป็นอยู่

จากการประเมินคุณค่าความสำคัญแบ่งเป็น 3 ระดับ โดยผู้วิจัยใช้สีและการให้ค่าคะแนนในการประเมิน ดังนี้

ตารางที่ 3.1 เกณฑ์การประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

คุณค่าด้านสุนทรียภาพ (Aesthetic Value)	
1.รูปแบบและการจัดกลุ่มความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบที่แตกต่างกัน	
ระดับ	เกณฑ์การประเมิน
H	มุมมองและทัศนียภาพที่เกิดจากการรวมกลุ่มของอาคาร สิ่งก่อสร้าง ศาลาทำน้ำ พื้นที่เกษตรกรรม เครือข่ายลำน้ำ วัดหรือศาสนสถาน ทำให้เกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามแนวลำน้ำสองฟากฝั่งในลักษณะเฉพาะถิ่น ซึ่งพิจารณาในแง่ของรูปแบบ โครงสร้าง และองค์ประกอบของภูมิทัศน์ 3 องค์ประกอบที่ คือ ฉากหน้า (Foreground) เป็นแม่น้ำลำคลอง พื้นที่ตลิ่งกันน้ำ และพื้นที่เกษตรกรรม ตำแหน่งกลาง (Middle ground) ได้แก่ อาคารบ้านเรือนแบบดั้งเดิม ศาลาทำน้ำ แนวเสาไฟฟ้า และฉากหลัง (Background) ได้แก่ พื้นที่เกษตรกรรม และสีของท้องฟ้า ปรากฏองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ในพื้นที่บริเวณเดียวกัน
M	มุมมองและทัศนียภาพที่เกิดจากการรวมกลุ่มขององค์ประกอบที่แตกต่างกัน พิจารณาในแง่รูปแบบ โครงสร้าง และองค์ประกอบของภูมิทัศน์ ปรากฏองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเพียง 3-4 องค์ประกอบในบริเวณเดียวกัน
L	มุมมองและทัศนียภาพที่เกิดจากการรวมกลุ่มขององค์ประกอบที่แตกต่างกัน ซึ่งพิจารณาในแง่ของรูปแบบ โครงสร้าง และองค์ประกอบของภูมิทัศน์ ปรากฏองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมมีน้อยกว่า 3 องค์ประกอบในบริเวณเดียวกัน

2. การปรับพื้นที่เพื่อตอบสนองความต้องการทางวัฒนธรรม	
ระดับ	เกณฑ์การประเมิน
H	พื้นที่ที่มีภูมิทัศน์ที่เกิดจากการปรับพื้นที่ป่ากร้างเป็นพื้นที่เกษตรกรรมสวนยกร่องแบบดั้งเดิมที่สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ ระบบนิเวศทางธรรมชาติ ระบบน้ำขึ้นน้ำลง แร่ธาตุในดิน และเครือข่ายลำน้ำขนาดใหญ่ จนก่อให้เกิดสังคมเกษตรกรรมบนพื้นฐานแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ปรากฏสภาพพื้นที่รูปแบบสวนยกร่องชนิดสูง การขุดและดูแลลำประโดงให้มีการถ่ายเทของระบบน้ำในพื้นที่ส่วนที่ยังคงสภาพสมบูรณ์ดังเช่นในอดีต ซึ่งระบบนิเวศทางธรรมชาติยังอยู่ได้อย่างสมดุล
M	พื้นที่ที่มีภูมิทัศน์ที่เกิดจากการปรับพื้นที่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมสวนยกร่องและมีการถมทอร่องบางส่วนเพื่อเพิ่มพื้นที่เกษตรกรรม และปรับนำเทคโนโลยีการส่งจ่ายน้ำเพื่อการเกษตรเข้ามาทดแทนทอร่องที่ถมไป ส่วนลักษณะพืชพรรณเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงตามสภาพภูมิอากาศ แร่ธาตุในดิน และระบบเครือข่ายลำน้ำที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากการจัดการของภาครัฐในพื้นที่โดยรอบ ทำให้ความสมดุลในระบบนิเวศทางธรรมชาติเริ่มเปลี่ยนแปลง
L	พื้นที่ที่มีภูมิทัศน์ที่เกิดจากการปรับพื้นที่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมสวนยกร่องและมีการถมทอร่องสวนเพื่อสร้างที่อยู่อาศัย แหล่งอุตสาหกรรมในครัวเรือน หรือการปล่อยเป็นพื้นที่กร้าง ทำให้ความสมดุลในระบบนิเวศทางธรรมชาติเริ่มเปลี่ยนแปลงอย่างมาก
3. รูปแบบสถาปัตยกรรมที่กลมกลืนกับธรรมชาติ	
ระดับ	เกณฑ์การประเมิน
H	กลุ่มอาคารบ้านเรือนริมน้ำที่มีลักษณะของอาคารเรือนไทยเดียว เรือนไทยหมู่ เรือนไม้พื้นถิ่น ที่เป็น ใต้ถุนสูง สามารถปรับใช้สอยตามฤดูกาลของน้ำที่ขึ้นลงตามธรรมชาติ เรือนไม้แถวและเรือนแพที่เหมาะสมสำหรับการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าตามแนวลำน้ำ การวางตัวอาคารหันหน้าสู่แม่น้ำลำคลอง การเลือกใช้วัสดุและสีที่กลมกลืนกับธรรมชาติ รวมถึงองค์ประกอบที่เป็นสิ่งก่อสร้างอื่นๆ เช่น ศาลาท่าน้ำ ตลิง อุจูดเรือ และบันไดทำน้ำ ที่ปรากฏการเรียงตัวของอาคารบ้านเรือนพื้นถิ่นเก่าแก่ตามสองฝั่งแนวลำน้ำอย่างสมบูรณ์ครบถ้วน
M	กลุ่มอาคารบ้านเรือนริมน้ำที่มีลักษณะของอาคารเรือนไทยเดียว เรือนไทยหมู่ เรือนไม้พื้นถิ่น ที่เป็น ใต้ถุนสูง และการสร้างตลิ่งกันน้ำเพื่อสามารถใช้สอยใต้ถุนบ้านได้อย่างถาวร และการป้องกันน้ำกัดเซาะตลิ่ง การเลือกใช้วัสดุและสีของอาคารบ้านเรือนเริ่มมีการปรับเปลี่ยนเป็นวัสดุที่หาง่ายและทนทาน รวมถึงองค์ประกอบที่เป็นสิ่งก่อสร้างอื่นๆ เช่น ศาลาท่าน้ำ ตลิ่งกันน้ำ อุจูดเรือ และบันไดทำน้ำ ที่ปรากฏการเรียงตัวตามสองฝั่งแนวลำน้ำของอาคารบ้านเรือนพื้นถิ่นที่มีวัสดุแตกต่างจากในอดีต ตลิ่งหินทิ้ง ตลิ่งคอนกรีตเสริมเหล็กทดแทนตลิ่งพรรณไม้ตามธรรมชาติ
L	กลุ่มอาคารบ้านเรือนริมน้ำที่มีลักษณะของอาคารเรือนไทยเดียว เรือนไทยหมู่ เรือนไม้พื้นถิ่น อาคารทันสมัยที่มีรูปแบบขัดแย้งกับสภาพแวดล้อม การสร้างตลิ่งกันน้ำคอนกรีตเสริมเหล็ก การเลือกใช้วัสดุและสีของอาคารบ้านเรือนด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก รวมถึงองค์ประกอบที่เป็นสิ่งก่อสร้างอื่นๆ เช่น ศาลาท่าน้ำ ตลิ่งกันน้ำ อุจูดเรือ และบันไดทำน้ำ เริ่มปล่อยทิ้งร้างและทรุดโทรม ที่ปรากฏการเรียงตัวตามสองฝั่งแนวลำน้ำ

คุณค่าด้านประวัติศาสตร์ (Historical Value)	
1. พื้นที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือบุคคลที่สำคัญต่อประวัติศาสตร์	
ระดับ	เกณฑ์การประเมิน
H	การปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับเหตุการณ์หรือบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์อย่างสมบูรณ์
M	การปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับเหตุการณ์หรือบุคคลที่สำคัญต่อประวัติศาสตร์หลงเหลือบางส่วน
L	การไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับเหตุการณ์หรือบุคคลที่สำคัญต่อประวัติศาสตร์อย่างสมบูรณ์
2. การแสดงจุดกำเนิดหรือพัฒนาการของพื้นที่	
ระดับ	เกณฑ์การประเมิน
H	การค้นพบจุดกำเนิดหรือพัฒนาการของพื้นที่ด้วยสถานที่และวัตถุ
M	การจดบันทึกเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่
L	การไม่พบการจุดกำเนิดและการบันทึกประวัติศาสตร์ของพื้นที่
3. หลักฐานทางโบราณคดี โบราณสถาน และร่องรอยพิธีกรรม	
ระดับ	เกณฑ์การประเมิน
H	การปรากฏหลักฐานทางโบราณคดี โบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนศิลปากร
M	หลักฐานทางโบราณคดี โบราณสถานที่ถูกบันทึกเล่าสืบต่อกันมาก
L	การไม่ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดี โบราณสถานในพื้นที่
คุณค่าด้านสังคม เศรษฐกิจ (Social-economic Value)	
1. วิถีชีวิต กิจกรรม ประเพณีและวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ	
ระดับ	เกณฑ์การประเมิน
H	วิถีชีวิตที่มีการพึ่งพาสภาพแวดล้อมธรรมชาติอย่างมาก
M	วิถีชีวิตที่มีการพึ่งพาสภาพแวดล้อมธรรมชาติและเทคโนโลยีควบคู่กัน
L	วิถีชีวิตที่มีการพึ่งพาเทคโนโลยีมากกว่าการปรับตัวเข้ากับธรรมชาติ
2. ความกลมกลืนภายใต้ความหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ระบบกิจกรรม และการใช้พื้นที่	
ระดับ	เกณฑ์การประเมิน
H	การรวมกลุ่มของกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์ กิจกรรมและการใช้พื้นที่ได้อย่างกลมกลืน เช่น การสร้างวัดวาอาราม ศาลเจ้าจีน การทำเกษตรกรรม การค้าขายริมน้ำ อันเกิดจากความชำนาญของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ก่อให้เกิดกิจกรรมทางประเพณีและวัฒนธรรมที่สืบทอดต่อกันมาจนปัจจุบัน
M	การรวมกลุ่มของกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์ กิจกรรมและการใช้พื้นที่ ก่อให้เกิดกิจกรรมเกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรมที่ร่วมกันทำปีละครั้ง
L	การรวมกลุ่มของกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์ หลากหลายกิจกรรม และการใช้พื้นที่ ก่อให้เกิดกิจกรรมเกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรมที่ร่วมกันทำไม่บ่อยครั้ง
3. แง่การศึกษาและการสร้างความเข้าใจถึงวัฒนธรรมความเป็นอยู่	
H	การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับวัฒนธรรมชาวสวน
M	การปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับวัฒนธรรมชาวสวน
L	ภูมิปัญญาท้องถิ่นเริ่มสูญสลายไปจากวัฒนธรรมความเป็นอยู่

2.) สภาพปัญหาและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

การวิเคราะห์สภาพปัญหาและอิทธิพลที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง และการสูญเสียคุณค่า ความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม จากการวิเคราะห์เชิงซ้อนทับแผนที่ 1: 30,000 ประกอบกับการสัมภาษณ์ การสอบถามและการ สทนากลุ่มช่วยในการพิจารณาแนวทางการป้องกัน และรักษาภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมให้เกิด ผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงในอนาคตให้น้อยที่สุด ซึ่งวิเคราะห์ประเด็นดังกล่าวต่อไปในบทที่ 6

3.2 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

การศึกษภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ได้ ใช้เครื่องมือในการวิจัยเพื่อให้ได้ข้อมูลสมบูรณ์ครบถ้วนและตรวจสอบได้อย่างชัดเจน จึงเลือก วิธีการที่เหมาะสมในการใช้เครื่องมือที่แตกต่างกันตามวัตถุประสงค์ ซึ่งประกอบด้วย

- 1.) โปรแกรมที่ใช้ในการทำแผนที่ตามช่วงเวลาและองค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม ของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เพื่อแสดงลักษณะทางกายภาพ ได้แก่ GIS, AutoCAD 2010, Adobe Photoshop CS5 และ Adobe Illustrator CS5
- 2.) แผนที่ของกรมโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดสมุทรสงคราม และภาพถ่ายทางอากาศ โปรแกรม Google map
- 3.) แบบฟอร์มการเก็บข้อมูล ได้แก่ แบบสำรวจในภาพรวมและระดับองค์ประกอบ แบบ สัมภาษณ์กลุ่มบุคคลสำคัญ แบบสอบถามทั่วไป และแบบประเมินคุณค่า ความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

3.3 การเก็บรวบรวมข้อมูลและแหล่งที่มาของข้อมูล

การศึกษภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม สามารถจำแนกวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลได้เป็น 2 ประเภท ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

3.3.1 ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data)

การศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ชุมชน สถานการณ์ปัจจุบัน สภาพ ปัญหา และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชน ทั้งในด้านกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม และ วัฒนธรรม มีรายละเอียดดังนี้

1.) **การสำรวจพื้นที่ภาคสนาม (Field Survey)** การสำรวจร่วมของผู้วิจัยกับคนในชุมชน (Walk-through survey) ทั้งหัวหน้าชุมชน กลุ่มเยาวชน คนเก่าแก่ของพื้นที่ โดยการเดินสำรวจลักษณะทางกายภาพในภาพรวม และตำแหน่งองค์ประกอบสำคัญของพื้นที่ชุมชน ประกอบกับการใช้แบบสำรวจ (Check list) (ดังตัวอย่างแบบสำรวจ ในภาคผนวก) เพื่อรวบรวมข้อมูลระบุลงบนแผนที่ การบันทึกเรื่องราวในชุมชน ภาพถ่ายเพื่อแสดงถึงความเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนของพื้นที่ ซึ่งการสำรวจพื้นที่ภาคสนามดังกล่าวได้กำหนดขอบเขตประเด็นในการศึกษา คือ ขอบเขตของพื้นที่ชุมชน ภูมิประเทศ ระบบนิเวศ แม่น้ำลำคลอง พื้นที่สวน ขนาดและลักษณะของชุมชน การเข้าถึงพื้นที่ โครงสร้างพื้นฐาน การใช้ประโยชน์ที่ดิน การตั้งถิ่นฐาน สถาปัตยกรรม ศูนย์รวมกิจกรรม และสถานที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ ซึ่งการสำรวจพื้นที่ภาคสนามทำให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์และครบถ้วนยิ่งขึ้น ทั้งข้อมูลในระดับพื้นที่ และระดับองค์ประกอบ ซึ่งแบ่งเส้นทางการสำรวจเป็น 2 เส้นทาง คือ การสำรวจทางน้ำโดยเรือ และการสำรวจทางบกโดยการเดินเท้าและยานพาหนะ

2.) **การสังเกตการณ์ (Observation)** การใช้วิธีการสังเกตการณ์ด้านกิจกรรม สภาพวิถีชีวิต การใช้พื้นที่ของคนในชุมชนโดยการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม แบ่งออกเป็นช่วงเวลา เพื่อให้เห็นถึงความแตกต่างในกิจกรรมของคนในชุมชน คือ ช่วงวันธรรมดาและวันหยุดสุดสัปดาห์ เป็นการสังเกตเกี่ยวกับวิถีชีวิตชาวสวน ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับสภาพแวดล้อม และคนกับความเชื่อ การใช้พื้นที่ในชุมชน รวมถึงพื้นที่เกษตรกรรม และช่วงเทศกาล เป็นการสังเกตงานประเพณี กิจกรรมทางวัฒนธรรม ศาสนา เช่น วันสำคัญทางศาสนาที่มีการใช้พื้นที่ภายในวัด หรือพื้นที่ของหน่วยงานท้องถิ่น

3.) **การสัมภาษณ์เจาะลึก (In-depth interviewing)** เป็นขั้นตอนการเก็บข้อมูลลำดับต่อจากการสำรวจพื้นที่ภาคสนาม ซึ่งนำมาสรุปเพื่อเป็นแนวทางในการจัดเตรียมแบบสอบถามในขั้นตอนต่อไป การสัมภาษณ์เจาะลึกเป็นการสัมภาษณ์บุคคลสำคัญ (Key Information) เกี่ยวกับวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมของชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน (ดังตัวอย่างแบบสัมภาษณ์ ในภาคผนวก) เป้าหมายหลักในการสัมภาษณ์ดังกล่าวประกอบด้วย กลุ่มบุคคลสำคัญที่พิจารณาจากการเป็นผู้เฒ่า ผู้มีอิทธิพลทางด้านความคิด บทบาทและหน้าที่ที่มีความสำคัญต่อชุมชน ได้แก่ เจ้าอาวาส คณะกรรมการวัด และพระสงฆ์วัด ครู/อาจารย์โรงเรียน ผู้นำชุมชน และกำนันหมู่บ้าน นักวิชาการท้องถิ่นเกี่ยวกับเกษตรกรรม วิชาการ และเจ้าหน้าที่

4.) **การใช้แบบสอบถาม (Questionnaire)** เป็นการสุ่มตัวอย่างแบบแบ่งชั้น (Stratified random sampling) โดยกำหนดคุณลักษณะของคน เช่น เพศ ช่วงอายุ อาชีพ ระดับการศึกษา ระดับรายได้ คุณลักษณะของเวลา เช่น ช่วงเวลา ระยะเวลา และความถี่ และคุณลักษณะของกิจกรรม มาเป็นตัวแปรสำคัญ ผ่านการวิเคราะห์ด้วยโปรแกรม Microsoft Office Excel และทำการออกแบบสอบถามสำหรับการทดสอบ (Pre-test) ตามจำนวนครัวเรือน

ผู้วิจัยทำการแจกแจงแบบสอบถามโดยคำถามแบบปลายปิด เพื่อสะดวกในการเก็บรวบรวม และการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งประกอบด้วยข้อมูล 2 ส่วน คือ (ดังตัวอย่างแบบสอบถาม ในภาคผนวก) ข้อมูลด้านคุณลักษณะของผู้ตอบแบบสอบถาม และความคิดเห็นของผู้อยู่อาศัยในชุมชนที่มีต่อชุมชนของตน ผู้วิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อการวิจัยในช่วงระยะเวลาระหว่างเดือนมิถุนายน พ.ศ. 2555 งานวิจัยได้คัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง 90 คน เพื่อเป็นตัวแทนของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามในพื้นที่ศึกษา ซึ่งผู้วิจัยกำหนดจำนวนตัวอย่างแบบสอบถามที่เก็บจากกลุ่มตัวอย่างที่เหมาะสม 18 กลุ่มตัวอย่างของแต่ละตำบลในพื้นที่ศึกษา

ผู้วิจัยเลือกใช้การสุ่มตัวอย่างแบบแบ่งชั้น (Stratified random sampling) ที่สุ่มตัวอย่างให้ครอบคลุมคนในชุมชนทุกกลุ่มวัยและกลุ่มอาชีพ โดยกลุ่มตัวอย่างคิดจากขนาดกลุ่มตัวอย่างที่เหมาะสม (Sample Size) ดังนี้

ตารางที่ 3.2 จำนวนประชากรของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ในปี พ.ศ.2553

พื้นที่	จำนวนประชากร			จำนวนครัวเรือน	30% ของครัวเรือนทั้งหมด
	ชาย	หญิง	รวม		
ตำบลบ้านปราโมทย์	917	986	1,903	588	176
ตำบลบางสะแก	979	1,091	2,070	656	196
ตำบลบางกุ้ง	777	859	1,636	497	149
เทศบาลตำบลเหมืองใหม่	1,031	1,100	2,134	690	207
ตำบลแควอ้อม	1,120	1,202	2,322	566	170
รวม	4,824	5,238	10,065	2,997	898

หมายเหตุ : กำหนดให้พื้นที่ศึกษาคิดเป็น 30% ของตำบล

ที่มา : ข้อมูลทะเบียนราษฎร์ กระทรวงมหาดไทย

จากข้อมูลประชากรในปี พ.ศ.2553 นำมาจำแนกจำนวนประชากร และครัวเรือนที่ทำการสุ่มจากสูตร ซึ่งการกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่าง ในกรณีทราบจำนวนประชากรที่แน่นอน (Finite Population) ใช้สูตรทาโร ยามาเน (Taro Yamane ,1973 : 125) โดยมีรายละเอียดดังนี้

$$n = \frac{N}{1 + Ne^2}$$

เมื่อ n แทน ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง

N แทน ขนาดของประชากร

e แทน ความคลาดเคลื่อนของการสุ่มตัวอย่าง

(โดยกำหนดให้ค่าความคลาดเคลื่อน=10% หรือ 0.1)

ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง

$$\begin{aligned} N &= 898 / 1 + (898 * 0.1^2) \\ &= 89.98 \text{ คร่าวๆ} \end{aligned}$$

ดังนั้น กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยเท่ากับ 90 คร่าวๆ

5.) การสนทนากลุ่ม (Focus group) เป็นการสัมภาษณ์กลุ่มย่อยตามการแบ่งกลุ่มพื้นที่จากการวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม โดยการวิเคราะห์เชิงซ้อนทับแผนที่ ผู้วิจัยได้จัดแบ่งกลุ่มย่อยออกเป็น 4 กลุ่ม โดยใช้แบบการประเมินคุณค่าความสำคัญ (ตั้งตัวอย่างแบบการประเมินคุณค่าความสำคัญ ในภาคผนวก) ซึ่งผู้วิจัยได้เข้าร่วมอธิบายรายละเอียดของแบบฟอร์มการประเมินให้กับผู้ร่วมสนทนากลุ่ม ประกอบด้วยตัวแทนกลุ่มเกษตรกร ผู้นำชุมชน และคนในท้องถิ่น ร่วมประมาณ 4-5 คน เพื่อความเข้าใจ และสร้างความชัดเจนต่อประเด็นต่างๆ กับกลุ่มประชากรเป้าหมายได้เป็นอย่างดี และคนดั้งเดิมที่มีความชำนาญในการประกอบกิจกรรมในพื้นที่ เพื่อนำความคิดเห็นดังกล่าวมาประยุกต์ใช้ประกอบการวิเคราะห์ประเด็นที่เกี่ยวกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชน

3.3.2 ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data)

การเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่างๆ ตำรา หนังสือ วิทยานิพนธ์ แผนที่ ภาพถ่ายทางอากาศ ภาพถ่ายสถานที่จริง สถิติต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัย ซึ่งแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ คือ เทศบาลตำบลเหมืองใหม่ อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม องค์การบริหารส่วนตำบลแควอ้อม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม กรมโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดสมุทรสงคราม ห้องสมุดและหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรุงเทพฯ อินเทอร์เน็ตเพื่อสืบค้นเอกสาร และงานวิจัยต่างประเทศ

3.4 การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์พัฒนาการและองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เลือกลงใช้เทคนิคการซ้อนทับเชิงแผนที่ที่ได้จากการสำรวจภาคสนามและการสังเกตการณ์ในพื้นที่ รวมถึงข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ กิจกรรมเศรษฐกิจสังคมในแต่ละยุค ข้อมูลปฐมภูมิและทุติยภูมิ ประกอบกับการทบทวนวรรณกรรม ซึ่งมีประเด็นในการศึกษาตามองค์ประกอบหลัก 3 องค์ประกอบ คือ 1)ทางกายภาพ 2)ทางเศรษฐกิจสังคม และ 3)ประวัติศาสตร์ รวมถึงการประเมินคุณค่าความสำคัญ รวมทั้งเสนอแนะแนวทางการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนในเชิงนโยบาย ส่วนข้อมูลในการคำนวณสถิติเบื้องต้นอาศัยการจัดทำในโปรแกรม Microsoft Office Excel เช่น ค่าเฉลี่ย ร้อยละ เป็นต้น

บทที่ 4

สภาพทั่วไปของพื้นที่ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

การศึกษาข้อมูลทั่วไปของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ประกอบด้วย การศึกษาประวัติความเป็นมา ข้อมูลพื้นฐานและสภาพทั่วไปของชุมชน โดยการพิจารณาลักษณะทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม เพื่อทำความเข้าใจและทราบถึงการเปลี่ยนแปลง ลักษณะและองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

4.1 ประวัติความเป็นมาของจังหวัดสมุทรสงคราม

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวงในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ พ.ศ.1998 หัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออก เรียกว่า เมืองแม่กลอง จากการบันทึกว่ามีการสร้างค่ายและป้อมอยู่ที่เมืองแม่กลอง และหลักฐานแสดงให้เห็นว่าเมืองแม่กลองเกิดขึ้นตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระเจ้าเอกทัศทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งค่ายบางกุ้ง (ตำบลบางกุ้ง อำเภอบางคนทีในปัจจุบัน) เพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจและเคารพบูชาของทหาร ภายหลังกรุงศรีอยุธยาแตกไม่มีทหารอยู่รักษา จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ชาวจีนมาตั้งเป็นกองทหารรักษาค่าย เรียกว่า ค่ายจีนบางกุ้ง และใน พ.ศ.2311 พระเจ้ากรุงอังวะทรงยกทัพผ่านมัลลอมค่าย สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงส่งทัพไปช่วยจนเข้าศึกพม่าแตกพ่าย

สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ช่วงเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 (พ.ศ.2310) ทรงพาคครอบครัวเสด็จหลบภัยที่เมืองอัมพวา ซึ่งสมเด็จพระอัมรินทรามาตย์เป็นชาวเมืองสมุทรสงครามแต่กำเนิด พระบรมราชินีองค์แรกในราชวงศ์จักรี ในรัชกาลที่ 1 มีพระโอรส คือ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และมีพระบรมราชินีในรัชกาลที่ 2 คือ สมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินีเสด็จพระราชสมภพที่อัมพวาระหว่างรัชกาลที่ 1 หลบภัยพามาอยู่อัมพวา ในอดีตเรียกว่า บางช้าง (พื้นที่บริเวณอัมพวาและบางคนทีในปัจจุบัน) สมัยรัชกาลที่ 3 เกิดกรณีพิพาทและสงครามระหว่างไทยกับญวน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างป้อมปากแม่น้ำแม่กลอง คือ ป้อมพิฆาตข้าศึก

สมัยรัชกาลที่ 4 มีการขุดคลองขึ้นมาใหม่เป็นจำนวนมากในพื้นที่ภาคกลาง เพื่อใช้ประโยชน์ในการคมนาคมขนส่งในจังหวัดสมุทรสงคราม ซึ่งส่งผลให้เกิดการตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งคลอง สมัยรัชกาลที่ 5 มีการรื้อป้อมพิฆาตข้าศึกและกำแพง และการพัฒนาพื้นที่ เช่น รถไฟสายกรุงเทพฯ-มหาชัย-แม่กลอง ประตุน้ำบางนกแขวก การเปลี่ยนแปลงระเบียบการบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ.2437 ให้เมืองสมุทรสงครามรวมอยู่ในมณฑลราชบุรี และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จ

ประพาสต้น 4 ครั้ง และสมัยรัชกาลที่ 6 พ.ศ.2459 ได้เปลี่ยน คำว่า เมืองสมุทรสงคราม เป็น จังหวัดสมุทรสงคราม และใน พ.ศ. 2473 ได้ตั้งมณฑลราชบุรี โดยรวมหัวเมืองต่าง ๆ เข้าด้วยกัน 5 เมือง คือ เมืองราชบุรี กาญจนบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองปราณบุรี และเมืองสมุทรสงคราม

ต่อมาได้พระราชบัญญัติระเบียบราชการบริหารราชการแห่งราชอาณาจักรสยาม พ.ศ. 2476 จัดระเบียบราชการส่วนภูมิภาคที่ยกเลิกมณฑลเทศาภิบาลเป็นการแบ่งเขตจังหวัด และอำเภอขึ้นตรงต่อบริหารราชการส่วนกลาง ดังนั้นในปัจจุบันสมุทรสงคราม จึงมีฐานะเป็นจังหวัดหนึ่งของประเทศไทย ประกอบด้วย อำเภอเมืองสมุทรสงคราม อำเภออัมพวา และอำเภอบางคนที ซึ่งชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม ตั้งอยู่สองฝั่งริมน้ำคลองแควอ้อมในอำเภออัมพวา และอำเภอบางคนที

4.2 ประวัติความเป็นมาของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นชุมชนที่มีความเก่าแก่ที่สุดแห่งหนึ่ง สองฝั่งริมน้ำคลองแควอ้อมตั้งแต่ปากคลองวัดประดู่จนถึงปลายคลองแควอ้อมที่บรรจบกับแม่น้ำแม่กลองที่ตำบลบางกุ้งและตำบลแควอ้อม (ดังแผนที่ 4.1) ที่ออกสู่ทะเลในอำเภอวัดเพลง ขณะที่แม่น้ำแม่กลองแยกจากแม่น้ำอ้อมที่เมืองราชบุรี คือ เส้นทางน้ำที่เกิดขึ้นสมัยหลังไหลผ่านที่ราบลุ่มเกิดใหม่ซึ่งอยู่ทางด้านตะวันออกไปออกอ่าวไทย จึงมีแม่น้ำแม่กลอง 2 สาย คือ ลำพะยอมและแม่น้ำอ้อม และสายใหม่ที่ผ่านอำเภอบ้านโป่ง อำเภอโพธาราม อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี อำเภอบางคนที อำเภออัมพวา ออกสู่อ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรสงคราม

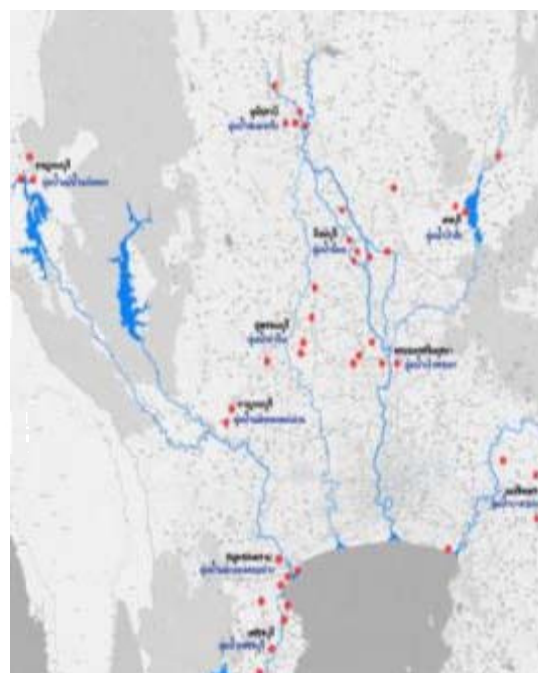
ลำน้ำเก่าแก่ที่สัมพันธ์กับการตั้งหลักแหล่งและการทำมาหากินของผู้คนในประเทศตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยร่องรอยของโบราณวัตถุสถานที่พบในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลองนั้นล้วนสะท้อนให้เห็นว่าผู้คนอยู่ในลุ่มน้ำเพิ่มขึ้นจากการเกิดและการเคลื่อนย้ายของคนจากภายนอกหลายเผ่าพันธุ์เข้ามาตั้งหลักแหล่งและถิ่นฐานเป็นกระบวนการที่คลี่คลายเรื่อยมาจนปัจจุบัน จึงนับได้ว่าเป็นบริเวณลุ่มน้ำที่มีความสำคัญต่อพัฒนาการของผู้คนและบ้านเมืองในภาคกลางของประเทศไทย¹

นับแต่รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กรุงศรีอยุธยา มีพัฒนาการเป็นราชอาณาจักรสยาม บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองในระยะแรกๆ มีเมืองราชบุรีและเมืองกาญจนบุรี ซึ่งเป็นเมืองท่าที่สำคัญมีการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศ เรือสำเภาจากภายนอกสามารถเข้ามาตามลำน้ำแม่กลองได้จนถึงตัวเมืองราชบุรี เพราะลำน้ำกว้างและท้องน้ำลึก จึงมีการขยายตัวของชุมชนเพิ่มขึ้นสมัยอยุธยาบริเวณที่ราบลุ่มต่ำจากตัวเมืองราชบุรีลงไปถึงสมุทรสงคราม บริเวณสองฝั่งน้ำ

¹ ศรีศักร วัลลิโภดม, ลุ่มน้ำแม่กลอง : ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ "เครือข่าย" มอญ. ลุ่มน้ำแม่กลองมีคนยุคหินเป็นบรรพชนคนยุคปัจจุบัน. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2547), หน้า 27-80.

ที่มา : ปรับปรุงจาก <https://maps.google.co.th/maps?hl>
แผนที่ 4.1 เส้นทางแยกตัวของแม่น้ำอ้อม

ที่มา : จาก www.usakane.com สืบค้นเมื่อวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ 2554
แผนที่ 4.2 ความสัมพันธ์ระหว่างแหล่งที่ตั้งชุมชนโบราณ
และแนวชายฝั่งทะเลเดิมบริเวณที่ราบเจ้าพระยา

แม่กลองตั้งแต่เมืองราชบุรีผ่านอำเภอบางคนที อำเภออัมพวา (บริเวณชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมในปัจจุบัน) จนถึงอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม เริ่มมีการขยายตัวของชุมชนขึ้น เพราะเป็นบริเวณที่อยู่ห่างไกลเส้นทางเดินทัพ อยู่ในตำแหน่งที่มีการติดต่อค้าขายกับภายนอก และที่ค่อนข้างเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานของผู้คน²

สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 เริ่มมีการขยายตัวของชุมชนตั้งแต่บริเวณตัวเมืองราชบุรีมาจนถึงเมืองสมุทรสงครามอันเป็นเมืองตรงปากน้ำแม่กลอง พัฒนาการของบ้านเมืองเกิดชุมชนสวนผลไม้ เมืองที่มีการเคลื่อนย้ายผู้คนเผ่าพันธุ์ต่างๆ เข้ามาตั้งหลักแหล่ง ทั้งลาวเขมรและมอญ ในช่วงเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 (พ.ศ.2310) พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงพาครอบครัวเสด็จหลบภัยและผู้คนแยกย้ายกันตั้งถิ่นฐานอยู่ริมแม่น้ำแม่กลอง นอกจากนี้มอญที่ยึดมั่นในพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด ได้พากันสร้างวัดใหญ่น้อยขึ้นเป็นศูนย์กลางชุมชนที่เห็นได้จากการสร้างพระสถูปเจดีย์แบบมอญไว้บริเวณหน้าโบสถ์หรือหน้าวัดและการสร้างเสนาหงส์ที่ปรากฏให้เห็นหลายวัดในพื้นที่

² ศรีศักร วัลลิโภดม, ลุ่มน้ำแม่กลอง : ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ "เครือข่าย" มอญ. ลุ่มน้ำแม่กลองมีคนยุคหินเป็นบรรพชนคนยุคปัจจุบัน. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2547), หน้า 27-80.

สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา คนจีนเข้ามาตั้งถิ่นฐานตามบริเวณพื้นที่เมืองที่ใกล้กับปากแม่น้ำแม่กลอง และลำคลองสายใหญ่ ในช่วงหลังสมัยรัชกาลที่ 5 การเปลี่ยนแปลงช่วงสำคัญในประวัติศาสตร์สังคมลุ่มน้ำแม่กลอง กลุ่มคนจีนตั้งถิ่นฐานย่านตลาดจนเกิดเป็นชุมชนเมืองขึ้น ศาลเจ้าจีนปรากฏบริเวณริมน้ำ และพื้นที่สวนผลไม้ และคลองแควอ้อมเป็นเส้นทางที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เคยเสด็จประพาสต้นชลมารคมายังวัดประดู่ วันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ.2447 ทรงแวะทำครัวเสวยพระกระยาหารเข้าที่วัด ตามหลักฐานบันทึกจดหมายเหตุเสด็จประพาสต้นของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระองค์ทรงนำแกวเรือมาถวายหลวงปู่แจ้ พระองค์เกิดพระราชศรัทธาหลวงปู่แจ้เป็นพระที่มีวิชาอาคมเป็นพระหมอน้ำมนต์อันศักดิ์สิทธิ์ สามารถรักษาโรคภัยไข้เจ็บ โดนผีเข้าหรือโดนคุณไสย³

คลองแควอ้อมนับเป็นหนึ่งในเส้นทางขยายเส้นทางคมนาคมทางน้ำเพื่อการขนส่งทางด้านเศรษฐกิจ จนเกิดเป็นย่านชุมชนริมน้ำที่มีอาชีพเป็นชาวสวนผลไม้ ปลูกผัก อุตสาหกรรมผลิตน้ำตาลมะพร้าวจำนวนมาก บรรดาสวนผลไม้บริเวณชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามและราชบุรี เรียกว่า *สวนนอก* เป็นของคู่กันกับ *สวนใน* ที่อยู่ในฝั่งกรุงธนบุรี จากลักษณะทางกายภาพในอดีตพื้นที่เดิมของชุมชนเป็นพื้นที่ทะเลตม อันเกิดจากการที่แม่น้ำพัดพามาสะสมและทับถมตามปากแม่น้ำ การสร้างบ้านแปงเมืองที่ต้องควบคุมสภาพแวดล้อมได้ในเรื่องของน้ำจืดและคมนาคม ชุมชนดังกล่าวนี้จึงเป็น *ชุมชนชาวสวน* และ *การทำสวน* ที่ต้องมีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งระบบน้ำขึ้นน้ำลง เครือข่ายลำน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งก็คือความหมายที่จะปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมที่เคยเป็นทะเลตมและป่าชายเลนให้กลายมาเป็นบ้านเป็นเมือง⁴

4.3 สภาพทั่วไปของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

4.3.1 ลักษณะทางกายภาพ

4.3.1.1 ที่ตั้งและอาณาเขต

ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เป็นชุมชนที่มีการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณสองฝั่งริมคลองและพื้นที่ลึกเข้าไปด้านในบนบกกระจายอยู่ตามคลองแควอ้อม เริ่มต้นจากคลองวัดประดู่ ซึ่งเป็นแนวแบ่งเขตจังหวัดสมุทรสงครามและจังหวัดราชบุรี จนบรรจบแม่น้ำแม่กลองบริเวณวัดปากน้ำ ตำบลแควอ้อม อำเภออัมพวา มีระยะทางยาวประมาณ 7 กิโลเมตร โดยการศึกษาได้ให้ความสำคัญกับพื้นที่ริมตลิ่งและพื้นที่ด้านหลังคลอง ประมาณข้างละ 500 เมตร

³ ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา,เสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ 5. (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์และทำปกเจริญผล, 2520).

⁴ ดรุณี พงษ์สวัสดิ์ และคณะ. ร่วมกันรู้แผ่นดิน : แม่กลอง...ที่เป็นมา. (สมุทรสงคราม : ม.ป.พ., 2549.) หน้า 45.

ความยาวประมาณ 7 กิโลเมตร ตั้งแต่คลองบางวันทอง จนถึงปากคลองแควอ้อมที่บรรจบแม่น้ำแม่กลอง เป็นเกณฑ์ที่ใช้ในการพิจารณา ครอบคลุมพื้นที่ 2 อำเภอ 5 ตำบล คือ (ดังแผนที่ 4.3)

อำเภอบางคนที ตำบลบ้านปราโมทย์บางส่วน ตำบลบางสะแกบางส่วน ตำบลบางกุ้ง ประกอบด้วย หมู่ที่ 5, หมู่ที่ 6 และหมู่ที่ 7

อำเภออัมพวา เทศบาลตำบลเหมืองใหม่ ตำบลแควอ้อม ประกอบด้วย หมู่ที่ 3, หมู่ที่ 5, หมู่ที่ 6 และหมู่ที่ 7

โดยมีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่บริเวณใกล้เคียง ดังนี้

ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลบ้านปราโมทย์ ตำบลบางสะแก และตำบลบางกุ้ง อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม

ทิศใต้ ติดต่อกับเทศบาลตำบลเหมืองใหม่ และตำบลแควอ้อม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

ทิศตะวันออก ติดต่อกับแม่น้ำแม่กลอง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

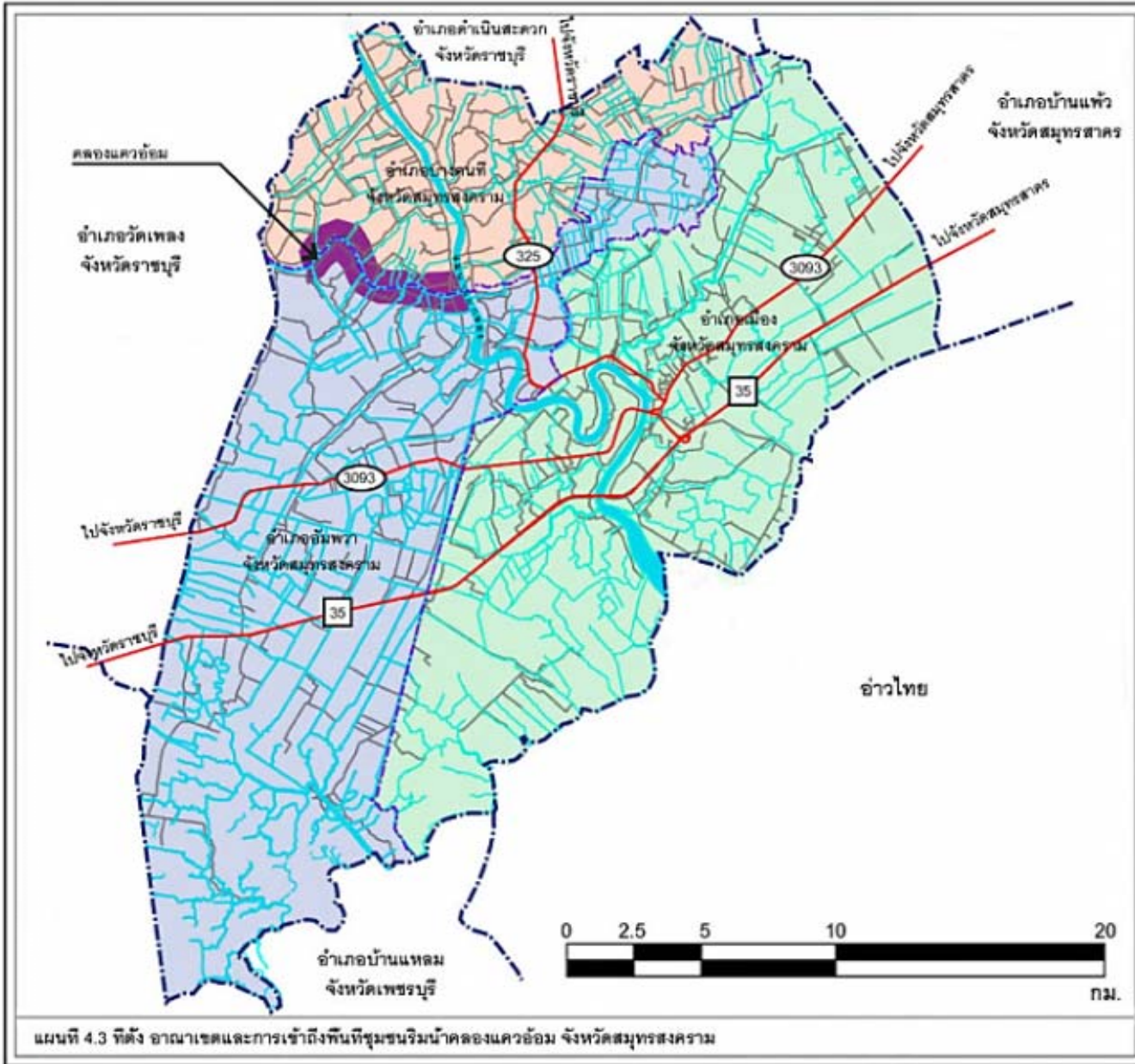
ทิศตะวันตก ติดต่อกับคลองบางวันทอง เทศบาลตำบลเหมืองใหม่ อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม โดยมีแนวคลองบางวันทองเป็นแนวแบ่งเขตในพื้นที่ศึกษา

4.3.1.2 ลักษณะทางภูมิศาสตร์

ลักษณะภูมิประเทศของชุมชนเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลอง แม่น้ำแม่กลองไหลผ่านตามแนวเหนือ-ใต้ อิทธิพลจากน้ำขึ้นน้ำลงของน้ำทะเลที่เข้ามาตามแม่น้ำและคลองสายต่างๆ ลำนํ้าเล็กๆแยกออกจากคลองแควอ้อมเลี้ยวเรือกสวนจำนวนมาก ทั้งคลองธรรมชาติและคลองขุดเชื่อมต่อกันเป็นเครือข่ายโดยทั่วพื้นที่ เพื่อการอุปโภคบริโภค จากลักษณะภูมิประเทศและลักษณะทางวิทยาของระบบน้ำดังกล่าว ทำให้พื้นที่มีความสำคัญต่อลักษณะและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชน การคมนาคมทางน้ำ และการใช้ที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ที่มีวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนชาวสวนริมสองฝั่งแม่น้ำแควอ้อมที่ตั้งถิ่นฐานแบบกระจายในพื้นที่เกษตร

4.3.1.3 ทรัพยากรทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1.) **ทรัพยากรดิน** ลักษณะชุดดินของจังหวัดสมุทรสงครามเป็นดินเหนียวปนทรายที่มีการสะสมของตะกอนน้ำทะเลและการขึ้นลงของน้ำทะเลตั้งแต่ในอดีต รวมถึงตะกอนแร่ธาตุจากวัฏจักรน้ำหลากจากพื้นที่ต้นน้ำกาญจนบุรี จึงมีความอุดมสมบูรณ์ในระดับปานกลางถึงสูง เหมาะกับ

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนจิมน้ำ
คลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

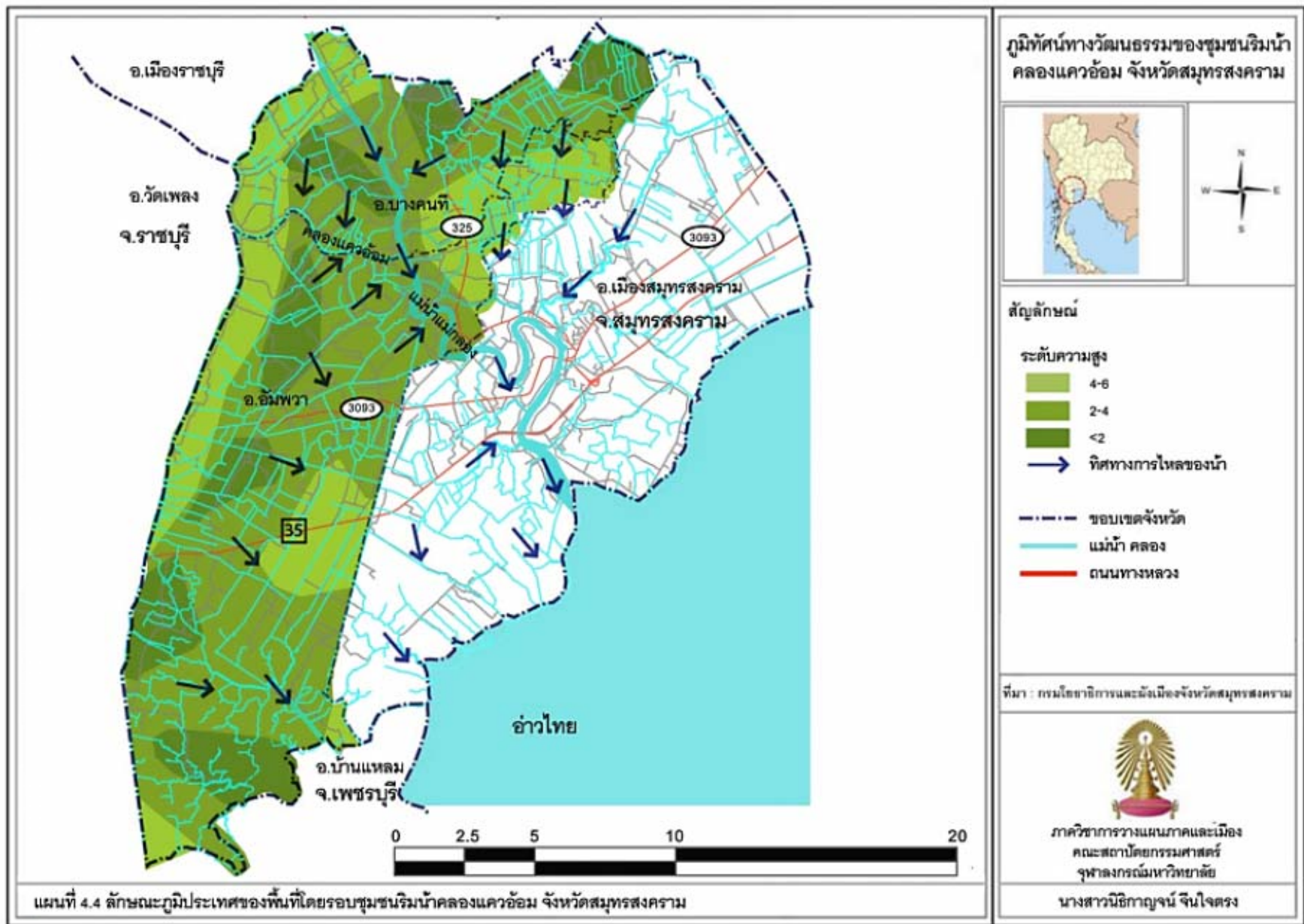

สัญลักษณ์

- ขอบเขตพื้นที่จังหวัดสมุทรสงคราม
- ถนนสายประธาน
- ถนนสายหลักและสายรอง
- แม่น้ำลำคลอง
- พื้นที่ที่ทำการชุมชนจิมน้ำคลองแควอ้อม
- พื้นที่อำเภอบางคนที
- พื้นที่อำเภออัมพวา
- พื้นที่อำเภอเมืองสมุทรสงคราม

ที่มา : กรมโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดสมุทรสงคราม

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
นางสาวนิธิกาญจน์ จินใจตรง

การทำเกษตรกรรม ทั้งสวนมะพร้าว ลิ้นจี่ ส้มโอ และกล้วย เป็นต้น ในการเพาะปลูกพืชที่มีความจำเป็นในการยกทรงสูงเพื่อระบายน้ำและป้องกันน้ำท่วมจากอิทธิพลของน้ำขึ้นน้ำลง และพืชพรรณเพาะปลูกจึงมีลักษณะที่ทนความเค็มได้ดี โดยการไถดินตะกอนน้ำหลากที่เข้ามาตักทับหน้าดินขึ้นหลังร่องสวน ทำให้พืชพรรณผลไม่ได้รับปุ๋ยธรรมชาติและการควบคุมปลวก มด แมลงจากวัฏจักรของน้ำหลาก

2.) **ทรัพยากรแหล่งน้ำ** โครงข่ายลำน้ำของพื้นที่มีการแตกสาขาของลักษณะที่ประกอบด้วยทางน้ำธรรมชาติขนาดเล็ก (Creek) ตามบทวิเคราะห์ที่พิจารณาเกณฑ์ของขนาด ความยาว และการใช้งาน ถือเป็นลักษณะเฉพาะที่พบเห็นในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำสามารถติดต่อถึงกันได้โดยตลอด โดยใช้เป็นเส้นทางขนส่งแลกเปลี่ยนสินค้ากันระหว่างชุมชน รวมถึงการใช้น้ำเพื่ออุปโภคบริโภคและเกษตรกรรม สามารถแยกหน่วยของลำน้ำจากขนาดทางกายภาพ 5 ประเภท⁵ คือ (ดังแผนที่ 4.5)

- **คลองสายหลัก** เป็นหน่วยของลำน้ำที่แตกแขนงออกจากแม่น้ำสายใหญ่ที่สุด ซึ่งเป็นเส้นทางสายหลักของเรือและมีปริมาณการสัญจรมากที่สุดในระบบเครือข่ายลำน้ำคลอง ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมที่ถือเป็นคลองสายหลัก คือ คลองแควอ้อม ที่แตกแขนงออกจากแม่น้ำแม่กลอง โดยส่วนใหญ่ใช้สำหรับอาบน้ำ ซักผ้าหรือชำระล้างสิ่งต่างๆ ที่สนับสนุนต่อการดำรงชีวิต การใช้น้ำเพื่อการเกษตร และการสัญจรทางเรือตั้งแต่ในอดีต

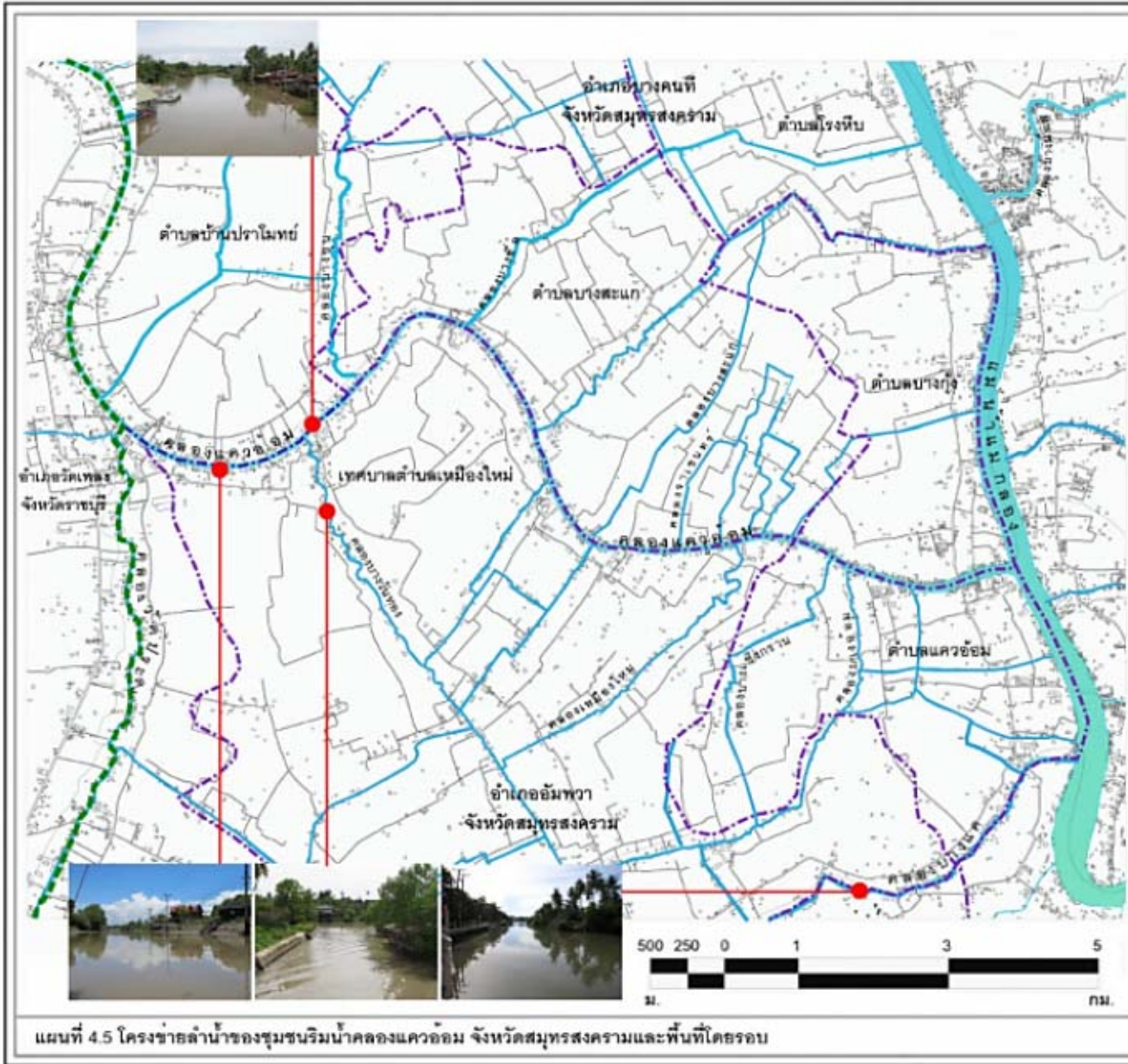
- **คลองสายรอง** เป็นหน่วยของลำน้ำที่เชื่อมต่อระหว่างคลองสายหลักด้วยกัน ประเภทของเรือที่สัญจรมีขนาดเล็ก มีความกว้างและระดับน้ำลึกลดทอนลง การใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิตและคลองส่งน้ำเพื่อการเกษตร เช่น คลองอ้อม คลองบางเชิงกราน คลองเหมืองใหม่ คลองบางวันทอง คลองซื่อ คลองบางขุน คลองบางสะพานน้อย คลองราชนทร์ เป็นต้น

- **คลองสวน** เป็นลำน้ำกึ่งที่มีลักษณะปลายตันต่อเชื่อมกับหลายๆ ทอดระหว่างคลองสายหลักและสายรองเชื่อมต่อกับผู้อยู่อาศัยในสวนกับคลอง เพื่อใช้ประโยชน์ในการเกษตรที่ขนถ่ายผลผลิตในสวน การสัญจรภายในจึงมีความเป็นส่วนตัวสูง ดังนั้นการขึ้นลงของน้ำจึงมีอิทธิพลต่อระดับน้ำเพื่อการสัญจรอย่างมาก

- **ลำกระโดง หรือลำประโดง** เป็นลำน้ำปลายตันหน่วยสุดท้ายในการส่งน้ำผ่านเพื่อการเกษตรในเครือข่ายลำน้ำ มีการถมปากลำประโดงฝั่งทอส่งน้ำเพื่อการควบคุมระดับน้ำในสวน

- **ร่องสวน** เป็นพื้นที่กักเก็บน้ำเพื่อการเกษตรด้านสุดท้ายภายในพื้นที่สวน

⁵เทิดศักดิ์ เตชะกิจจวร, งานศึกษาการเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มของการพัฒนาสภาพสังคมชุมชนริมน้ำบริเวณเครือข่ายลำน้ำคลองบางกอกน้อย, สภาพแวดล้อมกลุ่มที่อยู่อาศัยริมน้ำในเครือข่ายลำน้ำคลองบางกอกน้อยตอนบน. ใน รายงานโครงการวิจัย. (ภาควิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542).

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำ
คลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

- สัญลักษณ์**
- - - - - ขอบเขตจังหวัด
 - · - · - · ขอบเขตตำบล
 - แม่น้ำลำคลอง
 - ถนนสายหลัก

มาตราส่วน 1 : 30,000

ที่มา : จากการสำรวจและการวิเคราะห์

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
นางสาวนิธิกาญจน์ จินใจตรง

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 4.1 แหล่งน้ำของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมและพื้นที่ใกล้เคียง

4.3.1.4 ระบบบริการพื้นฐาน

1.) **เส้นทางคมนาคม** การเข้าถึงชุมชนริมน้ำแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม สามารถใช้ได้ ทั้งเส้นทางการสัญจรทางน้ำ และทางบก ซึ่งแบ่งเส้นทางการสัญจรได้ ดังนี้ (ดังแผนที่ 4.6 และรูปที่ 4.2)

- **เส้นทางการสัญจรทางน้ำ** ในอดีตการติดต่อคมนาคมของคนในชุมชนอาศัยแม่น้ำแม่กลอง คลองแควอ้อม คลองวัดประดู่ และท้องร่องสวนเป็นส่วนใหญ่ในการขนส่งสินค้าทางเรือ และการสัญจรไปมาหาสู่กันระหว่างชุมชน โดยใช้เรือหางยาว เรือแจวและเรือยนต์ต่างๆ ปัจจุบันแม่น้ำแม่กลองถูกใช้สำหรับการสัญจรเพื่อการท่องเที่ยวเป็นสำคัญ ส่วนคลองแควอ้อมมีเพียงการสัญจรของคนในชุมชนเพื่อค้าขายสินค้าและติดต่อระหว่างบ้านเรือนเล็กน้อยเท่านั้น

- **เส้นทางการสัญจรทางบก** การเข้าถึงพื้นที่ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามนั้น สามารถเข้าได้หลายเส้นทาง โดยมีรายละเอียด คือ

ทางทิศเหนือ เขตตำบลบางกุ้ง อำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม เข้าสู่พื้นที่จากทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 325 (สายสมุทรสงคราม – ดำเนินสะดวก) ผ่านตัวเมืองแม่กลอง และแยกตัวเมืองอัมพวา เข้าสู่แยกเข้าบางคนที ผ่านตลาดน้ำบางน้อย ข้ามสะพานแม่น้ำแม่กลองเข้าสู่ถนนทางหลวงชนบท สส.2002 (ถนนวัดสาธุธาราม – บางยี่รงค์) ผ่านวัดสำคัญ เช่น วัดกลางเหนือ วัดตรีจันดาวัฒนาราม วัดไทรโยก และวัดบางกุ้ง เข้าสู่พื้นที่ชุมชนตั้งแต่วัดอมรเทพ

ทางทิศใต้ เขตตำบลแควอ้อม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม เข้าสู่พื้นที่จากทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 325 (สายสมุทรสงคราม – ดำเนินสะดวก) ผ่านตัวเมืองแม่กลอง แล้วเลี้ยว

ข้ามสะพานสมเด็จพระศรีสุริเยนทร์ ตำบลคลองสวน อำเภออัมพวา ผ่านวัดสำคัญ เช่น วัดบางแคใหญ่ วัดบางแคน้อย วัดท้องคุ้ง เป็นต้น เข้าสู่ถนนทางหลวงชนบท สส.4004 (ถนนผลไม้) บริเวณวัดปากน้ำ

ทางทิศตะวันตกเขตเทศบาลตำบลเหมืองใหม่ อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม สามารถเข้าสู่พื้นที่จากทางหลวงจังหวัดหมายเลข 3088 (ถนนสายราชบุรี – วัดเพลง – ปากท่อ) ข้ามสะพานคลองวัดประดู่ ผ่านชุมชนคลองวัดประดู่ และวัดแก้วเจริญ ซึ่งเป็นวัดสำคัญทางประวัติศาสตร์ในพื้นที่ข้างเคียง เข้าสู่พื้นที่บริเวณคลองบางวันทองที่แบ่งเขตพื้นที่ศึกษา

การสัญจรทางน้ำในคลองแควอ้อม

ถนนทางหลวงหมายเลข 325

ทางหลวงชนบท สส.2002

ทางหลวงชนบท สส. 4004 ฝั่งเหนือ และฝั่งใต้

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

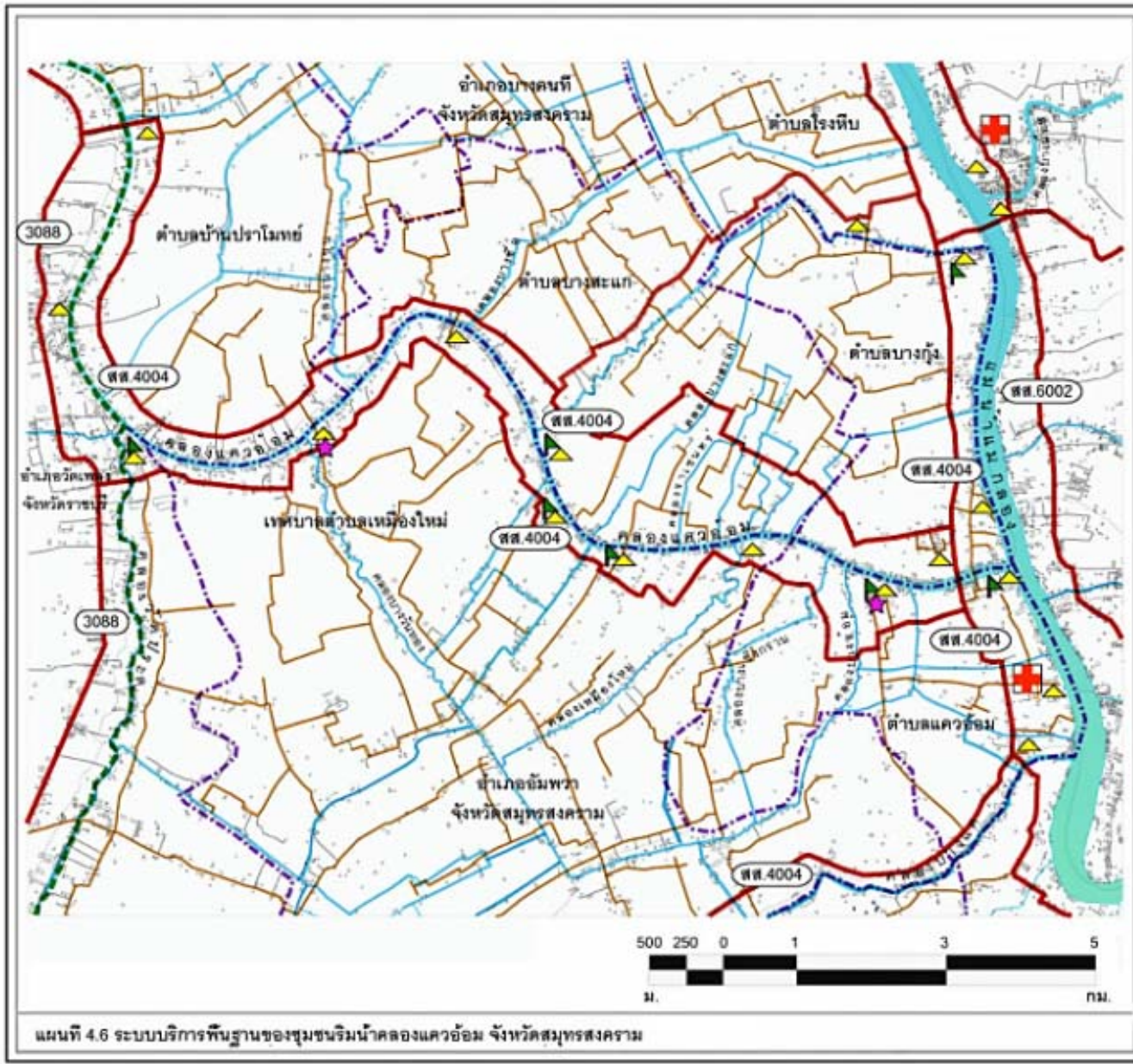
รูปที่ 4.2 การคมนาคมและการเข้าถึงพื้นที่ของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

โดยการสัญจรทางบกมีเส้นทางสายหลัก คือ

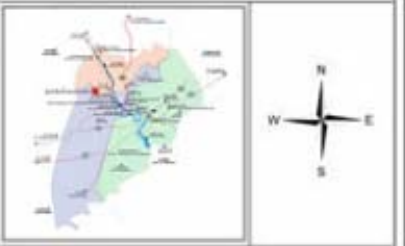
- ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 325 (สายสมุทรสงคราม – ดำเนินสะดวก) เชื่อมต่ออำเภอเมืองสมุทรสาคร ตามเส้นทางแม่กลอง – ดำเนินสะดวก – บางแพ รถโดยสารประจำทางปรับอากาศ สาย 996 และสาย 333 ให้บริการขนส่งมวลชน

- ทางหลวงชนบท สส.2002 (ถนนวัดสาธุธาราม – บางยี่รงค์) เดินทางระหว่างตำบลโรงหีบ – ตำบลบางกุ้ง – ตำบลแควอ้อม – บางแค มีลักษณะถนนลาดยาง 2 ช่องการจราจร และให้บริการรถสองแถวสายแม่กลอง – วัดแก้วเจริญ

- ทางหลวงชนบท สส.4004 (ถนนวัดแก้วเจริญ – วัดปากน้ำ) เขตอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม เดินทางระหว่างตำบลแควอ้อม – เทศบาลตำบลเหมืองใหม่ ทอดยาวคู่กับคลองแควอ้อมในทิศใต้ และเขตอำเภอบางคนที จังหวัดสมุทรสงคราม เดินทางระหว่างตำบลบ้านปราโมทย์ ตำบลบางสะแก และตำบลบางกุ้ง ทอดยาวคู่กับคลองแควอ้อมในทิศเหนือ

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำ
คลองแควอ้อม จังหวัดสุราษฎร์ธานี

- สัญลักษณ์**
- ถนนสายหลัก
 - ถนนสายรองและย่อย
 - แม่น้ำลำคลอง
 - - - ขอบเขตจังหวัด
 - - - ขอบเขตตำบล
 - + โรงพยาบาล
 - ▲ ศาสนสถาน
 - ▲ สถานศึกษา
 - ★ เทศบาล อบต.

มาตราส่วน 1 : 30,000

ที่มา : จากการสำรวจและการวิเคราะห์

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
นางสาวนิชกาญจน์ จินใจตรง

2.) ระบบสาธารณูปโภค

การบริการไฟฟ้าในชุมชนได้รับการบริการจากสำนักงานไฟฟ้าส่วนภูมิภาคจังหวัดสมุทรสงคราม และระบบประปาอยู่ภายใต้การรับผิดชอบของสำนักงานประปาสมุทรสงคราม สังกัดสำนักงานการประปา เขต 3 ราชบุรี ซึ่งมีแหล่งน้ำดิบที่นำมาใช้ในการผลิตจากแม่น้ำแม่กลอง และในบางส่วนของพื้นที่มีแหล่งน้ำดิบจากบ่อบาดาล จากการสัมภาษณ์พบว่า แต่ละครัวเรือนได้รับการให้บริการอย่างทั่วถึง การสื่อสารมีโทรศัพท์สาธารณะบริการในพื้นที่ และการระบายน้ำในพื้นที่ส่วนใหญ่ใช้แม่น้ำลำคลองเป็นทางระบายน้ำ บางพื้นที่อาจได้รับผลกระทบจากน้ำทิ้งจากโรงงานอุตสาหกรรมที่ยังไม่มีกระบวนการกำจัดน้ำเสียก่อนปล่อยลงสู่แหล่งน้ำสาธารณะ การกำจัดขยะมูลฝอย ทางหน่วยงานภาครัฐได้มีการจัดตั้งถังขยะตามริมถนนในพื้นที่ชุมชน และใช้รถจัดเก็บขยะออกนอกพื้นที่ชุมชน เพื่อกำจัดขยะ แต่จังหวัดสมุทรสงครามยังไม่มีระบบกำจัดขยะมูลฝอย จึงต้องมีการจ้างบริษัทเอกชนในการกำจัดขยะ

สะพานที่ใช้ข้ามคลองแควอ้อมที่เชื่อมพื้นที่อำเภอบางคนทีกับอำเภอมัทพวา จังหวัดสมุทรสงคราม มีทั้งสะพานที่สัญจรด้วยเท้า สะพานแขวนวัดปากน้ำ และสะพานไม้ที่สร้างคู่กับสะพานคอนกรีตที่สัญจรด้วยรถยนต์ในภายหลัง และสะพานที่สัญจรด้วยรถยนต์ มีทั้งหมด 4 แห่ง คือ สะพานข้ามคลองแควอ้อมบริเวณวัดปากน้ำ วัดอินทาราม วัดราชบูรณะ และวัดบางวันทอง

3.) ระบบสาธารณูปการ

การบริการด้านการศึกษา สำหรับชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมมีสถาบันการศึกษาในพื้นที่ ได้แก่ โรงเรียนวัดปากน้ำ โรงเรียนวัดบางเกาะเทพศักดิ์ ในตำบลแควอ้อม อำเภอมัทพวา และโรงเรียนวัดเสด็จ อยู่ในสังกัดคณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐานแห่งชาติ โรงเรียนถาวรวิทยา เป็นโรงเรียนในสังกัดการศึกษาเอกชน ตั้งอยู่ริมคลองแควอ้อม เทศบาลตำบลเหมืองใหม่ และโรงเรียนวัดบางสะแก ตำบลบางสะแก อำเภอมัทพวา

การบริการด้านสาธารณสุข มีโรงพยาบาลอัมพวา ตั้งอยู่ในเขตตำบลแควอ้อม อำเภอมัทพวา ซึ่งคอยดูแลและให้บริการประชาชนด้านสาธารณสุข

สถาบันทางศาสนา ภายในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมมีวัดทั้งหมด 11 แห่ง และศาลเจ้า 1 แห่ง คือ ในตำบลแควอ้อม 2 แห่ง คือ วัดปากน้ำ และวัดบางเกาะเทพศักดิ์ เทศบาลตำบลเหมืองใหม่ 6 แห่ง คือ วัดบางวันทอง วัดเสด็จ วัดละมุด วัดราชบูรณะ วัดอินทาราม และวัดเหมืองใหม่ ตำบลบางสะแก 1 แห่ง คือ วัดบางสะแก และตำบลบางกุ้ง 2 แห่ง คือ วัดโบสถ์ วัดอมรเทพ

โรงเรียนวัดบางเกาะเทพศักดิ์

โรงเรียนถาวรวิทยา

ที่ทำการสายตรวจตำรวจ

โรงพยาบาลอัมพวา

วัดบางเกาะเทพศักดิ์

วัดเหมืองใหม่

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 4.3 ระบบบริการพื้นฐาน

4.3.1.5 การใช้ประโยชน์ที่ดินและการถือครองที่ดิน

1.) **การใช้ประโยชน์ที่ดิน** จากข้อมูลประวัติศาสตร์ เอกสารต่างๆ ภาพถ่ายทางอากาศ การสำรวจและการสังเกตการณ์ แบ่งการใช้ประโยชน์ที่ดินภายในพื้นที่ชุมชนได้ 7 ประเภท คือ

- **การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัย** กระจายตัวอยู่บริเวณริมน้ำคลอง แควอ้อมคลองสายหลักและคลองสายย่อย ตามถนนสายหลักและสายรอง รวมถึงการเกาะกลุ่มบริเวณโรงเรียน และวัดสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่เป็นแหล่งรวมชุมชน สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันตามเส้นทางคมนาคมทั้งทางบกและทางน้ำ สภาพแวดล้อมบ้านเรือนที่พักอาศัยมีลักษณะร่มรื่น มีสวนผลไม้ของตนเอง การกระจุกตัวของบ้านเรือนหนาแน่นอยู่ในบริเวณใกล้กับวัด

- **การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชยกรรม** ถือเป็นรูปแบบดั้งเดิมที่มีเห็นตั้งแต่ในอดีต เนื่องจากการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชุมชนและพื้นที่ข้างเคียง (ชุมชนวัดประดู่) เริ่มต้นจากชาวจีนที่นิยมการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้ามาตั้งรกราก ประกอบกับคนชาวมอญที่มีการตั้งถิ่นฐานในยุคแรกๆ มีการซื้อขายสินค้ากันบริเวณริมน้ำคลองแควอ้อม จึงทำให้เกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานกระจุกตัวตามเส้นทางน้ำ และลักษณะบ้านเรือนตึกแถวริมน้ำ

- **การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทพาณิชยกรรม** ในอดีตมีการกระจุกตัวของแหล่งค้าขายตลาดน้ำ บริเวณรอยเชื่อมต่อของคลองแควอ้อมกับแม่น้ำแม่กลอง และบริเวณแยกคลองวัดประดู่ (ชุมชนวัดประดู่) ปัจจุบันพื้นที่พาณิชยกรรมกระจายตัวตามชุมชนและริมถนนสายหลัก

- **การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทสถาบันราชการ** พื้นที่ชุมชนมีศูนย์บริการของภาครัฐเพียงที่ทำการองค์การบริหารส่วนตำบล โรงพยาบาล และที่ทำการสายตรวจเท่านั้น เนื่องจากคนในชุมชนส่วนใหญ่เข้าไปใช้บริการในตัวเมือง รวมถึงสถานศึกษาในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษา

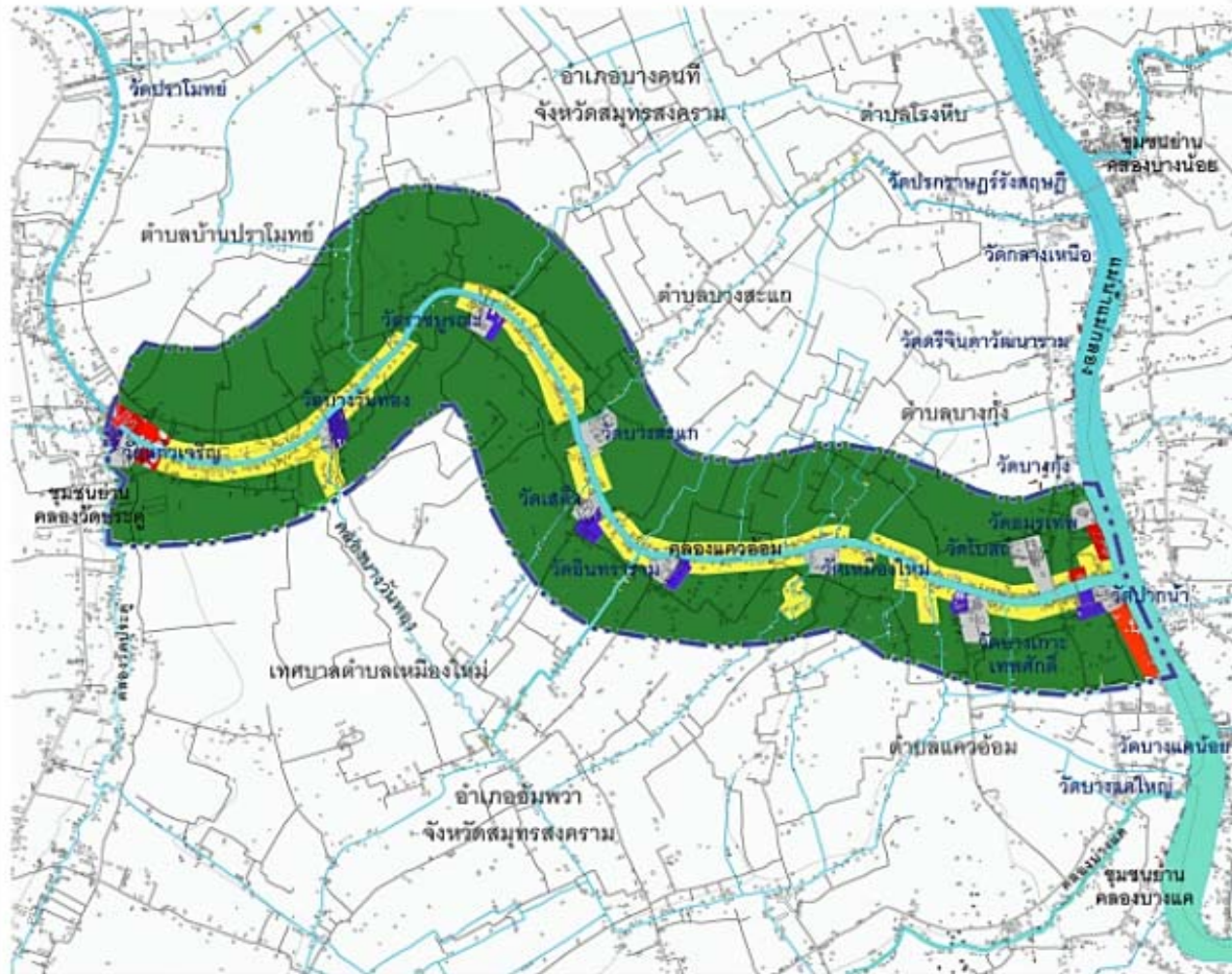
- **การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทสถาบันศาสนา** สถาบันศาสนาในพื้นที่มีความสัมพันธ์การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทอื่นตั้งแต่ในอดีต ทั้งการอยู่อาศัย พาณิชยกรรม และสถาบันราชการ เนื่องจากวิถีชีวิตของคนในชุมชนมีความผูกพันตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน

- **การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทเกษตรกรรม** จากสภาพภูมิศาสตร์ที่ทรัพยากรดินและน้ำที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก ส่วนใหญ่สวนมะพร้าว ลั่นจี่ ส้มโอ กัลย และพืชสวนอื่นๆ ซึ่งมีทั้งพื้นที่ริมน้ำและริมถนนสายหลัก ถือเป็นแหล่งสร้างรายได้สำคัญให้กับชุมชน

- **การใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทอุตสาหกรรม** มีอุตสาหกรรมขนาดเล็กและคลังสินค้า คือ โรงทำมะพร้าว ที่ทำการแปรรูปมะพร้าว ซึ่งส่วนใหญ่พบมากในพื้นที่ริมถนนสายหลักของชุมชนฝั่งเหนือคลองแควอ้อม ตำบลบางสะแก และตำบลบางกุ้ง อำเภอบางคนที

การเปรียบเทียบการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนริมน้ำริมคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ใน พ.ศ.2545 และ พ.ศ.2555 (ผังแผนที่ 4.7 และ 4.8) ประกอบกับข้อมูลจากการสัมภาษณ์ การสำรวจพื้นที่ภาคสนาม พบว่า ส่วนใหญ่ของพื้นที่ทั้งหมดมีการผสมผสานการใช้ประโยชน์ที่ดินระหว่างประเภทที่อยู่อาศัย พื้นที่เกษตรกรรม และสถาบันศาสนาตามแนวลำคลองแควอ้อม และมีการกระจายตัวของที่อยู่อาศัยอยู่ตามพื้นที่เกษตรกรรมอย่างเบาบางในบริเวณที่ห่างจากลำคลองแควอ้อม การเปลี่ยนแปลงจากในอดีตส่วนใหญ่เกิดการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทที่อยู่อาศัย สถาบันศาสนา ที่อยู่อาศัยถึงพาณิชยกรรม สถาบันราชการ พาณิชยกรรม และอุตสาหกรรม เมื่อมีการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีที่ทันสมัย ส่งผลให้วิถีชีวิตของชาวสวนในพื้นที่ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลง คือ การคมนาคมขนส่งทางบก การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนและร้านค้าตามแนวถนน การขยายตัวของชุมชนตามการพัฒนาทางด้านการท่องเที่ยว

แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของการตั้งถิ่นฐานและการขยายตัวของชุมชน จากการสำรวจพื้นที่ภาคสนาม การใช้แบบสอบถาม และการวิเคราะห์แผนที่เชิงซ้อนทับ พบว่า การตั้งถิ่นฐานของชุมชนเดิมมีการตั้งถิ่นฐานกระจุกตัวหนาแน่นอยู่ใกล้กับปากคลอง และศาสนสถานตามแนวลำคลองแควอ้อมทั้งสองฝั่ง มีการประกอบกิจกรรมการแลกเปลี่ยนสินค้าและศาสนา เมื่อมีการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบก ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนมาอยู่ตามแนวถนน และกระจุกตัวเป็นชุมชนเมืองมากขึ้นในบริเวณปากคลองวัดประดู่ และปากคลองแควอ้อม รวมถึงสาเหตุของการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์โดยรอบ ทำให้ชุมชนมีความเป็นชุมชนเมืองมากขึ้น และแนวโน้มการขยายตัวของชุมชนเกิดขึ้นอย่างชัดเจนในบริเวณที่มีการขยายโครงข่ายคมนาคมทางบก

แผนที่ 4.7 การใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม พ.ศ.2545

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำ
คลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

สัญลักษณ์

- ที่อยู่อาศัย
- พื้นที่พาณิชย์กรรม
- พื้นที่สถาบันศาสนา
- พื้นที่สถานที่ราชการ สถานศึกษา
- พื้นที่เกษตรกรรม
- แม่น้ำลำคลอง
- ขอบเขตพื้นที่ศึกษา

มาตราส่วน 1 : 30,000

ที่มา : กรมโยธาธิการและผังเมืองจังหวัดสมุทรสงคราม

ภาควิชาการวางผังภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นางสาวนิตยาญจน์ จินใจตรง

2.) การถือครองที่ดิน สามารถจำแนกประเภทของกรรมสิทธิ์การถือครองที่ดินออกเป็น 3 ประเภท คือ กรรมสิทธิ์ที่ดินของภาครัฐราชการ ที่ครอบคลุมพื้นที่ตั้งของหน่วยงานราชการ กรรมสิทธิ์ที่ดินของวัด ศาสนสถาน ที่ครอบคลุมพื้นที่วัด โรงเรียนและบ้านเรือนแถวริมน้ำที่อยู่ใกล้วัด ซึ่งพื้นที่วัดในอดีตเกิดขึ้นจากคนในชุมชนมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนาได้ถวายที่ดินให้แก่วัด บางพื้นที่ในชุมชนบ้านเรือนที่อยู่อาศัยเข้าที่วัดมา และกรรมสิทธิ์ของประชาชนในท้องถิ่น⁶ ที่ยังอาศัยอยู่ในพื้นที่ และให้ผู้อื่นเช่า ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการเช่าเพื่อทำการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตร และการอยู่อาศัย⁷

4.3.2 ลักษณะทางเศรษฐกิจ

เศรษฐกิจในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก คือ การทำสวนไม้ผลเป็นสวนยกทรงสูงประเภทลิ้นจี่ มะพร้าว ส้มโอ หนามและกล้วย เป็นต้น ทั้งปลูกไว้กินเองและขาย ปัจจุบันสวนมะพร้าวและหนามมีจำนวนลดน้อยลง และเริ่มมีกิจการบ้านพัก (โฮมสเตย์) ที่เกิดขึ้นเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวมากขึ้น รองลงมาคือ การประกอบอาชีพอุตสาหกรรมในครัวเรือน คือ การแปรรูปมะพร้าว การทำหมาก รวมถึงอาชีพรับจ้างและการรับราชการ ซึ่งกิจกรรมการค้าริมน้ำยังคงเหลืออยู่บ้าง เช่น การพายเรือขายของชำ ขายก๋วยเตี๋ยว ขายซากาแฟ และเรือนแถวริมน้ำขายของชำ ขายยาตั้งเดิม ความคึกคักการค้าขายส่วนใหญ่อยู่ตามริมถนนสายหลักเป็นเพียงการค้าขายริมถนนรองรับนักท่องเที่ยวที่สัญจรผ่านพื้นที่เท่านั้น ส่วนผลผลิตที่ได้จากภาคการเกษตรในพื้นที่ได้ในทุกวันที่มีการเก็บเกี่ยวผลผลิตจะมีพ่อค้านำรถบรรทุกหรือรถกระบะมาขนรับสินค้าออกไปจากสวนเพื่อจำหน่ายต่อ

สวนลิ้นจี่เป็นผลผลิตทางการเกษตรที่มีราคาอยู่ในเกณฑ์ดี ซึ่งจังหวัดสมุทรสงครามปลูกลิ้นจี่มานานกว่า 200 ปี มีพันธุ์ที่แตกต่างกับที่อื่น ได้แก่ พันธุ์ค่อม พันธุ์ค่อมพิเศษ พันธุ์กะโหลกใบยาว พันธุ์หอมลำเจียก พันธุ์ไทย พันธุ์สาแหรกหอม และพันธุ์จีน การออกผลและเก็บเกี่ยวทำได้ก่อนผลผลิตของจังหวัดทางเหนือ ทำให้ลิ้นจี่จังหวัดสมุทรสงครามทำรายได้สูงให้แก่ชาวสวน รวมถึงไม่มีปัญหาราคาผลผลิตส่วนแหล่งเพาะปลูกอยู่ในบริเวณตำบลเหมืองใหม่ ตำบลแควอ้อม อำเภออัมพวา ตำบลบางสะแก และตำบลบางกุ้ง พื้นที่เพาะปลูกประมาณ 8,141 ไร่ รวมมูลค่า 3.24 ล้านบาท การเพาะปลูกส้มโอการปลูกไม่ต่ำกว่า 150 ปี เพื่อบริโภคในประเทศ และส่งออกต่างประเทศ ส้มโอพันธุ์ที่นิยมปลูกในพื้นที่ คือ พันธุ์ขาวใหญ่ พื้นที่เพาะปลูกส้มโอของจังหวัดสมุทรสงคราม มีประมาณ 13,334 ไร่

⁶ สัมภาษณ์ เฉลิมศักดิ์ บุซบ, อดีตกำนันผู้ใหญ่บ้าน, 9 มิถุนายน 2555.

⁷ สัมภาษณ์ ธวัชชัย บุญมี, 9 มิถุนายน 2555.

แหล่งผลิตที่สำคัญอยู่ในเขตอำเภออัมพวา มีพื้นที่เพาะปลูกประมาณ 6,987 ไร่ รองลงมาได้แก่ อำเภอบางคนทีมีพื้นที่เพาะปลูกประมาณ 5,748 ไร่ และอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม มีพื้นที่เพาะปลูกประมาณ 599 ไร่ ตามลำดับ

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 4.4 กิจกรรมทางเศรษฐกิจทางด้านเกษตรกรรมในชุมชน

อาชีพรับจ้าง ทั้งการรับจ้างค้ายหญ้า รับจ้างก่อสร้างและรับจ้างเก็บผลผลิตของสวนผลไม้ ซึ่งการขึ้นต้นลั่นจี่ในฤดูเก็บเกี่ยวได้รับค่าจ้างต้นละ 1,000 บาท^๑ การรับจ้างเก็บผลมะพร้าวที่อาศัยผู้ที่มีความชำนาญเฉพาะในการเก็บเพื่อไม่ให้ผล กิ่งและลำต้นของลั่นจี่เสียหาย ถ้าหากกิ่งลั่นจี่ชำในปีหน้าผลผลิตอาจออกมาไม่ดีและปริมาณน้อยลง ผู้รับจ้างประเภทนี้ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มวัยกลางคนขึ้นไปและเหลืออยู่ในพื้นที่ในจำนวนที่น้อยลงเรื่อยๆ เนื่องจากคนรุ่นใหม่ไม่นิยมทำงานในลักษณะนี้ นอกจากนี้ยังมีการรับจ้างเรือโดยสารในพื้นที่ใกล้เคียงที่มุ่งเน้นเส้นทางการท่องเที่ยวทางเรือเป็นสำคัญ ดังนั้นในวันสุดสัปดาห์จะมีรายได้จำนวนหนึ่งต่อวันสำหรับการรับจ้างเรือโดยสารตามเส้นทางท่องเที่ยวในพื้นที่ชุมชนอัมพวาและแม่น้ำแม่กลอง ยังมีรายได้เสริมจากการรวมกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มเกษตรกร และกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตและพัฒนาหัตถกรรมที่ต่อยอดจากผลผลิตทางการเกษตรของตนในท้องถิ่น เพื่อเพิ่มรายได้และมูลค่าให้กับผลผลิตของท้องถิ่น

4.3.3 ลักษณะทางสังคม

การศึกษาลักษณะทางสังคมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ประกอบด้วย ด้านประชากรในพื้นที่ศึกษา วิถีชีวิตและกลุ่มชาติพันธุ์ ลักษณะทางสังคมของชุมชน ประเพณีและวัฒนธรรม และความสัมพันธ์ของคน ระบบกิจกรรม และการใช้พื้นที่ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

^๑ สัมภาษณ์ เชิดศักดิ์ บุชบก, 9 มิถุนายน 2555.

4.3.3.1 ด้านประชากร

ข้อมูลประชากรจากสำนักบริหารทะเบียน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย พบว่า ใน พ.ศ.2553 จังหวัดสมุทรสงครามมีประชากรทั้งสิ้น 194,057 คน เป็นชาย 93,405 คน และหญิง 100,652 คน ซึ่งชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามที่ทำการศึกษาประเด็นเกี่ยวกับ ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชน ครอบคลุมพื้นที่บางส่วน 5 ตำบล คือ เทศบาลตำบลเหมืองใหม่ ตำบลแควอ้อม อำเภออัมพวา ตำบลบ้านปรานิคมย์ ตำบลบางสะแก และตำบลบางกุ้ง อำเภอบางคนที โดยการจำแนกจำนวนประชากร 10,065 คน จำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 2,997 หลัง ใน พ.ศ. 2553 ตามเขตการปกครองของ 5 ตำบล (ดังตารางที่ 4.1 และ 4.2)

ตารางที่ 4.1 จำนวนประชากร จำนวนครัวเรือน และความหนาแน่นของประชากรในพื้นที่ชุมชน พ.ศ.2544-2553 (เฉพาะในเขตพื้นที่ศึกษาชุมชนริมน้ำแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม)

ปีพ.ศ.	จำนวนประชากร		รวม(คน)	จำนวนครัวเรือน (หลัง)	ความหนาแน่น (คน/ตร.กม.)	ความหนาแน่น (คน/ไร่)
	ชาย	หญิง				
พ.ศ.2544	5,173	5,663	10,836	2,635	516	0.83
พ.ศ.2545	5,157	5,643	10,800	2,687	514.29	0.82
พ.ศ.2546	5,065	5,570	10,635	2,736	506.43	0.81
พ.ศ.2547	5,038	5,558	10,596	2,780	504.57	0.81
พ.ศ.2548	5,028	5,521	10,549	2,787	502.33	0.80
พ.ศ.2549	4,940	5,439	10,379	2,824	494.24	0.79
พ.ศ.2550	4,856	5,299	10,155	2,840	483.57	0.77
พ.ศ.2551	4,854	5,280	10,134	2,885	482.57	0.77
พ.ศ.2552	4,814	5,202	10,016	2,934	476.95	0.76
พ.ศ.2553	4,824	5,241	10,065	2,997	479.29	0.77

ที่มา : สำนักบริหารทะเบียน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย รวบรวมโดยสำนักงานสถิติพยากรณ์ สำนักงานสถิติแห่งชาติ, <http://service.nso.go.th/nso/nsopublish/districtList/S010107/th/25.htm>

หมายเหตุ : คำนวณจากขนาดพื้นที่ 21 ตารางกิโลเมตร หรือ 13,125 ไร่

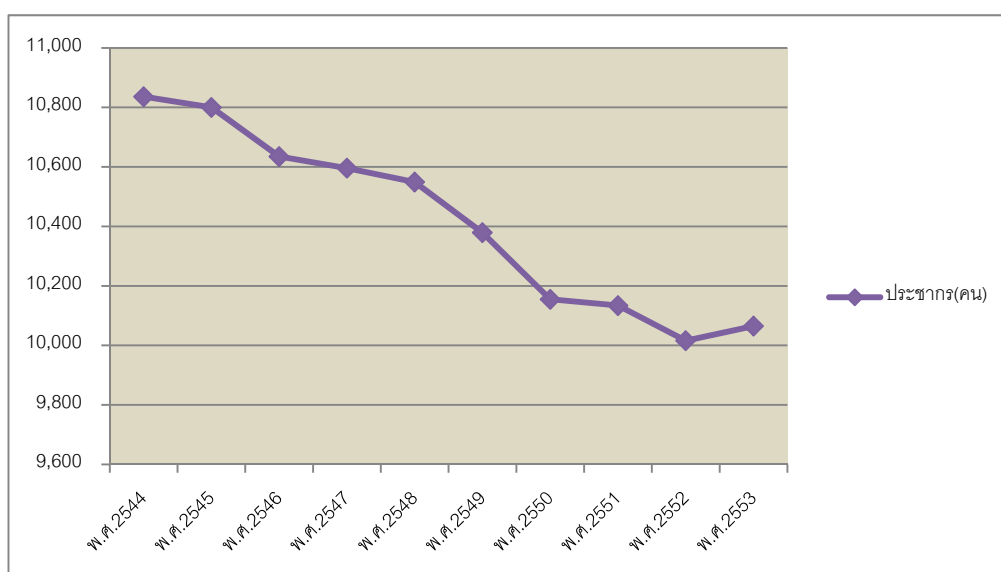
ตารางที่ 4.2 จำนวนประชากร จำนวนครัวเรือน จำแนกตามพื้นที่ พ.ศ.2553 (เฉพาะในเขตพื้นที่ศึกษาชุมชนริมน้ำแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม)

พื้นที่	จำนวนประชากร			จำนวนครัวเรือน (หลัง)
	ชาย	หญิง	รวม	
จังหวัดสมุทรสงคราม	93,405	100,652	194,057	59,695
อำเภอบางคนที	15,723	17,375	33,098	9,750

พื้นที่	จำนวนประชากร			จำนวนครัวเรือน (หลัง)
	ชาย	หญิง	รวม	
ตำบลบ้านปราโมทย์	917	986	1,903	588
ตำบลบางสะแก	979	1,091	2,070	656
ตำบลบางกุ้ง	777	859	1,636	497
อำเภออัมพวา	27,476	29,279	56,755	14,920
เทศบาลตำบลเหมืองใหม่	1,031	1,100	2,134	690
ตำบลแควอ้อม	1,120	1,202	2,322	566
รวมเฉพาะในเขตพื้นที่ศึกษา	4,824	5,241	10,065	2,997

ที่มา : สำนักบริหารทะเบียน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย รวบรวมโดยสำนักงานสถิติพยากรณ์ สำนักงานสถิติแห่งชาติ,
<http://service.nso.go.th/nso/nsopublish/districtList/S010107/th/25.htm>

แผนภูมิที่ 4.1 การเปลี่ยนแปลงของประชากรในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม (เฉพาะในเขตพื้นที่ศึกษาชุมชนริมน้ำแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม)

ที่มา : การวิเคราะห์

การพิจารณาจากข้อมูลจำนวนประชากรของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม พบว่า จำนวนประชากรในพื้นที่ที่มีแนวโน้มลดลงอย่างรวดเร็วในช่วง พ.ศ. 2548-2550 และในระยะต่อมา (พ.ศ. 2550-2552) มีแนวโน้มลดลงเพียงเล็กน้อย

4.3.3.2 ด้านสังคมและวัฒนธรรม

1.) วิถีชีวิตและกลุ่มชาติพันธุ์ของชุมชน ประกอบด้วยชาวไทยภาคกลาง ชาวจีน และชาวมอญที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานตามแนวลำน้ำแม่กลอง คลองแควอ้อม และลำคลองสายย่อยต่างๆ

ในจังหวัดสมุทรสงคราม ส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ รองลงมา ได้แก่ คริสต์ และอิสลาม ภาษาที่นิยมใช้กันมาก คือภาษาไทยภาคกลาง การพึ่งพาอาศัยกันตามละแวกบ้าน ยังคงความเป็นชนบทที่มีการพึ่งพากันแบบสังคมเกษตรกรรม ส่วนกลุ่มคนจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนตามแนวลำน้ำและถนนเพื่อการประกอบอาชีพค้าขายตามความชำนาญในอาชีพและชาติพันธุ์ การสร้างศาสนสถานตามแนวลำน้ำคลองบ่งบอกถึงความความเชื่อและศรัทธาทางศาสนา รวมถึงการบ่งบอกถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวกับพระราชวงศ์ตั้งแต่ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จากการที่กษัตริย์ เจ้านาย และข้าราชการสร้าง และปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม รวมถึงคนในชุมชนร่วมบริจาคที่ดินและเงินทองในการปฏิสังขรณ์วัดและทำนุบำรุงศาสนา⁹

2.) ลักษณะทางสังคม มีความแตกต่างกันทั้งกลุ่ม กิจกรรม และการใช้พื้นที่ คือ

- ชุมชนชาวสวน เป็นชุมชนดั้งเดิมที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ตามแนวลำน้ำคลองแควอ้อม ซึ่งบุกเบิกพื้นที่ป่ากร้างให้กลายเป็นที่ดินทำกินในลักษณะของสวนยกร่องสูง ลักษณะการตั้งบ้านเรือนกระจายตัวตามแนวลำน้ำที่หันหน้าสู่ลำคลองสายหลัก และด้านหลังบ้านเป็นพื้นที่สวนหรืออาจจะมีพื้นที่สวนแยกห่างจากตัวบ้าน โดยการเดินบนท้องร่องสวนเพื่อเข้าไปดูแลสวนของตนเอง วิถีชีวิตชาวสวนในอดีตใช้ลำประโดงเป็นเส้นทางลำเลียงผลผลิตเพื่อนำลงเรือไปขายที่นัดต่างๆ และการไปมาหาสู่พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน การขอกำลังแรงเพื่อนบ้านช่วยกันมุงหลังคา การทำสวนด้วยกำลังแรงในครัวเรือนและเพื่อนบ้าน

- ชุมชนริมน้ำ เป็นชุมชนค้าขายริมน้ำที่มีมาตั้งแต่ยุคบุกเบิกชุมชนตามกลุ่มชาติพันธุ์ชาวจีนที่อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานสร้างบ้านเรือนไม้แถว เรือนแพตามลำน้ำ ประกอบอาชีพค้าขาย และรับจ้างทั่วไปในบริเวณแยกบรรจบของแม่น้ำลำคลอง การเชื่อมโยงสังคมภายนอกด้วยเส้นทางเรือเป็นหลัก เมื่อทำการค้าขายจนมีกิจการเป็นของตนเอง คนกลุ่มนี้เริ่มมีการบริจาคสร้างวัดอารามและศาลเจ้าตามแรงศรัทธา

- ชุมชนใหม่ เป็นชุมชนขยายตัวของชุมชนเดิมที่ย้ายมาจากริมลำคลอง หรือต่างถิ่น ลักษณะของอาคารบ้านเรือนเป็นอาคารแบบสมัยใหม่ที่กระจายตัวตามพื้นที่เกษตรกรรม และเกาะตัวตามถนนสายหลักในพื้นที่ชุมชน ลักษณะทางสังคมมีกิจกรรมเกี่ยวกับการค้าขายและการบริการ

3.) ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชน

ที่ปฏิบัติสืบเนื่องต่อกันมาจนเป็นเอกลักษณ์และคุณค่าความสำคัญของสังคม ซึ่งได้รับอิทธิพลจากสภาพแวดล้อมภายนอกมาผสมผสานกับการดำรงชีวิตชุมชนจึงมีวิถีการดำรงชีวิต ประเพณีและวัฒนธรรมเกี่ยวข้องกับอิทธิพล

⁹ สัมภาษณ์ แย้ม ทองบุญ, 10 มิถุนายน 2555.

ของศาสนาและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของพื้นที่ชุมชนมากที่สุด รวมถึงกระบวนการสร้างองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และความเชื่อในการดำเนินวิถีชีวิตของชุมชน ดังนี้

- ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้หรือการหยั่งรู้ที่เกิดจากการที่คนในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม มีระบบการเกษตรในลักษณะเฉพาะถิ่นตามสภาพภูมิศาสตร์ และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ คือ ระบบเกษตรกรรมแบบยกร่อง ที่ต้องการน้ำไหลหลากและน้ำแห้งในบางช่วงเวลา ระดับการขึ้นลงของน้ำที่เป็นไปตามระบบจันทรคติ และกระแสน้ำ ก่อให้เกิดระบบน้ำที่ซับซ้อนในพื้นที่ การทำดินยกร่อง การขุดลำประโดงและท้องร่องสวนเพื่อจัดการทรัพยากรดินและระบบน้ำให้เชื่อมโยงเป็นโครงข่ายของลำน้ำที่มีระบบถ่ายเทพื้นที่เกษตรกรรมอย่างทั่วถึง การควบคุมระดับน้ำเพื่อไม่ให้เกิดอันตรายกับพืชพรรณในการเพาะปลูก ลักษณะการทำสวนให้เหมาะสมต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งการขนาดความกว้างของชนดสวน ความกว้างของหลังร่องสวน ความเหมาะสมของระบบน้ำ จึงต้องมีการจัดแผนผังของพื้นที่สวน¹⁰ ซึ่งสะท้อนถึงการจัดการและการปรับตัวของคนในชุมชนกับธรรมชาติที่ถือได้ว่าเป็นภูมิปัญญาที่เกิดจากการสังเกตการณ์ สะสมบ่มเพาะมานับร้อยปี เป็นความรู้ ที่ใช้ในการประกอบอาชีพ วิถีชีวิต วัฒนธรรมทุนของชุมชน ทุนของท้องถิ่น ที่หล่อเลี้ยงชุมชนท้องถิ่น ซึ่งสอดคล้องกับวิถีธรรมชาติ เรื่องลมและน้ำ ที่บรรพบุรุษชาวบ้านจะใช้กำหนดกิจกรรมในอาชีพ

ที่มา : ชินนุวัฒน์ มณีศรีขำ สืบค้นเมื่อ 25 สิงหาคม พ.ศ.2555 จาก

http://rescom.trf.or.th/display/keydefault.aspx?id_colum=2786 และ ผู้วิจัย, 2555

รูปที่ 4.5 ระบบเกษตรกรรมแบบสวนยกร่องในชุมชน

¹⁰ ชินนุวัฒน์ มณีศรีขำ, เมือง 3 น้ากับการจัดการทรัพยากรน้ำของคนในพื้นที่ [ออนไลน์], 25 สิงหาคม 2555. แหล่งที่มา http://rescom.trf.or.th/display/keydefault.aspx?id_colum=2786

การสร้างองค์ความรู้จากการสังสมประสบการณ์ตามวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ก่อให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เป็นส่วนสำคัญ ด้วยความที่ชาวสวนมีความคุ้นเคยกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งสภาพภูมิประเทศ ทิศทางลม ระดับการขึ้นลงของน้ำ ลักษณะแร่ธาตุในดิน และระบบนิเวศต่างๆ ทำให้เกิดรูปแบบของการทำสวนยกร่องสูงขึ้นในพื้นที่ อันเกิดขึ้นจากการปรับตัวและดัดแปลงระบบนิเวศให้เหมาะสมต่อการทำสวนของชุมชนชาวสวนที่เลือกลักษณะพืชพรรณในการเพาะปลูกที่เหมาะสมต่อสภาพแวดล้อม วิธีการสร้างคันดินและการขุดร่องเพื่อชักน้ำ กักเก็บน้ำเข้าสวน และกั้นน้ำหลากด้วยการเพิ่มพื้นที่แผ่ระดับน้ำไม่ให้ท่วมบ้านเรือนและพื้นที่เกษตรกรรมอันส่งผลต่อผลผลิตทางการเกษตร นอกจากนี้ร่องน้ำถือเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำจำนวนมาก เมื่อระดับน้ำลดชาวสวนจะ “มั่วกุง” ที่ถือเป็นภูมิปัญญาที่เข้าใจธรรมชาติของสัตว์น้ำ¹¹ จนก่อให้เกิดรูปร่างของสภาพพื้นผิวดินที่เป็นเอกลักษณ์โดดเด่นเฉพาะถิ่นและวัฒนธรรมของชาวสวนขึ้น

- คติความเชื่อ พิธีกรรม และเทศกาล เป็นการสะท้อนถึงระบบคุณค่า หรือความคิดตามวัฒนธรรมชาวสวนที่ดำเนินชีวิตสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่เป็นตัวกำหนดเวลาและกิจกรรมให้กับชุมชน ดังเช่น **ประเพณีตามความเชื่อทางศาสนา** ที่มีลักษณะเหมือนกับชุมชนภาคกลางโดยทั่วไป คือ ประเพณีวันเข้าพรรษา วันออกพรรษา การทอดกฐิน วันลอยกระทง การทำบุญสงกรานต์ วันสารทไทย การตักบาตรเทโว เป็นต้น โดยมากเกิดกิจกรรมขึ้นตามวัดตามแนวริมลำน้ำคลองแควอ้อม รวมถึงด้านความเชื่อในการตั้งศาลพระภูมิของคนในชุมชนที่เกิดขึ้นจากความเชื่อที่ต้องการให้เทพดูแลสวนและที่อยู่อาศัยของตน **เทศกาลลิ้นจี่** เทศกาลชิมและเที่ยวชมสวนลิ้นจี่ จึงจัดเทศกาลลิ้นจี่ของดีสมุทรสงครามขึ้นในช่วงต้นเดือนมีนาคม-เมษายน โดยการจัดประกวดเทพีลิ้นจี่ ประกวดพันธุ์ลิ้นจี่ และการออกร้านขายลิ้นจี่โดยชาวสวน และ **เทศกาลวันส้มโอพันธุ์ขาวใหญ่** เทศกาลที่จัดขึ้นในช่วงเดือนสิงหาคม ที่นักท่องเที่ยวสามารถเข้ามาหาซื้อส้มโอพันธุ์ดีในราคาย่อมเยา สะท้อนถึงระบบความคิดของคนในชุมชนสมัยก่อนที่คำนึงถึงฤดูกาลที่ได้รับอิทธิพลจากสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสภาพภูมิประเทศเป็นสำคัญ

4.) **ความสัมพันธ์ระหว่างคน ระบบกิจกรรม และการใช้พื้นที่** โดยเครื่องมือการสังเกตการณ์และการสัมภาษณ์เจาะลึกเป็นสำคัญ สามารถจำแนกลักษณะของกลุ่ม ช่วงเวลาในการประกอบกิจกรรม และประเภทของพื้นที่ในการประกอบกิจกรรม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

- **กลุ่มวัยเด็กและวัยรุ่น** กลุ่มอายุไม่เกิน 20 ปี กิจกรรมหลักคือการศึกษาเล่าเรียน และกิจกรรมอื่นในช่วงเวลาหลังจากเลิกเรียนและช่วงวันหยุด ซึ่งเกิดขึ้นในบ้าน พื้นที่ใกล้บ้าน และ

¹¹ สัมภาษณ์ เจลิมศักดิ์ บุชบก, อดีตกำนันผู้ใหญ่บ้าน, 9 มิถุนายน 2555.

ภายในโรงเรียน ในปัจจุบันผู้ปกครองมีทัศนคติให้ลูกหลานเรียนหนังสือสูงๆ เพราะงานสวนเป็นงานหนัก และมีรายได้น้อยกว่าอาชีพอื่นๆ เด็กวัยนี้จึงมีเวลาว่างเล่นมากกว่าเด็กในอดีตที่ต้องช่วยพ่อแม่ทำสวน การใช้พื้นที่เพื่อทำกิจกรรมของกลุ่มวัยเด็กและวัยรุ่น มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ริมน้ำ พื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่ลานกิจกรรมของโรงเรียนและวัด และเส้นทางคมนาคมทางบก ส่วนการศึกษาเล่าเรียนในอดีตส่วนใหญ่ กลุ่มวัยนี้เข้ารับเรียนที่วัดบริเวณใกล้บ้าน ด้วยการเดินเท้าตามท้องร่องสวนและการสัญจรทางเรือ¹² แต่ปัจจุบันเด็กมีทั้งเรียนในระดับประถมศึกษาในโรงเรียนวัดภายในชุมชน และออกไปเรียนโรงเรียนที่มีชื่อเสียงในตัวเมือง ทำให้ปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มวัยนี้ในพื้นที่เริ่มห่างเหินและไม่คุ้นชินกับสภาพพื้นที่ ขาดทักษะการดำรงชีวิตตามธรรมชาติดังเช่นในอดีต

- **กลุ่มวัยผู้ใหญ่** กลุ่มช่วงอายุ 21 – 55 ปี เป็นกลุ่มคนที่มีประสบการณ์ในการเล่าเรื่องราววิถีการดำรงชีวิตของชุมชนในอดีต ทั้งประวัติศาสตร์ของพื้นที่ วัฒนธรรมชาวสวน การพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงในยุคต่างๆ ถือเป็นกลุ่มที่มีวิถีการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพในแบบดั้งเดิม และได้รับการพัฒนาทางด้านการศึกษา การประกอบอาชีพที่หลากหลาย ทั้งชาวสวน ช่างราชการ รับจ้าง ค้าขาย การประกอบอาชีพชาวสวนยังมีความผูกพันกับพื้นที่เกษตรกรรมและโคจรขายลำน้ำ แต่อาจมีแนวคิดการทำสวนที่เปลี่ยนแปลงบางอย่าง เช่น วิธีการรดน้ำพืชพรรณ การจางขึ้นเก็บลิ้นจี่ การจางถางหญ้า เนื่องจากในปัจจุบันการออกสวนแบบที่ไม่มีลูกหลานติดตาม จึงจำเป็นต้องพึ่งพาผู้อื่นช่วยดูแล พื้นที่สวนด้วยการจ้างคนนอกชุมชน หรือคนในชุมชนที่มีสวนอยู่ใกล้เคียง การใช้พื้นที่เพื่อทำกิจกรรม มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ริมน้ำ พื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่เกษตรกรรม และเส้นทางคมนาคมทางบก สะท้อนวิถีการดำรงชีวิตตามแนวลำน้ำและพื้นที่สวนแบบดั้งเดิมได้ กลุ่มที่ยังคงประกอบอาชีพชาวสวนจะมีการเข้าสวนเป็นเวลาประจำ โดยการใช้เทคโนโลยีและการจ้างงานแทนการลงมือช่วยกันทำจากแรงงานในครัวเรือน สภาพชีวิตที่ไม่เร่งรีบ มีทั้งกลุ่มที่ปลดเกษียณจากการทำงาน บริษัทเอกชนในเมือง และกลุ่มที่ทำสวนมาตั้งแต่ดั้งเดิม

- **กลุ่มผู้สูงอายุ** กลุ่มอายุ 55 ขึ้นไป เป็นกลุ่มคนวัยพักผ่อนที่ไม่ต้องรับภาระการทำงานหนัก การอยู่บ้าน และการทำกิจกรรมภายในบ้าน การใช้พื้นที่เพื่อทำกิจกรรมของกลุ่มคนวัยนี้ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์กับพื้นที่ริมน้ำ พื้นที่อยู่อาศัย และศาสนสถาน เช่น การพักผ่อนในบริเวณศาลาท่าน้ำและระเบียบ้าน การทำบุญตักบาตรและประกอบกิจกรรมทางศาสนาที่วัด การพบปะเพื่อนฝูง ส่วนพื้นที่เกษตรกรรมกลุ่มผู้สูงอายุจะเข้าไปทำงานเล็กๆ น้อยๆ เพื่อถนอมวัชพืช และเก็บเศษไม้ในสวนเท่านั้น มีความผูกพันกับเพื่อนบ้านที่อายุวัยใกล้เคียงกัน ซึ่งกิจกรรมของกลุ่มคนวัยสูงอายุในพื้นที่ชุมชนสะท้อนถึงความสัมพันธ์ของการใช้พื้นที่ดังเช่นในอดีต แต่ไม่เข้าไป

¹² สัมภาษณ์ แยม ทองบุญ, 10 มิถุนายน 2555.

ทำกิจกรรมหนัก จากประสบการณ์ชีวิตของกลุ่มคนสูงอายุที่มีความผูกพันกับระบบกิจกรรมกับการใช้พื้นที่มาเป็นระยะเวลายาวนาน จึงถือเป็นกลุ่มที่สามารถบอกเล่าเรื่องราวประวัติศาสตร์วิถีการดำรงชีวิตของชุมชนริมน้ำในบริบทสวนยกทรงแบบดั้งเดิมได้เป็นอย่างดี และถือเป็นกำลังสำคัญที่เคยเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพให้เกิดลักษณะของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนในปัจจุบัน นำมาสู่การเข้าใจและทราบถึงคุณค่าความสำคัญของพื้นที่ชุมชนต่อไป

5.) **ความสัมพันธ์ของชุมชนกับพื้นที่โดยรอบ** บทบาทความสัมพันธ์ของชุมชนริมน้ำแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามต่อชุมชนโดยรอบจนถึงระดับเมืองมีอยู่ในทุกยุคสมัย ซึ่งปัจจัยหลักที่เกิดความสัมพันธ์ คือ กิจกรรมภาคการเกษตร การค้าแลกเปลี่ยนสินค้ากัน ซึ่งนำไปสู่การประกอบอาชีพ วัฒนธรรม ประเพณี และกิจกรรมต่างๆตามมา จากการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมภายในและภายนอกพื้นที่ ก่อให้เกิดการติดต่อสื่อสารกับพื้นที่โดยรอบชุมชนได้สะดวกกว่าในอดีต กลุ่มวัยเรียนได้รับการศึกษาที่สูงขึ้น กลุ่มวัยแรงงานเดินทางออกไปหาแหล่งงานนอกพื้นที่มากขึ้น ส่วนกิจกรรมภาคการเกษตรในปัจจุบันกลุ่มพ่อค้าคนกลางเข้ามารับผลผลิตทางการเกษตรถึงพื้นที่ชุมชน

จากที่กล่าวมาในข้างต้นจะเห็นได้ว่า ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม มีลักษณะทางด้านกายภาพของพื้นที่ชุมชนที่ก่อให้เกิดลักษณะของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม คือ ในอดีตพื้นที่เดิมของชุมชนเป็นพื้นที่ทะเลตม อันเกิดจากการที่แม่น้ำพัดพามาสะสมและทับถมตามปากแม่น้ำ การสร้างบ้านแปลงเมืองที่ต้องควบคุมสภาพแวดล้อมได้ในเรื่องของน้ำจืดและคมนาคม จึงเป็นชุมชนชาวสวน ที่ต้องมีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งระบบน้ำขึ้นน้ำลง เครือข่ายลำน้ำขนาดใหญ่ ซึ่งสภาพภูมิประเทศมีระบบสวนที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน เอกลักษณ์ดั้งเดิมที่โดดเด่นของที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง การใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต และแหล่งระบบสวนขนาดใหญ่ ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมเป็นหลัก ในปัจจุบันเริ่มมีกิจการบ้านพัก (โฮมสเตย์) ที่เกิดขึ้นเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวมากขึ้น อย่างไรก็ตามสภาพความเป็นอยู่ยังคงความเป็นชนบทที่มีการพึ่งพากันแบบสังคมเกษตรกรรม

บทที่ 5

พัฒนาการของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม ในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

การศึกษาถึงข้อมูลประวัติศาสตร์ เหตุการณ์สำคัญต่างๆ และสภาพทั่วไปของพื้นที่ ทั้งลักษณะกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม โครงสร้างชุมชน การขยายตัวของชุมชน และความสัมพันธ์ของชุมชนกับพื้นที่โดยรอบ เพื่ออธิบายพัฒนาการของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบในแต่ละช่วง รวมถึงอิทธิพลที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในแต่ละยุค

จากสมมติฐานตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ และเอกสารตำรา สามารถนำมาวิเคราะห์แบ่งช่วงพัฒนาการของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามเป็น 3 ช่วง ตามยุคการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม คือ

ช่วงที่ 1 : ยุคแรกของการตั้งถิ่นฐานชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม (พ.ศ.2300 - พ.ศ.2449)

ช่วงที่ 2 : ยุคชุมชนขยายและตลาดน้ำรุ่งเรือง (พ.ศ.2450-2500)

ช่วงที่ 3 : ยุคการเปลี่ยนผ่านของชุมชนริมน้ำและเกษตรกรรม (พ.ศ.2501-ปัจจุบัน)

5.1 ยุคแรกของการตั้งถิ่นฐานชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม (พ.ศ.2300 - 2449)

ลำน้ำเก่าแก่ที่สัมพันธ์กับการตั้งหลักแหล่งของผู้คนในประเทศตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยร่องรอยของโบราณวัตถุสถานที่พบในบริเวณลุ่มแม่น้ำแม่กลองนั้นล้วนสะท้อนให้เห็นว่าการเกิดและการเคลื่อนย้ายของคนจากภายนอกหลายเผ่าพันธุ์เข้ามาตั้งถิ่นฐานเป็นกระบวนการที่คลี่คลายเรื่อยมาจนปัจจุบัน จึงนับได้ว่าเป็นบริเวณลุ่มน้ำหนึ่งที่มีความสำคัญต่อพัฒนาการในภาคกลางของประเทศไทย¹

แม่น้ำแม่กลองนับเป็นแม่น้ำสายสำคัญทางซีกตะวันตกในดินดอนสามเหลี่ยมของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา มีต้นกำเนิดจากเทือกเขาถนนธงชัย-ตระนาวศรี ที่กั้นเขตแดนประเทศไทยออกจากประเทศพม่า จากลักษณะภูมิประเทศตามเส้นทางน้ำไหลผ่าน ทำให้แบ่งกลุ่มลุ่มน้ำแม่กลองได้ 2 ส่วนคือ แม่น้ำแม่กลองตอนบนและตอนล่าง ซึ่งจังหวัดสมุทรสงครามอยู่ในบริเวณพื้นที่

¹ศรีศักร วัลลิโภดม. ลุ่มแม่น้ำแม่กลองมีคนยุคหินเป็นบรรพชนคนยุคปัจจุบัน. ลุ่มน้ำแม่กลอง : ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ "เครือญาติ" (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน. 2547), หน้า 27-80.

ตอนล่าง โดยนับจากอำเภอเมืองกาญจนบุรีเรื่อยลงมาจนถึงอำเภอไทย บริเวณเขตอำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

พื้นที่ลุ่มแม่น้ำแม่กลองยังเป็นพื้นที่ศูนย์รวมของผู้คนมาช้านานในการทำกิจกรรมตามธรรมเนียมประเพณีและยามศึกสงครามใช้เป็นที่รวมพล โดยมีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชนและเป็นแหล่งวัฒนธรรมที่สำคัญ ตลอดจนมักตั้งอยู่ริมแม่น้ำลำคลองที่เป็นวัดประจำตำบล วัดประจำจังหวัดตั้งแต่ในอดีต จากความเจริญรุ่งเรืองของชุมชนในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่าง เอกลักษณะดั้งเดิมที่โดดเด่นของที่ราบลุ่มแม่น้ำแม่กลองตอนล่างที่สำคัญคือ การใช้เส้นทางคมนาคมทางน้ำเกี่ยวกับการดำเนินชีวิต และกลายเป็นที่มาของตลาดนัดน้ำ รวมถึงแหล่งระบบสวนหย่อมขนาดใหญ่

หลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์ของพื้นที่ชุมชนและบริเวณใกล้เคียง ทำให้ทราบถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามที่ประกอบด้วยทางด้านภูมิศาสตร์ ด้านยุทธศาสตร์ ด้านการอพยพย้ายถิ่นและเหตุการณ์สำคัญที่มีอิทธิพล คือ

- **ด้านภูมิศาสตร์** บริเวณลุ่มน้ำแม่กลองตอนล่าง มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มกว้างขวาง ลำคลองใหญ่น้อยมากมายแยกจากแม่น้ำแม่กลอง สอนผลไม้ที่สัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐาน ซึ่งแตกต่างกันระหว่างฝั่งตะวันตกนั้นล้วนมีสภาพเป็นที่อกเขา และที่ลาดสูงต่อลงมาจากที่อกเขา และฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเป็นที่ลุ่มลาดต่ำลงสู่แม่น้ำท่าจีนและชายฝั่งทะเลด้านอ่าวไทย ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้ขุดคลองใหญ่น้อยจากแม่น้ำแม่กลองออกไปเลี้ยงเรือกสวนไร่นา รวมทั้งการขุดคลองเพื่อใช้ในการคมนาคมขนส่งระหว่างแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำท่าจีน²

แม่น้ำอ้อมหรือคลองแควอ้อม³ ไหลออกทะเลที่อำเภอวัดเพลง จังหวัดราชบุรีไปยังอำเภอบางคนที อำเภออัมพวา ออกทะเลที่จังหวัดสมุทรสงคราม ลำน้ำตรงหน้าเมืองราชบุรีเป็นที่สบกัน จึงเป็นบริเวณที่มีความกว้างพอที่เรือสำเภาเดินทะเลเข้ามาจอดทอดสมอได้ จึงมีการขยายตัวเพิ่มขึ้น เกิดชุมชนใหญ่ขึ้น

- **ด้านยุทธศาสตร์** นับตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถลงมา ที่กรุงศรีอยุธยาพัฒนาการก้าวหน้าขึ้นเป็นราชอาณาจักรสยาม ลุ่มน้ำแม่กลองในระยะแรกๆ มีเมืองสำคัญ 2 เมืองคือเมืองราชบุรีและเมืองกาญจนบุรี ซึ่งเป็นเมืองท่าที่มีการติดต่อการค้าขายกับต่างประเทศ เรือสำเภาจากภายนอกสามารถเข้ามาตามลำน้ำแม่กลองได้จนถึงตัวเมืองราชบุรี

² ศรีศักร วัลลิโภดม. ลุ่มแม่น้ำแม่กลองมีคนยุคนั้นเป็นบรรพชนคนยุคปัจจุบัน. ลุ่มน้ำแม่กลอง : ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์"เครือญาติ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน. 2547), หน้า 27-80.

³ เรื่องเดียวกัน. หน้าเดียวกัน.

เพราะลำน้ำกว้างและท้องน้ำลึก สมัยอยุธยาที่ราบลุ่มต่ำบริเวณสองฝั่งน้ำแม่กลองตั้งแต่เมืองราชบุรีผ่านอำเภอบางคนที อำเภออัมพวา ลงไปจนถึงอำเภอเมือง จังหวัดสมุทรสงคราม เริ่มมีการขยายตัวของชุมชนขึ้น เพราะเป็นบริเวณที่อยู่ห่างไกลเส้นทางเดินทัพ อยู่ในตำแหน่งที่มีการติดต่อค้าขายกับภายนอก และเกิดเป็นที่ดอนเหมาะสำหรับการตั้งถิ่นฐานของผู้คน ประกอบกับลุ่มน้ำแม่กลองในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย พ.ศ.2310 เกิดการเปลี่ยนแปลงจากผลของการเสียพระนครศรีอยุธยาแก่พม่า ประชาชนถูกกวาดต้อนเป็นเชลย เส้นทางเดินทัพเปลี่ยนจากกรุงศรีอยุธยาเป็นกรุงเทพฯ ตามลำดับ และลุ่มน้ำแม่กลองตอนกลางเริ่มมีบทบาทขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชกู้เอกราชในศึกค่ายบางกุ้ง ดังนั้นบริเวณชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมและพื้นที่ใกล้เคียงจึงมีการตั้งกองทัพของพม่า การสร้างสัญลักษณ์เสาหงส์ตามวัดวาอารามในยุคนั้น เมื่อสงครามสงบชาวมอญบางส่วน และประชาชนอื่นๆในพื้นที่ใกล้เคียงอพยพมาตั้งถิ่นฐานอาศัยบริเวณริมสองฝั่งคลองแควอ้อม

● **ด้านการอพยพย้ายถิ่น** ในช่วงแรกตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 นั้น เป็นสมัยที่เริ่มมีการขยายตัวของชุมชนตั้งแต่บริเวณตัวเมืองราชบุรีมาจนถึงเมืองสมุทรสงคราม บริเวณปากน้ำแม่กลอง ซึ่งพัฒนาการของบ้านเมืองในช่วงเวลานี้เกิดชุมชนสวนผลไม้ขึ้น รวมถึงตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 ลงมา เมืองราชบุรีในลุ่มน้ำแม่กลองจึงกลายเป็นเมืองที่มีการเคลื่อนย้ายผู้คนเผ่าพันธุ์ต่างๆ จากภายนอกเข้ามาตั้งหลักแหล่งเรื่อยมา เช่น ลาว เขมร มอญ และจีน เป็นต้น ซึ่งรัชกาลที่ 1 พาดครอบครัว และผู้คนแยกย้ายกันตั้งถิ่นฐานอยู่ริมแม่น้ำแม่กลอง และเป็นมอญที่ยึดมั่นในพระพุทธศาสนาอย่างเคร่งครัด ได้พากันสร้างวัดใหญ่ขึ้นเป็นศูนย์กลางของชุมชนและท้องถิ่น ในลักษณะที่คงไว้ซึ่งเอกลักษณ์ของตนไว้ เห็นได้จากการสร้างพระสุปฏิปันเจดีย์แบบมอญไว้บริเวณหน้าโบสถ์หรือหน้าวัด ซึ่งในแต่ละชาติพันธุ์มีความแตกต่างกัน จึงเกิดภูมิปัญญา และวิถีชีวิตเข้ามาสู่พื้นที่ เช่น รูปแบบการทำสวน ไร่ นา การค้าขาย การปลูกบ้านเรือนพักอาศัย การค้า และการแลกเปลี่ยน พิธีกรรม ความเชื่อ ประเพณีและวัฒนธรรมต่างๆ เป็นต้น ซึ่งเป็นการอพยพของกลุ่มคนเล็กๆ เลือกลงมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณใกล้วัดริมน้ำ ซึ่งเป็นศูนย์กลางที่สำคัญของชุมชน

การศึกษาพัฒนาการภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชน ผ่านการศึกษาเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้น องค์ประกอบของชุมชน ทั้งลักษณะกายภาพ สังคมและเศรษฐกิจ และสรุปผลการวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม โดยมีประเด็นการศึกษา ตัวแปร คือ ระบบนิเวศ รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร โครงข่ายการสัญจร โครงสร้างของชุมชนและกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งนำข้อมูลมาวิเคราะห์มีรายละเอียดดังนี้

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

แผนภูมิที่ 5.1 เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงที่ 1

5.1.1 ลักษณะทางกายภาพ

1.) **ระบบนิเวศและลักษณะพื้นที่เกษตรกรรม** จากข้อสันนิษฐานจากเอกสารตำราพบว่า สภาพทั่วไปของพื้นที่ในยุคนี้ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ป่าปะปนกับพื้นที่สวน ตามความโดดเด่นทางภูมิศาสตร์ที่มีโครงข่ายลำน้ำเชื่อมต่อกันโดยทั่วพื้นที่และความสัมพันธ์กับระดับการขึ้น-ลงของน้ำทะเล ก่อให้เกิดระบบการไหลเวียนน้ำที่ถ่ายเทได้อย่างสะดวกตลอดเวลาของระบบโครงข่ายลำน้ำตามธรรมชาติ และความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรแร่ธาตุในดินและสัตว์น้ำจากการทับถมของลำน้ำในฤดูน้ำหลาก

ตามลักษณะภูมิศาสตร์ดังกล่าว ชุมชนได้ปรับเปลี่ยนพื้นที่ป่าเป็นพื้นที่สวนตามแนวลำคลองแควอ้อมด้านใน ก่อให้เกิดการขุดซอยคลองแยกจากคลองธรรมชาติเพื่อสร้างระบบเครือข่ายน้ำสำหรับการทำสวนทำไร่และการสัญจร การทำเกษตรต้องปรับตัวเข้ากับเงื่อนไขของระบบนิเวศซึ่งทำเป็น *ระบบสวนยกร่อง*⁴ มีการขุดคูหรือร่องขนาดกว้างประมาณ 3-4 วา เริ่มปรากฏภาพชนิดสวนตารางสี่เหลี่ยมเล็กๆ ในพื้นที่จังหวัดสมุทรสงครามและราชบุรี การสร้างระบบสวนมะพร้าวผลแบบยกร่องสูงที่สอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์ที่มีน้ำท่วมพื้นที่ในฤดูน้ำหลาก ซึ่งการปลูกมะพร้าวถือเป็นพืชพรรณที่สามารถดำรงอยู่ได้ทั้งน้ำท่วมขัง น้ำจืด น้ำกร่อย ดินเค็ม รวมถึงการเพิ่มพื้นที่การแผ่ของลำน้ำในฤดูน้ำหลาก ซึ่งการปรากฏระบบยกร่องสูงที่ถูกพัฒนาในบริเวณที่ราบลุ่มดังกล่าว ถือเป็นจุดกำเนิดทางภูมิปัญญาท้องถิ่นจากบรรพบุรุษสืบทอดกันมา อันมีลักษณะของโครงข่าย ลำน้ำขนาดเล็กที่ซอยเข้าไปทุกสวนแสดงถึงการสร้างบ้านแปงเมืองของบรรพบุรุษในอดีตที่สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศของเมือง อิทธิพลของระบบน้ำขึ้นน้ำลง โครงข่ายคลองที่แตกแขนงจำนวนมาก ก่อเกิดวัฒนธรรมของชุมชนชาวสวนที่สำคัญแห่งหนึ่งของประเทศ ซึ่งรูปแบบของพื้นที่ถูกกำหนดขึ้นเฉพาะแบบดังกล่าว บ่งชี้ถึงสิ่งแวดล้อมทางกายภาพอันเป็นตัวกลางร่วมกับกิจกรรมทางวัฒนธรรมของมนุษย์⁵

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ของการทำสวนมะพร้าว อันเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ จนกระทั่งปี พ.ศ. 2397 ถือกำเนิดขึ้นมาจากการที่ *นายติ มีแก้วกุญชร* อาชีพนักจารหนังสือขอม (จาร : คือการเขียนหนังสือลงบนใบลาน) ได้นำเมล็ดลิ้นจี่พันธุ์ค่อม จากตรอกจันทร์ ยานนาวา บางกอกมาปลูก⁶ ในภายหลังชาวบ้านนิยมปลูกลิ้นจี่ตามกันมากขึ้น และเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากสวนมะพร้าวเป็น

⁴ ดรุณี พงษ์สวัสดิ์ และคณะ. *ร่วมกันรู้แผ่นดิน : แม่กลอง...ที่เป็นมา*. (สมุทรสงคราม : ม.ป.พ., 2549.)

⁵ Ingolf Vogeler, *Critical Cultural Landscape*. [Online], June 10, 2012. Available from www.uwec.edu.

⁶ *ปิ่น บุตร*, *หนังสือ เนื้อเต่ง "อีค่อม"แม่กลอง ลองแล้วจะติดใจ*. [ออนไลน์] 12 กรกฎาคม 2555. แหล่งที่มา

สวนผลไม้ผสมผสาน ทั้งลิ้นจี่ ส้มโอ มะพร้าว และต้นหมาก ในบริเวณริมน้ำคลองแควอ้อมฝั่งใต้ ตำบลอัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม⁷

ระบบสวนมะพร้าวแบบยกร่องสูง

การลำเลียงมะพร้าวจากสวน

ที่มา : สืบค้น ณ วันที่ 17 ก.ค. 2555 จาก <http://heritage.mod.go.th/nation/oldcity/samutsongkram2.htm>

รูปที่ 5.1 ลักษณะพื้นที่เกษตรกรรมในช่วงที่ 1

2.) รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน การตั้งถิ่นฐานตามแนวลำน้ำ (River Linear Settlement)

สองฝั่งคลองแควอ้อมกระจุกตัวอยู่หนาแน่นบริเวณปากคลอง และวัดศูนย์กลางชุมชน จากบรรดากลุ่มชาติพันธุ์ที่อพยพเข้ามาส่วนหนึ่งเป็นชาวจีนอพยพเข้ามาตั้งแต่สมัยอยุธยาต่อเนื่องจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์อาศัยอยู่ปากคลองวัดประดู่และปากคลองวัดปากน้ำ จากความชำนาญทางการเดินเรือและการค้าขาย ปราภภูบ้านเรือนริมน้ำ เรือนทรงไทย และเรือนแถวริมน้ำซึ่งสร้างเครื่องผูกสร้างด้วยไม้ไผ่ หรือบ้านขัดแตะ และชาวจีนนิยมสร้างเป็นเรือนแพเพื่ออยู่อาศัยและค้าขาย ส่งผลให้พื้นที่แถบนี้เริ่มมีการหาที่ตั้งถิ่นฐานใหม่ การสร้างวัดวาอารามเพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจยามสงคราม การขยายพื้นที่ทำสวนในพื้นที่

ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในช่วง พ.ศ.2248 การตั้งถิ่นฐานของ ชุมชนริมน้ำในบริบทสวนยกร่อง บริเวณสองฝั่งริมน้ำคลองแควอ้อมก่อกำเนิดขึ้น จากข้อสันนิษฐานการก่อตั้งวัดเก่าแก่ที่ปรากฏเรียงรายบริเวณริมสองฝั่งลำน้ำคลองแควอ้อม และลำคลองโดยรอบ ได้แก่ วัดบางวันทอง วัดโบสถ์ วัดบางกุ้ง วัดบางสะแก วัดแก้วเจริญ วัดทองคั้ง วัดอมรเทพ เป็นต้น (ดังแผนที่ 5.1) อันเกิดจากชาวบ้านจากอยุธยาและบริเวณอื่นอพยพหนีภัยสงครามด้วยการบุกเบิกพื้นที่เข้ามาในบริเวณที่เป็นลำคลองสายย่อย การกวาดต้อนผู้คนเชื้อชาติต่างๆ เข้ามาตั้งถิ่นฐาน ในสมัยรัชกาลที่ 2-3 ชาวเขมรอพยพมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน อยู่บริเวณริมคลองแควอ้อมฝั่งทางเหนือ

⁷ สัมภาษณ์ เฉลิมศักดิ์ บุษบก, 8 กรกฎาคม 2555.

ตำบลบางสะแก อำเภอบางคนทีในปัจจุบัน ถูกเรียกว่า เขมรบ้านหมู⁸ ซึ่งมีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ถึงการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาในบริเวณลุ่มน้ำแม่กลองอย่างต่อเนื่อง

กลุ่มชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานโดยใช้การเพาะปลูกสวนยกร่องตามเทคโนโลยีของชาวจีนเพื่อการค้าขายและทำมาหากิน⁹ และการก่อสร้างศาลเจ้าเพื่อยึดเหนี่ยวจิตใจ การอพยพย้ายถิ่นเข้ามาของคนจีนได้นำแนวคิดของการเพาะปลูกไทยที่ได้รับอิทธิพลจากระบบไพร่เพื่อตั้งถิ่นฐานเข้ามาถือสวนหรือเช่าสวนของชาวสวนที่อยู่แต่ก่อน เมื่อสามารถเก็บเงินได้ก็ซื้อพื้นที่สวนเป็นของตนเอง บริเวณด้านในหรือปลายคลองต่างๆ และการบุกเบิกจับจองพื้นที่ป่ากร้างโดยไม่ต้องซื้อ เพื่อพัฒนาเป็นร่องสวน ทุ่งนา ทำนาในร่อง การปลูกมะพร้าว

3.) การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร จากการศึกษาวรรณกรรมของวิลาวัลย์ ภมรสุวรรณ และดร.ณี พงษ์สวัสดิ์ และคณะ พบว่า สามารถสันนิษฐานการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร (ดังแผนที่ 5.1) ได้ว่า ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินยังไม่มีหลากหลายมาก โดยพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยที่กระจายตัวอยู่ริมน้ำ การแทรกตัวของการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่ออยู่อาศัยกึ่งพาณิชยกรรมตามแยกคลองต่างๆ ซึ่งสอดคล้องกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความชำนาญในการค้าขายและทำมาหากิน ส่วนลึกเข้าไปหลังจากที่อยู่อาศัยเป็นพื้นที่เกษตรกรรมในลักษณะของสวนผลไม้แบบยกร่องสูงและพื้นที่ป่าดังเช่นในช่วงอดีต จากการศึกษาดังกล่าวพบว่า การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารมีการกระจุกตัวของการใช้ประโยชน์ที่ดินในประเภทต่างๆ ทั้งที่อยู่อาศัย แหล่งตลาด และสถาบันศาสนา ล้วนเกาะตัวอยู่ตามแนวลำคลองแควอ้อม และปากคลองสำคัญ เช่น ปากคลองวัดประดู่และปากคลองแควอ้อม เนื่องจากบริเวณดังกล่าวสามารถเดินทางเข้าถึงได้สะดวกและเป็นศูนย์กลางทางการค้าและศาสนา โดยมีคลองแควอ้อมอ้อมเป็นแนวแกนหลักของพื้นที่

4.) โครงข่ายการสัญจร เนื่องจากชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ริมคลองแควอ้อมที่เชื่อมต่อกับแม่น้ำแม่กลองอันเป็นแม่สายสายสำคัญที่เชื่อมต่อกับทะเลและเป็นศูนย์กลางของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนขนาดใหญ่ ทำให้การคมนาคมขนส่งและการติดต่อกันของคนในชุมชนสามารถสัญจรได้ทั้งทางบกและทางน้ำ ซึ่งการเดินทางในระยะใกล้ละแวกบ้านคนในชุมชนอาศัยการเดินทางด้วยเท้าตามคันดินตามร่องสวนในพื้นที่ ส่วนการเดินทางในระยะไกลใช้การ

⁸ วิลาวัลย์ ภมรสุวรรณ, "การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548). หน้า 76.

⁹ มติชนรายวัน, **สวนยกร่องที่บางกอกยุคอยุธยา** [ออนไลน์], 12 เมษายน 2556. แหล่งที่มา <http://www.sujitwongthes.com/2013/04/siam05042556/>

สัญจรด้วยเรือ ทั้งเรือสำปั้น เรืออีแปะ เรือบด ซึ่งแม่น้ำลำคลองถือเป็นเส้นทางสายหลักในการสัญจรภายในชุมชนระหว่างบ้านเรือน และชุมชนภายนอก

5.1.2 ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม

ในช่วงยุคแรกเป็นการทำสวนไม้ผลหลากหลายชนิดในลักษณะผสมผสานกันบนคันร่อง เช่น มะพร้าว ลิ้นจี่ กัลฉ่าย ชมพู่มะม่วง มังคุด ทุเรียน ส้มโอ หลาก พลู เป็นต้น ลักษณะการผลิตแบบผสมผสานที่เป็นระบบการผลิตที่ไม่ได้ทำการผลิตในระบบใดระบบหนึ่ง แต่เป็นการผสมผสานระบบการผลิตต่างๆ ร่วมกันในพื้นที่เดียวกัน¹⁰ ทั้งการทำสวนไม้ผล การทำนา และการปลูกพืชผัก เป้าหมายการผลิตเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเพื่อการยังชีพ เน้นระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเอง โดยการใช้แรงงานครอบครัว และเหตุผลที่พื้นที่ที่ไม่สามารถทำนาในท้องร่องได้เนื่องจากพื้นที่บนท้องร่องปลูกมะพร้าวหนาแน่นจนไม่มีแสงแดดส่องถึงต้นข้าวได้เพียงพอ รวมถึงขนาดของท้องร่องที่เล็กเกินกว่าที่เหมาะสมในการทำนา ส่วนกลุ่มชาวจีนประกอบอาชีพค้าขายเป็นหลัก ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจในรูปแบบของการแลกเปลี่ยน โดยการสอบเรือค้าขายแลกเปลี่ยนของสด ผัก และผลไม้¹¹

จากการศึกษาวรรณกรรมของวิลาวัลย์ งามวรรณ พบว่า ลักษณะทางสังคมล้วนเกิดจากการตั้งถิ่นฐานหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ทั้งกลุ่มชาวมอญ ชาวจีน และชาวไทย จากการอพยพย้ายถิ่นหนีภัยสงคราม เพื่อบุกเบิกหาที่ดินทำกิน การค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า และผลจากการยกเลิกระบบการเลิกไพรของกลุ่มคนไทย ที่กระจายตัวอยู่ตามริมสองฝั่งลำน้ำคลองแควอ้อม และคลองสายย่อย ซึ่งผลจากสภาพภูมิศาสตร์และความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศ ทรัพยากรทางธรรมชาติที่เอื้อต่อการตั้งถิ่นฐานและการประกอบอาชีพ ทำให้ชุมชนมีรูปแบบวิถีการดำรงชีวิตที่ผูกพันกับแม่น้ำลำคลอง ที่เรียกว่า ชาวคลอง และชาวสวน ทั้งการประกอบอาชีพทางการเกษตร การค้าขายริมน้ำ เส้นทางสัญจร สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ และแหล่งอุปโภคบริโภค ลักษณะความเป็นอยู่ของคนในชุมชนจึงมีวิถีความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย สงบสุข มีความอบอุ่นอารีเอื้อเพื่อเผื่อแผ่กัน สภาพสังคมทั่วไปผู้คนจะอยู่กันเป็นหมู่บ้าน ความสัมพันธ์เครือญาติ เป็นครอบครัวขยายที่มีปู่ย่าตายาย พ่อแม่ ลูกหลานอาศัยอยู่รวมกันในบ้านเรือนทรงไทยหมุ่ริมน้ำ ซึ่งครอบครัวชาวนามีลักษณะของหน่วยผลิตและหน่วยบริโภคในเวลาเดียวกัน ที่ใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลักการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือน

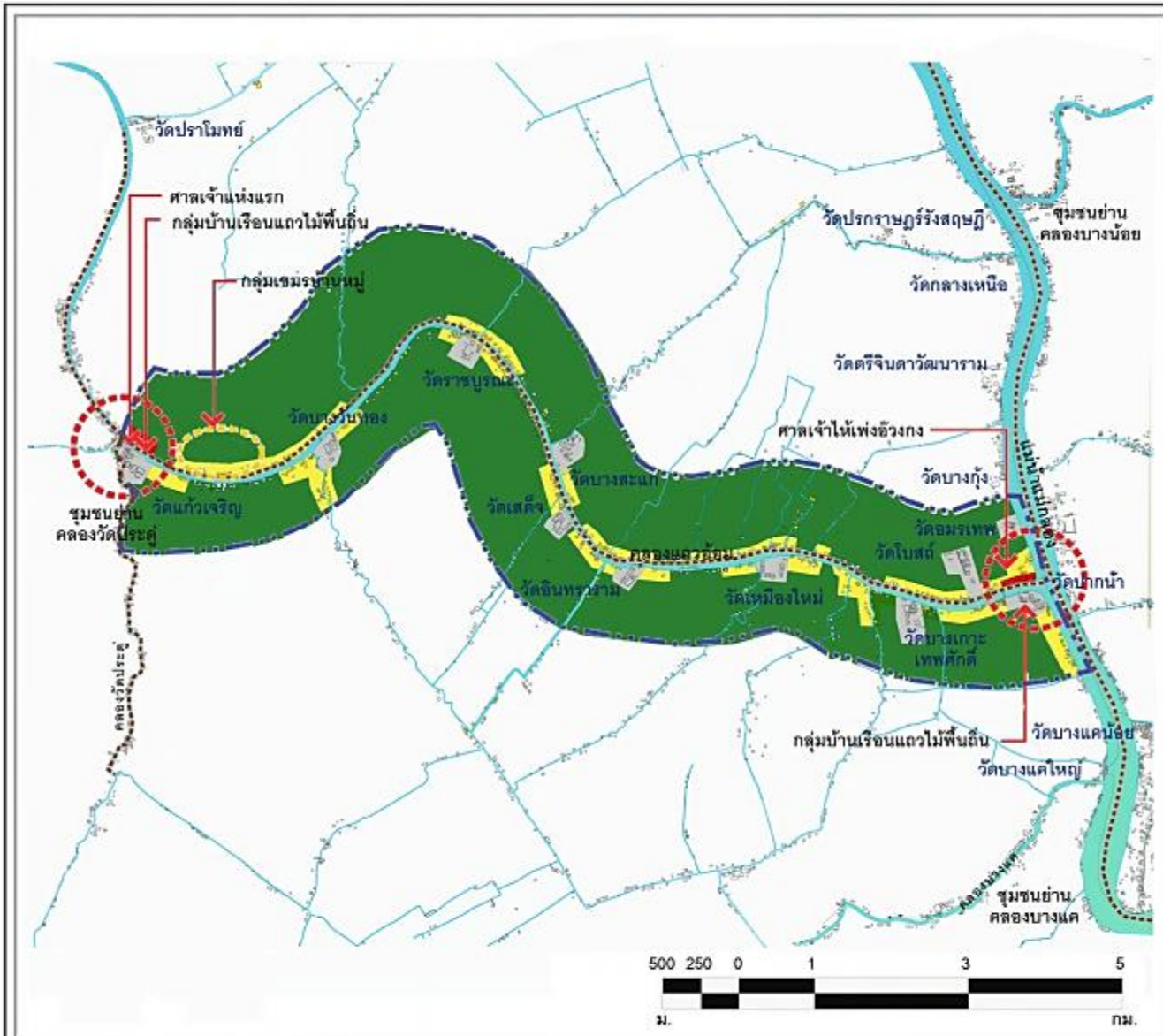
¹⁰ วิลาวัลย์ งามวรรณ, "การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาการผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 77.

¹¹ สัมภาษณ์ เฉลิมศักดิ์ บุษบก, 8 กรกฎาคม 2555.

1.) **โครงสร้างของชุมชน** จากการศึกษาวรรณกรรมของดร.ฐิติ พงษ์สวัสดิ์ และคณะ และวิลาวัณย์ ภมรสุวรรณ พบว่า โครงสร้างของชุมชนในยุคนี้ยังไม่มีหลากหลายหรือซับซ้อนมาก เนื่องจากวิถีการดำรงชีวิตที่เรียบง่ายของคนในชุมชน การบุกเบิกหาที่ดินทำกินเพื่อการยังชีพ การค้าขายแลกเปลี่ยนกัน จึงมี**โครงข่ายลำน้ำ** คือ คลองแควอ้อมและคลองสายย่อย เป็นปัจจัยหลักในการเลือกที่ตั้งถิ่นฐาน การที่คนในชุมชนต้องปรับตัวเข้าหาระบบนิเวศทางธรรมชาติที่เพื่อ**ทำพื้นที่เกษตรกรรมและที่อยู่อาศัย** ส่งผลให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้นในพื้นที่ การพึ่งพาอาศัยกันในเรื่องของระบบสวนและเครือข่ายน้ำ ก่อเกิดการนำผลผลิตทางการเกษตรมาแลกเปลี่ยนกัน ทำให้เกิดตลาดบกและตลาดที่ขายกันบนท้องน้ำในบริเวณใกล้ชุมชน ตลอดจน **ศาสนสถาน** ทั้งศาลเจ้าและวัดเป็นศูนย์กลางทางกิจกรรมและประเพณีสำคัญ ก่อให้เกิดโบราณสถานหรือศาสนสถานปรากฏให้เห็นริมสองฝั่งคลองแควอ้อมเป็นจำนวนมากริมน้ำหลายแหล่งที่สะท้อนถึงพัฒนาการทางเศรษฐกิจและสังคม

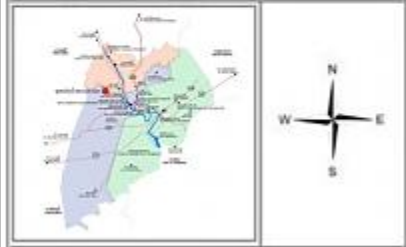
2.) **การขยายตัวของชุมชน** จากข้อสันนิษฐานในลักษณะการขยายตัวของชุมชนเกิดขึ้นจากการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวสวนในบริเวณสองฝั่งริมคลองแควอ้อม และกลุ่มชาวจีนที่กระจุยตัวตามปากน้ำริมน้ำคลองสายหลักเพื่อค้าขาย และแลกเปลี่ยนสินค้าทางการเกษตร เครื่องอุปโภคบริโภคตามความชำนาญเฉพาะกลุ่ม แล้วค่อยๆ ขยายตัวเข้าไปตามลำคลองสายหลัก และคลองสายย่อย เช่น คลองวัดประดู่ คลองบางวันทอง คลองบางเชิงกราน คลองเหมืองใหม่ คลองบางอ้อม เป็นต้น รวมถึงการสร้างบ้านเรือนโดยรอบวัดที่กระจายตัวอยู่สองฝั่งลำน้ำคลองแควอ้อม ซึ่งชุมชนมักยึดวัดเป็นศูนย์กลางในการกระจายตัวของชุมชน และศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าจากการศึกษาลักษณะทางกายภาพและประวัติศาสตร์ของพื้นที่ชุมชนสามารถสันนิษฐานได้ว่า ช่วงระยะแรกการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเกิดการขยายตัวตามสองฝั่งลำน้ำคลองแควอ้อม และคลองสายย่อย ตลอดแนวลำคลอง แต่กระจุยตัวอยู่หนาแน่นในบริเวณปากคลองและวัดวาอาราม

3.) **ความสัมพันธ์ของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมกับพื้นที่โดยรอบ** การตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่พักอาศัยและการค้าขายแลกเปลี่ยนกันยังมีอยู่ไม่กี่กลุ่มเท่านั้น กระจายตัวอยู่ตามสองฝั่งลำน้ำคลองแควอ้อม มีกระจุยตัวหนาแน่นในบริเวณปากน้ำเท่านั้น คือปากคลองวัดประดู่ ปากคลองแควอ้อมที่บรรจบกับแม่น้ำแม่กลอง ปากคลองวัดบางวันทอง วัดเหมืองใหม่ ความสัมพันธ์ของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมกับพื้นที่โดยรอบมีลักษณะเรียบง่าย เชื้อเพื่อเชื้อแผ่ต่อกัน เนื่องจากวัฒนธรรมชาวสวน และการแลกเปลี่ยนสินค้ายังไม่มี ความซับซ้อน และมีการนับถือศาสนา ประเพณีวัฒนธรรมที่คล้ายคลึงกัน จึงมีการนำผลผลิตทางการเกษตรมาแลกเปลี่ยนกันตามปากน้ำ ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับพื้นที่ภายนอก จะเป็นในรูปแบบการเดินทางเพื่อซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้ากันตามเส้นทางแม่น้ำแม่กลอง

แผนที่ 5.1 การใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ในช่วงที่ 1 (พ.ศ.2300-2449)

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำ
คลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

สัญลักษณ์

- ที่อยู่อาศัย
- พื้นที่พำนักกรรม
- พื้นที่สถาบันศาสนา
- พื้นที่เกษตรกรรม (พื้นที่สวน)
- แม่น้ำลำคลอง
- เส้นทางเสด็จประพาส
- ขอบเขตพื้นที่ศึกษา

มาตราส่วน 1 : 30,000

ที่มา : จากการสันนิษฐานของผู้วิจัย

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

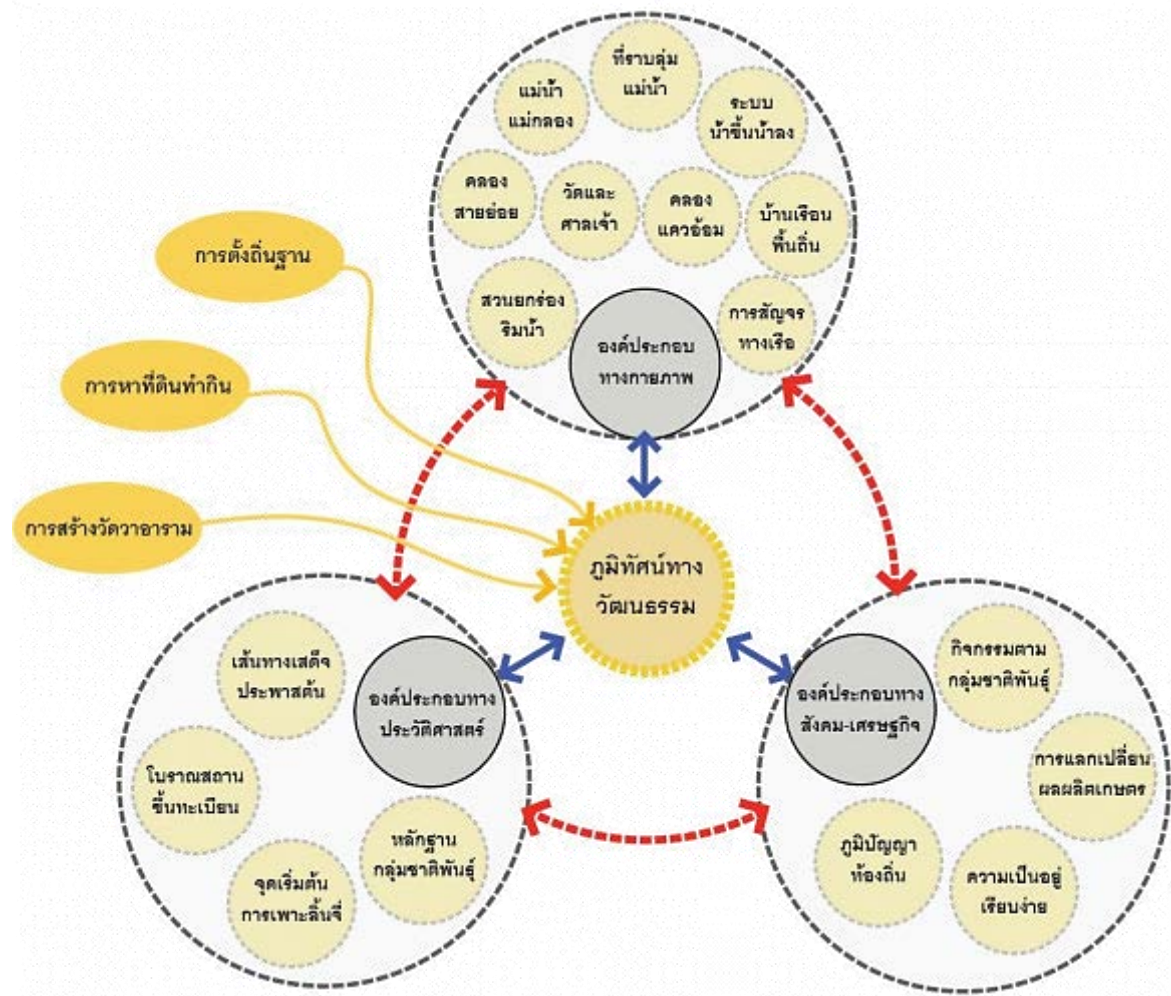
นางสาวนิตยาญจน์ จินใจตรง

5.1.3 สรุปผลการวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ช่วงที่ 1 : ยุคแรกของการตั้งถิ่นฐานชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม (พ.ศ.2300-พ.ศ.2449)

จากการศึกษาโครงสร้างและองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ช่วงที่ 1 : ยุคแรกของการตั้งถิ่นฐานชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม สามารถสรุปผลการวิเคราะห์ที่ได้ดังนี้ (ดังแผนภูมิที่ 5.2)

ในระยะแรกเริ่มของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมมีปัจจัยและเงื่อนไขสำคัญที่คำนึงถึงตำแหน่งที่ตั้งที่มีระบบนิเวศทางธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ตามลักษณะภูมิประเทศ ทั้งทรัพยากรดิน แร่ธาตุ และสถานะของลำน้ำที่สามารถเอื้อหนุนต่อวิถีการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพ และการทำมาหากิน ซึ่งพิจารณาจากโครงสร้างและองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่ชุมชนพบว่า การเลือกตำแหน่งที่ตั้งของบ้านเรือน แหล่งที่ทำมาหากิน รวมถึงการสร้างวัด วาอารามตามแนวลำน้ำคลองแควอ้อมของกลุ่มหลากหลายชาติพันธุ์ที่ผสมผสานกิจกรรมตามความชำนาญเฉพาะชาติพันธุ์นั้น ก่อให้เกิดองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญ 3 ด้าน คือ องค์ประกอบทางกายภาพ ได้แก่ ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำ อิทธิพลระบบน้ำขึ้นน้ำลง ความสมดุลของระบบการไหลเวียนน้ำทั้งโครงข่าย การสร้างบ้านเรือนพื้นถิ่นริมน้ำที่สอดคล้องกับระบบน้ำตามธรรมชาติ การสัญจรทางเรือตามแนวลำน้ำสายหลัก และที่สำคัญคือการสร้างระบบสวนยกร่องที่เกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ผสมถ่ายทอดสู่รุ่นลูกหลาน ซึ่งสัมพันธ์กับองค์ประกอบทางประวัติศาสตร์ที่เป็นยุคแห่งเส้นทางสายสำคัญทางประวัติศาสตร์ในการเสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ 5 ปรางค์หลักฐานทางศาสนาที่สำคัญ เป็นต้น และองค์ประกอบทางสังคมและเศรษฐกิจมีรายละเอียดที่สัมพันธ์กับกลุ่มชาติพันธุ์ กิจกรรมการแลกเปลี่ยนสินค้าทางการเกษตร รวมถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของพื้นที่

ตามการศึกษาวรรณกรรมของศรีศักร วัลลิโภดม ประกอบกับสภาพของพื้นที่ในยุคนี้ ถือเป็นช่วงที่สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติมีอิทธิพลต่อการควบคุมระบบกิจกรรมของมนุษย์ สะท้อนถึงการปรับตัวของมนุษย์ที่ยอมรับพื้นที่ที่มีลักษณะภูมิศาสตร์ที่โดดเด่น ทั้งอิทธิพลของระบบน้ำขึ้นน้ำลง โครงข่ายลำน้ำ ทรัพยากรดิน และฤดูกาลของธรรมชาติ ตามแต่ธรรมชาติแวดล้อมจะเอื้ออำนวย ทำให้การจัดการต่อพื้นที่เป็นไปได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น

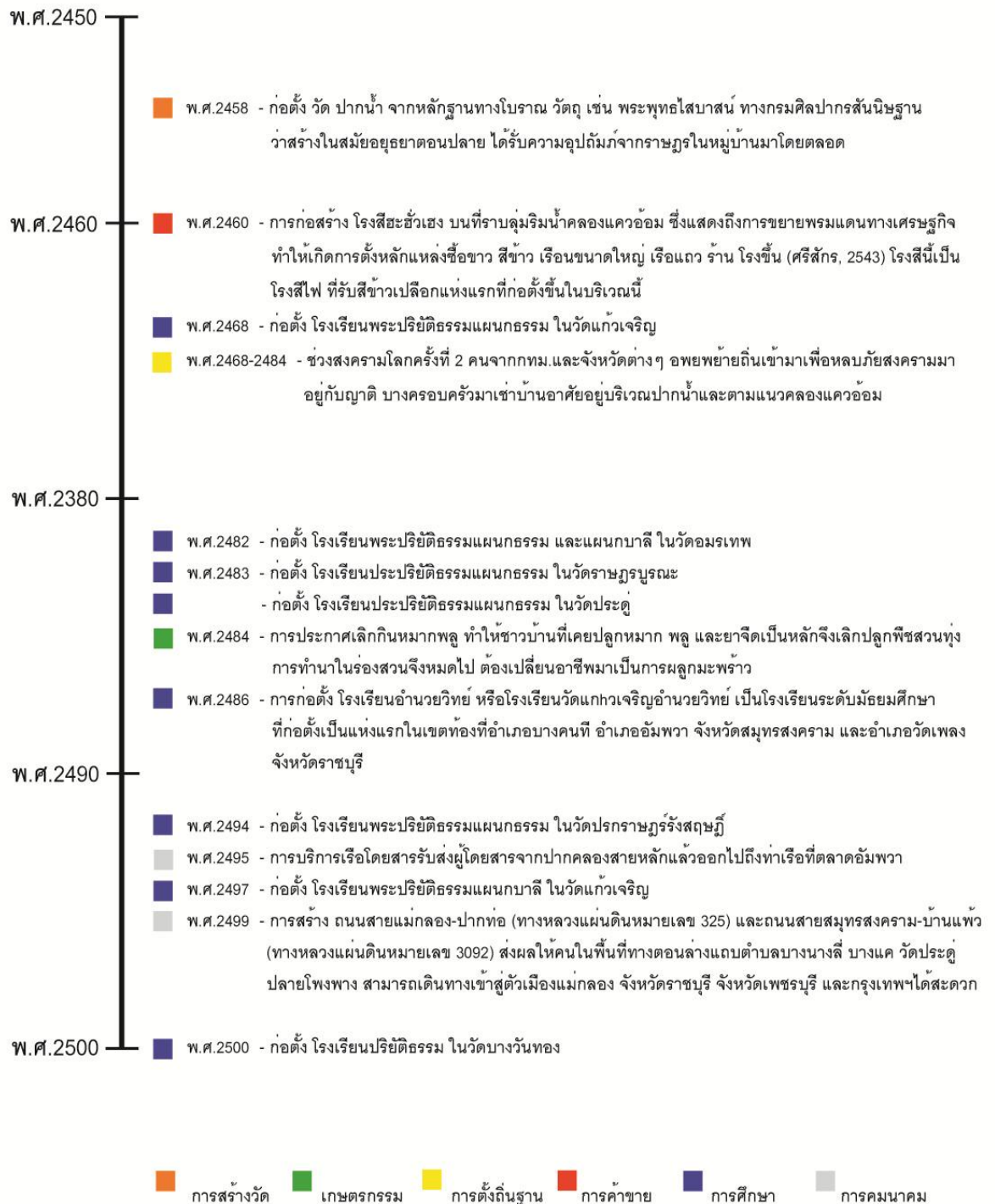
ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

แผนภูมิที่ 5.2 สรุปรูปการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน ช่วงที่ 1

5.2 ยุคชุมชนขยายและตลาดน้ำรุ่งเรือง (พ.ศ.2450-2500)

ภาวะหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ.2485) เป็นช่วงที่พื้นที่โดยรอบของชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลง ทั้งการขยายตัวของที่อยู่อาศัยหนาแน่นมากขึ้น การขยายตัวทางเศรษฐกิจและสังคมที่ซับซ้อนกว่าในช่วงยุคแรก จากสภาพทั่วไปและเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนและพื้นที่โดยรอบเกี่ยวข้องกับเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมทั้งสิ้น

ช่วงระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2 คนจากกรุงเทพฯ และจังหวัดต่างๆ อพยพย้ายถิ่นเข้ามาเพื่อหลบภัยสงคราม บางครอบครัวมาเช่าบ้านอาศัยอยู่บริเวณปากน้ำ และตามแนวคลองแควอ้อมเพิ่มขึ้น (ประยิน, เอกสารไม่ตีพิมพ์เผยแพร่) การขยายตัวของชุมชนและพื้นที่โดยรอบอย่างต่อเนื่อง ทั้งการพัฒนาทางโครงข่ายลำน้ำเพื่อการเกษตร การก่อสร้างวัดบริเวณปากน้ำ ซึ่งปรากฏหลักฐานทางโบราณวัตถุที่เก่าแก่ การสร้างโรงเรียนแห่งแรก โรงเรียนระดับมัธยมศึกษา ที่ก่อตั้ง

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

แผนภูมิที่ 5.3 เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงที่ 2

เป็นแห่งแรกในเขตท้องที่อำเภอบางคนที อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม และอำเภอวัดเพลง จังหวัดราชบุรี การเปิดโรงเรียนสอนปริยัติธรรมแผนกธรรมและบาลีในวัดหลายแห่ง เพื่อมุ่งเน้น การศึกษาให้แก่คนในชุมชน

การสร้างถนนสายแม่กลอง-ปากท่อ (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3093) และถนนสาย สมุทรสงคราม-บ้านแพ้ว (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 3092) ส่งผลให้คนในพื้นที่ทางตอนล่าง สามารถเดินทางเข้าสู่ตัวเมืองแม่กลอง จังหวัดราชบุรี จังหวัดเพชรบุรี และกรุงเทพฯ ได้สะดวก แต่ ยังไม่มีบทบาทในการสัญจรโดยตรงต่อพื้นที่ รวมถึงเริ่มมีการสัญจรของเรือโดยสารตามเส้นทาง จากปลายคลองสายหลัก ปากคลองแควอ้อมไปถึงตลาดอัมพวาจากเรือเมล์ขนาดใหญ่

5.2.1 ลักษณะทางกายภาพ

1.) **ระบบนิเวศและลักษณะพื้นที่เกษตรกรรม** จากข้อสันนิษฐานของเหตุการณ์ สำคัญและวรรณกรรมที่เกี่ยวกับพื้นที่ชุมชนพบว่า ในยุคนี้ระบบนิเวศทางธรรมชาติเกิดการ เปลี่ยนแปลงอย่างค่อยเป็นค่อยไป ทั้งทรัพยากรดิน แร่ธาตุ และน้ำ จากการขุดคลองที่แยกย่อย จากคลองสาธารณะเพื่อให้้ำสามารถแผ่เข้าถึงพื้นที่เกษตรกรรมด้านในมากที่สุดของการทำสวน ก่อให้เกิดระบบน้ำภายในถ้ำเทมุนเวียนได้สะดวก เนื่องจากเป็นยุคที่เกิดเริ่มมีการขยายพื้นที่ เกษตรกรรม การขยายแหล่งทำมาหากิน ประกอบกับการคัดเลือกลักษณะพืชพรรณที่เหมาะสม กับสภาพพื้นที่ การพัฒนาเมล็ดพันธุ์ลันจีพันธุ์ ส่งผลให้พื้นที่สวนฝั่งใต้ของคลองแควอ้อมเริ่มมีสวน ลันจีมากขึ้น รวมถึงไม้ผลชนิดอื่นๆ จากการปรับเปลี่ยนระบบนิเวศดังกล่าว ทั้งการขยายพื้นที่ เกษตร และโครงข่ายลำน้ำ ทำให้พื้นที่เริ่มปรากฏขนาดสวนขนาดใหญ่โดยครอบคลุมในพื้นที่แทน พื้นที่ป่ากร่างดั้งเช่นในอดีต จากสวนมะพร้าวผลกลายเป็นสวนผลไม้ผสมผสาน ภูมิปัญญา ชาวสวนยังคงได้รับการถ่ายทอดมาสู่ยุคนี้ ส่งผลให้ชุมชนจากที่ผลิตภาคการเกษตรเพื่อบริโภคใน ครัวเรือน และแลกเปลี่ยนกันมากขึ้นกว่าในยุคแรก

2.) **รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน** จากข้อสันนิษฐานพบว่าเป็นยุคของการขยายตัวในการตั้ง ถิ่นฐานและการหาที่ดินทำดิน การสร้างบ้านเรือนกระจุกตัวหนาแน่นมากขึ้นบริเวณปากคลองทั้ง ปากคลองแควอ้อม และปากคลองวัดประดู่ (ซึ่งปรากฏบ้านเรือนไม้แถวให้เห็นในปัจจุบัน) เกิด ลักษณะศูนย์กลางทางการค้า เนื่องจากชาวจีนที่มีความชำนาญทางการค้าเริ่มนำสินค้ามา แลกเปลี่ยน¹² รวมถึงการก่อสร้างวัดวาอารามและศาลเจ้ายังคงมีขึ้นอย่างต่อเนื่อง รูปแบบ สถาปัตยกรรมที่เคยสร้างบ้านเรือนแพ เรือไม้แถว ถูกย้ายมาจอดบนบก และปักเสากลายเป็น

¹² สัมภาษณ์ สัมพงษ์ อยู่เย็น, 8 กรกฎาคม 2555.

การตั้งถิ่นฐานแบบถาวรบริเวณริมตลิ่ง มีเรือนแถวไม้ขนานคู่วางตามลำคลองแค่อ้อม โดยกระจุกตัวอยู่บริเวณปากคลอง และสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นแบบเรือนไม้เดี่ยว ปรากฏให้เห็นตามแนวลำคลองแค่อ้อมแบบกระจายตัวตามลำน้ำ ศาลาท่าน้ำยื่นออกมาหน้าบ้าน บางหลังมีอยู่จุดเรือเพื่อใช้ในการติดต่อระหว่างบ้านเรือนและภายนอกด้วยการสัญจรทางน้ำ และเป็นพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจของคนในครอบครัว

3.) การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร จากการศึกษาวรรณกรรมของวิลาวัลย์ ภมรสุวรรณ และดรุณี พงษ์สวัสดิ์ และคณะ พบว่า สามารถสันนิษฐานการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร (ดังแผนที่ 5.2) ได้ว่า ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินยังไม่มี ความหลากหลายมากดังเช่นในยุคแรกของการตั้งถิ่นฐาน หากแต่มีการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทสถานศึกษาเพิ่มขึ้น ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อเกษตรกรรม และการอยู่อาศัยที่กระจายตัวอยู่ริมน้ำ การกระจุกตัวของ การใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่ออยู่อาศัยกึ่งพาณิชยกรรมตามแยกคลองต่างๆที่มีความหนาแน่นกว่าในยุคแรก เนื่องจากผลผลิตเกษตรเพิ่มมากขึ้น ทำให้เกิดการขยายตัวของแหล่งตลาดตามแยกคลอง ซึ่งสอดคล้องกับกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีความชำนาญในการค้าขายและการทำมาหากินของกลุ่มชาวจีน ส่วนลึกเข้าไปหลังจากที่อยู่อาศัยเป็นพื้นที่เกษตรกรรมในลักษณะของสวนผลไม้แบบยกทรงสูง จากการศึกษาดังกล่าวพบว่า การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคารมีการกระจุกตัวของการใช้ประโยชน์ที่ดินในประเภทต่างๆ ทั้งที่อยู่อาศัย แหล่งตลาด สถาบันศาสนาและสถานศึกษา ที่เกาะตัวอยู่ตามแนวลำคลองแค่อ้อม ปากคลองวัดประดู่และปากคลองแค่อ้อม เนื่องจากการเดินทางเข้าถึงที่สะดวกและศูนย์กลางทางการค้าและศาสนา โดยมีคลองแค่อ้อมอ้อมเป็นแนวแกนหลักของพื้นที่ดังเช่นในยุคแรก

4.) โครงข่ายการสัญจร ทางด้านการคมนาคมขนส่ง เริ่มมีการสัญจรของเรือโดยสารตามเส้นทางจากปลายคลองสายหลัก ปากคลองแค่อ้อมไปถึงตลาดอัมพวาด้วยเรือเมล์ขนาดใหญ่ และปรับเปลี่ยนเป็นเรือหางยาว ทุกบ้านมีเรือแจวหรือเรือพายเป็นของตนเอง เรือยนต์ยังคงมีอยู่จำนวนน้อย คมนาคมติดต่อระหว่างจังหวัดยังยากลำบาก เนื่องจากการเดินทางด้วยเรือต้องคำนึงถึงอิทธิพลของน้ำขึ้นน้ำลง ทางบกไม่มีถนน

5.2.2 ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม

จากการศึกษาวรรณกรรมของดรุณี พงษ์สวัสดิ์ และวิลาวัลย์ ภมรสุวรรณ พบว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจของชุมชนในช่วงนี้มีการขยายตัวตามลำดับ จากเดิมที่ผลผลิตการเกษตรเพื่อบริโภคภายในครัวเรือนถูกพัฒนาเป็นการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนและค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้า เนื่องมาจากจากการขยายพื้นที่สวน และการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน ซึ่ง หนด ถือเป็นแหล่งซื้อขาย

แลกเปลี่ยนกัน ที่ปรากฏให้เห็นทั้ง *นัดวัดแก้วเจริญ และนัดแควอ้อม*¹³ ในบริเวณคลองแควอ้อม (ดังแผนที่ 5.2) ส่วนสินค้าที่มาจากชายฝั่ง จะเป็นจำพวกสินค้าจากสวนในละแวกนั้น เช่น หมาก มะพร้าว ก้อย พุเรียน สาเก มะไฟ มังคุด มะปราง ส้มแก้ว มะกอก พริก ยาจัด น้ำตาล ฯลฯ รวมถึงของทะเลสดๆ และพื้นที่โดยรอบของชุมชนเริ่มมีการก่อตั้งโรงสีข้าว มีการค้าคึกคักกับบริเวณริมคลองแควอ้อม

ชุมชนที่เกิดจากย่านตลาดนัดน้ำ ตามประวัติศาสตร์เคยเป็นเส้นทางการค้าในยุคการขยายตัวทางเศรษฐกิจ การตั้งถิ่นฐานของชาวจีนสร้างตามปากคลอง ส่วนคนไทยสร้างบ้านเรือนถัดจากริมน้ำเข้าไปตามการประกอบอาชีพของชาวสวน ครอบคลุมขนาดใหญ่เหมือนในยุคแรก¹⁴ สอดคล้องกับอาชีพชาวสวนที่ใช้แรงงานจากคนในครอบครัวเพื่อการผลิต ชาวจีนที่มาตั้งรกรากกันมากเริ่มมีบริจาคที่ดินเงินทองเพื่อบำรุงศาสนสถาน และก่อสร้างศาลเจ้า ดังนั้นสถาบันศาสนาและสถาบันการศึกษาจึงกลายเป็นสถาบันที่มีความสำคัญต่อโครงสร้างของชุมชนในยุคนี้เป็นอย่างมาก นอกจากนี้วิถีการดำรงชีวิตจากระบบเกษตรเพื่อยังชีพเริ่มกลายมาเป็นระบบเกษตรเพื่อการค้า การพึ่งพาโลกภายนอกมากขึ้น โดยการขายสินค้าทางการเกษตรออกสู่ภายนอก วิถีชีวิตแบบดั้งเดิมเริ่มเปลี่ยนแปลงกลายเป็นชุมชนที่มีการติดต่อค้าขาย วิธีการผลิตสู่การใช้เทคโนโลยีและการจ้างคนภายนอกเพื่อทำการเกษตร

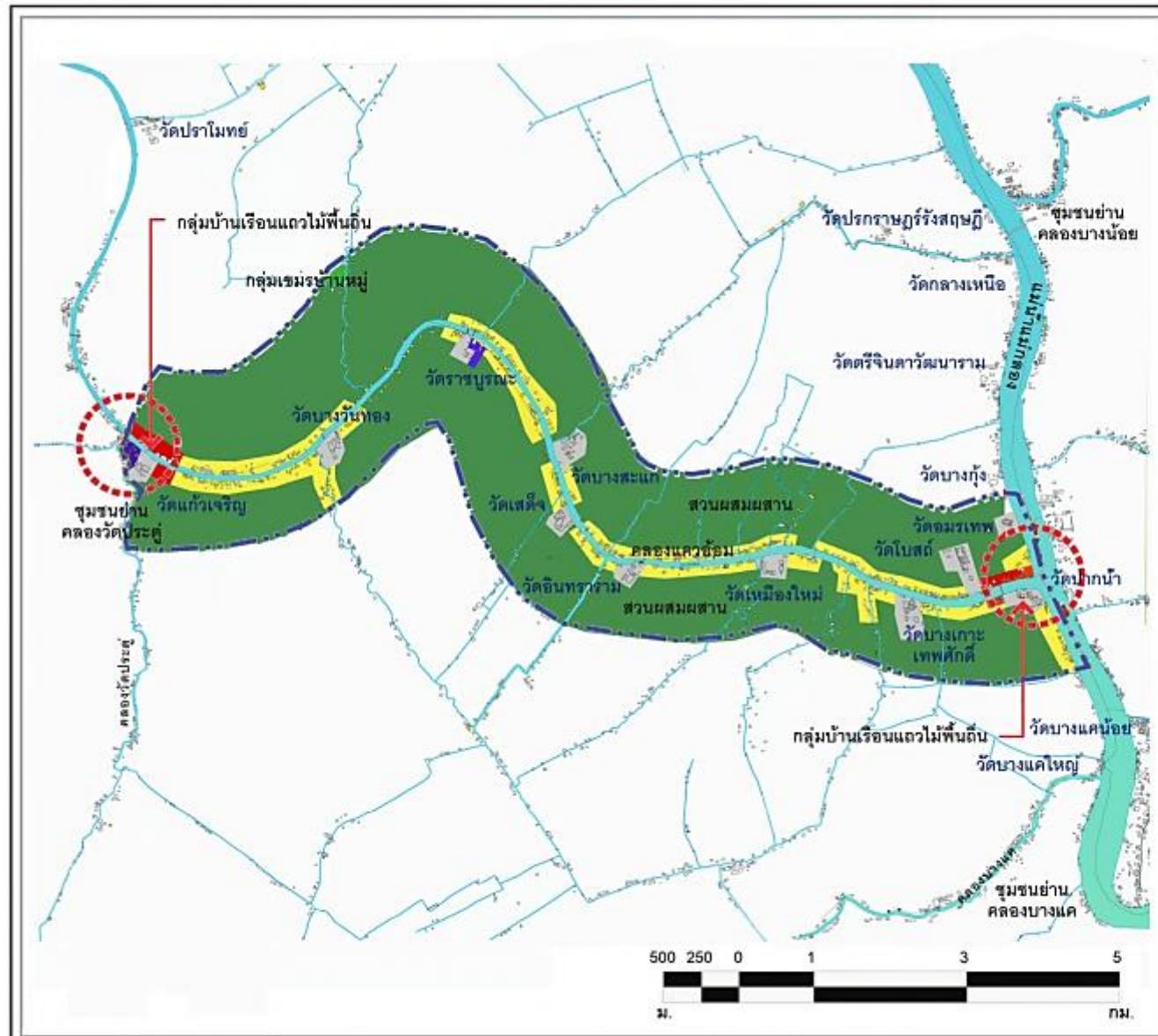
1.) **โครงสร้างของชุมชน** จากข้อสันนิษฐานโครงสร้างชุมชนยังไม่แตกต่างจากในยุคแรกมากนัก *ศาสนสถาน* ที่เป็นศูนย์กลางทางกิจกรรมของชุมชน *พื้นที่เกษตรกรรม* ที่เน้นระบบการผลิตเพื่อการยังชีพและการค้าขายแลกเปลี่ยน นอกจากนี้โครงสร้างของชุมชนยังเพิ่มเติมรูปแบบ *สถานศึกษา* *สถานีราชการ* และ *หน่วยงานท้องถิ่น*

2.) **การขยายตัวของชุมชน** ในยุคนี้เกิดจากการอพยพย้ายถิ่นเข้ามาประกอบกับการขยายพื้นที่เกษตรกรรมเพื่อเพิ่มผลผลิตการเกษตร ทำให้แรงงานภาคครัวเรือนขยายตัวเพื่อรองรับพื้นที่เกษตรกรรมที่เพิ่มมากขึ้น การขยายตัวจากบริเวณชุมชนเพิ่มตามลำดับตามแนวลำคลอง การสร้างบ้านเรือนกระจายตามพื้นที่เกษตรกรรมด้านในที่เชื่อมกับลำคลองสายย่อย(ดังแผนที่ 5.2) รวมถึงการพัฒนาการสัญจรทางเรือที่สามารถติดต่อกับพื้นที่ภายนอกได้สะดวกมากขึ้น

3.) **ความสัมพันธ์ของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมกับพื้นที่โดยรอบ** ชุมชนกับพื้นที่โดยรอบมีความสัมพันธ์กันในเชิงเศรษฐกิจ การซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าภาคการเกษตร ซึ่งเป็นผลผลิตหลักของชุมชนที่พื้นที่เกษตรขยายตัวอย่างมากในยุคนี้ จากตำแหน่งที่ตั้งของตลาดนัดในชุมชนบริเวณปากคลองแควอ้อมที่มีความเหมาะสมในการติดต่อซื้อขายระหว่างชุมชนและพื้นที่โดยรอบผ่านการสัญจรทางน้ำที่เป็นเส้นทางของเรือโดยสารที่เกิดขึ้นในยุคนี้ จึงก่อให้เกิดความสัมพันธ์ระดับชุมชนกับจังหวัดใกล้เคียง

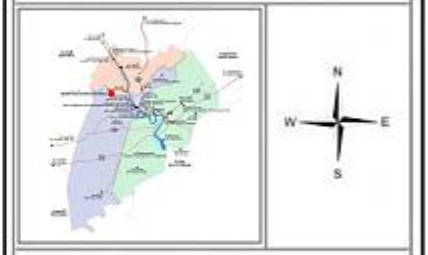
¹³ ดรุณี พงษ์สวัสดิ์ และคณะ. ร่วมกันรู้แผ่นดิน : แม่กลอง...ที่เป็นมา. (สมุทรสงคราม : ม.ป.พ., 2549.)

¹⁴ ประย็น, เอกสารไม้ตีพิมพ์เผยแพร่.

แผนที่ 5.2 การใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ในช่วงที่ 2 (พ.ศ.2450-2500)

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำ
คลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

- สัญลักษณ์**
- ที่อยู่อาศัยอาศัย
 - พื้นที่พาณิชย์กรรม
 - พื้นที่สถาบันศาสนา
 - พื้นที่สถานที่ราชการ สถานศึกษา
 - พื้นที่เกษตรกรรม
 - แม่น้ำลำคลอง
 - ขอบเขตพื้นที่ศึกษา

มาตราส่วน 1 : 30,000

ที่มา : จากการสันนิษฐานของผู้วิจัย

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นางสาวนิธิกัญจน์ จินใจตรง

วิหารน้อยในวัดปากน้ำ
ชั้นทะเบียนโบราณสถาน พ.ศ.2539

สวนผลไม้ผสมผสาน
ทั้งส้มโอ ลิ้นจี่ กัลยาร

ขนาดสวนขนาดใหญ่ของชุมชนและพื้นที่โดยรอบ สวนมะพร้าวแบบยกทรงสูง

ตลาดนัดน้ำ

ที่มา : ดรุณี, 2549 และผู้วิจัย, 2555.

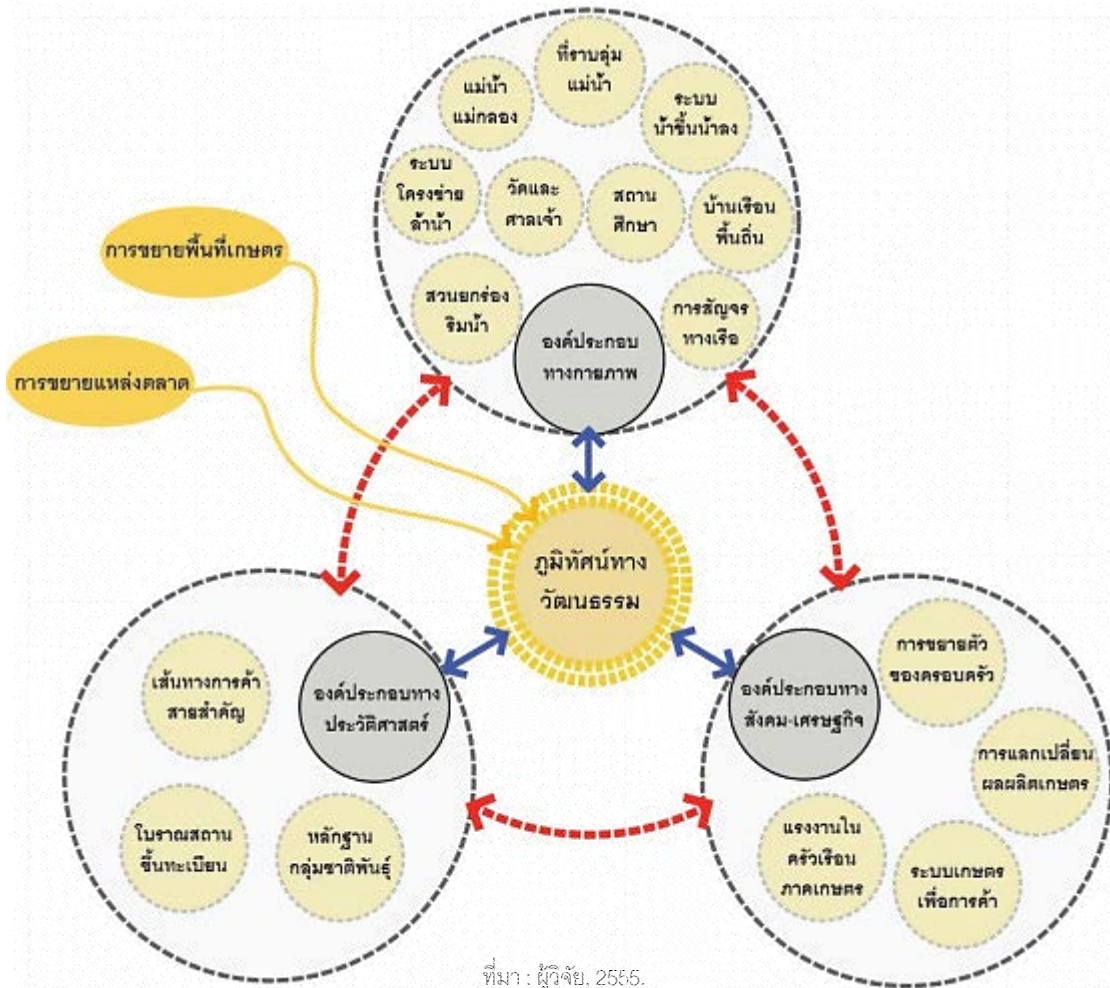
รูปที่ 5.2 รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน สถาปัตยกรรม วิถีชีวิตและวัฒนธรรมชาวสวนของชุมชนในช่วงที่ 2

5.2.3 สรุปผลการวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ช่วงที่ 2 : ยุคชุมชนขยายและตลาดน้ำรุ่งเรือง

จากการศึกษาโครงสร้างและองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ช่วงที่ 2 : ยุคชุมชนขยายและตลาดน้ำรุ่งเรืองในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม สามารถสรุปผลการวิเคราะห์ได้ว่า (ดังแผนภูมิที่ 5.4)

จากการขยายตัวของ การตั้งถิ่นฐานในยุคแรก ทำให้เกิดการขยายพื้นที่เกษตรกรรม และแหล่งตลาดเพื่อรองรับการผลิตทางการเกษตรที่มีจำนวนเพิ่มมากขึ้นตามขนาดพื้นที่เกษตร และขนาดประชากร ช่วงที่มนุษย์เข้าไปปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ด้วยการทำร่องสวนเพื่อควบคุมระดับของน้ำในพื้นที่ในการทำเป็นพื้นที่เกษตรกรรม รวมถึงการขุดคลองเชื่อมต่อเพื่อสร้างโครงข่ายลำน้ำให้แผ่ครอบคลุมทั้งพื้นที่จนกลายเป็นขนาดสวนขนาดใหญ่ในพื้นที่ อันเกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ถ่ายทอดองค์ความรู้ที่เกิดจากการทักษะและความชำนาญในการวิถีการดำรงชีวิต รวมถึงความซบซึ้งในเชิงเศรษฐกิจและสังคมมากขึ้น ก่อให้เกิดองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญ 3 ด้าน (ดังแผนภูมิที่ 5.4) ทั้งกายภาพ สังคมเศรษฐกิจ และประวัติศาสตร์ ตามการขยายตัวของ การตั้งถิ่นฐานและเศรษฐกิจ อันเป็นลักษณะของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมแบบต่อเนื่อง (Conitueing Landscape) ที่ยังคงบทบาททางสังคมที่เชื่อมโยงอันสะท้อนรูปแบบที่

ใกล้ชิดกับวิถีชีวิตที่เอาชนะธรรมชาติเพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการรองรับระบบกิจกรรมในพื้นที่¹⁵ ทำให้เกิดการดำรงอยู่ขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมและวัฒนธรรมชาวสวนที่เข้มแข็งขึ้น

แผนภูมิที่ 5.4 สรุปการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน ช่วงที่ 2

5.3 ยุคการเปลี่ยนผ่านของชุมชนริมน้ำและเกษตรกรรม (พ.ศ.2501-ปัจจุบัน)

ยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจและการเมืองของประเทศไทย จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-3 (พ.ศ.2504-2519) การพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบก โครงสร้างพื้นฐาน เช่น ไฟฟ้า ประปา สาธารณสุข การศึกษา การสร้างเขื่อน เป็นต้น การเริ่มต้นสร้างเขื่อนแม่กลอง ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์เพื่อพัฒนาแหล่งน้ำในแถบพื้นที่อัมพวา การขุดคลองใหม่และขยายคลอง ตามโครงการชลประทานแม่กลองใหญ่เพื่อควบคุมและจัดสรรน้ำในลุ่มน้ำแม่กลองตอบสนองการขยายตัวพื้นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อระบบ

¹⁵ UNESCO World Heritage Centre. Preparing World Heritage Nominations [Online], June 14, 2012.

นิเวศ ระบบน้ำจืดน้ำเค็มไม่สอดคล้องกันเป็นธรรมชาติ ในฤดูน้ำเหนือหลากที่เคยพัดพาดินตะกอนที่อุดมด้วยอินทรีย์วัตถุมาทับถมทำให้ดินอุดมสมบูรณ์ได้หายไปหลังจากการสร้างเขื่อน ทำให้อินทรีย์วัตถุที่มากับถล่มน้อยลง จังหวัดสมุทรสงครามประสบกับภาวะน้ำเค็มหนุนสูง 2-3 ปีติดต่อกันเนื่องจากภาวะฝนตกน้อยติดต่อกัน และการกักเก็บน้ำของเขื่อนที่ปล่อยน้ำจืดลงมาไม่เพียงพอต่อการผลักดันน้ำเค็มให้สอดคล้องกับธรรมชาติดังเช่นในอดีต ส่งผลให้น้ำเค็มรุกเข้าพื้นที่สวนในเขตจังหวัดสมุทรสงคราม สวนมะพร้าวได้รับผลกระทบ เกิดการเปลี่ยนแปลงการประกอบอาชีพการปลูกส้มโอและสวนลิ้นจี่ทดแทนการปลูกมะพร้าวที่จำเป็นต้องพึ่งพาระบบสวนยกทรงแบบดั้งเดิม¹⁶

หลังจากพื้นที่ต้องเผชิญกับปัญหาน้ำเค็มรุกเข้าพื้นที่เกษตร จึงเกิด *โครงการป้องกันน้ำเค็มพื้นที่เพาะปลูก จังหวัดสมุทรสงคราม*¹⁷ ของกรมชลประทาน เพื่อป้องกันน้ำเค็มอย่างถาวร ประกอบด้วยการสร้างคันน้ำเค็มและริมแม่น้ำแม่กลองฝั่งตะวันตกจากปากคลองแควอ้อมลงมาถึงทางหลวงปากท่อสายเก่ากับประตูน้ำตามคลอง ซึ่งลักษณะของประตูน้ำที่แคบกว่าคลองมาก ทำให้น้ำมาปริมาณมากไม่สามารถระบายได้ทัน สร้างภาวะน้ำแช่ขัง การตกตะกอนสูง คูคลองตื้นเขิน การแบ่งเขตพื้นที่น้ำจืด น้ำกร่อย และน้ำเค็มแบบถาวร โดยใช้ประตูและคันกั้นน้ำ คือ ระบบการไหลเวียนขึ้นลงของน้ำหายไป นำไปสู่ปัญหาน้ำแช่ขังและน้ำเสีย ทำให้วัฏจักรที่เคลื่อนที่ขึ้น-ลงผิดจากธรรมชาติ ระบบนิเวศที่มีความซับซ้อนหลากหลายถูกทำลายลง นอกจากนี้ *การขยายตัวของภาคอุตสาหกรรม* ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 เป็นต้นมา เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการกระจายความเจริญสู่ภูมิภาค ส่งผลต่อสภาพแวดล้อมเกิดภาวะน้ำเสียในแม่น้ำแม่กลอง และผลกระทบทางอ้อมต่อภาคการเกษตรด้วยการดูดซับแรงงานชาวสวนออกจากสวน¹⁸

การสร้างถนนสายธนบุรี - ปากท่อ (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 35) เป็นถนนสายหลักในระดับภูมิภาค และสะพานพุทธเลิศหล้านภาลัยข้ามแม่น้ำแม่กลองแห่งแรกที่เสริมโครงข่ายคมนาคมทางตอนบนของจังหวัดเชื่อมต่อระหว่างกรุงเทพฯ กับจังหวัดทางภาคตะวันตกและภาคใต้ ทำให้การสัญจรทางบกโดยรอบพื้นที่ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมสะดวกมากขึ้น รวมถึงถนนเข้าถึงชุมชนที่เชื่อมต่อกับโครงข่ายของถนนทางหลวงแผ่นดิน จากนั้นการสัญจรทางบกเริ่มเข้ามามีบทบาททดแทนการสัญจรทางเรือ กิจกรรมเรือโดยสารที่เคยคึกคักเริ่มซบเซาลง เหลือเพียงเรือโดยสารรับจ้างแบบเหมาลำเท่านั้น

¹⁶ สัมภาษณ์ เชิดศักดิ์ บุษบก, 8 กรกฎาคม 2555.

¹⁷ สำนักงานบริหารโครงการ กรมชลประทาน, *โครงการป้องกันน้ำเค็มพื้นที่เพาะปลูก จังหวัดสมุทรสงคราม* [ออนไลน์], 12 กรกฎาคม 2555. แหล่งที่มา <http://web.rid.go.th/ffd/Upsecond/SWP/page/page1.html>

¹⁸ วิลาวัลย์ ภมรสวรรณ, "การเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดของชุมชนริมน้ำดั้งเดิมในพื้นที่อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม," (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาการผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), หน้า 77.

พ.ศ.2501	<ul style="list-style-type: none"> ■ พ.ศ.2503 - ก่อตั้ง โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ในวัดบางกุ้ง ■ พ.ศ.2505 - การแลกเปลี่ยนผลผลิตทางการเกษตรหมดไป กลายเป็นการซื้อขายกันทางนัดน้ำและร้านค้าเรือนแถวริมน้ำแทน ■ พ.ศ.2507 - ก่อสร้าง เขื่อนแม่กลอง เปิดดำเนินการใน พ.ศ.2512 ในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์มีการพัฒนาแหล่งน้ำในพื้นที่แถบอัมพวาและบริเวณเกี่ยวเนื่องเป็นการพัฒนาในลักษณะการขุดคลองใหม่และขยายคลองสายต่างๆ เพื่อรองรับเกษตรกรรม ■ - โครงการชลประทานแม่กลองใหญ่ มีวัตถุประสงค์เพื่อควบคุมและจัดสรรน้ำในลุ่มน้ำแม่กลอง เพื่อตอบสนองการขยายตัวของพื้นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจ คือเปิดเขื่อนแม่กลอง(เขื่อนวชิราลงกรณ) เป็นเขื่อนแรกที่ทำหน้าที่กักเก็บน้ำในแม่น้ำแม่กลองที่อำเภอท่าม่วง จังหวัดกาญจนบุรี ■ พ.ศ.2508 - การตัดถนนสายบางแพ สมุทรสงคราม (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 325) เชื่อมต่อกับถนนเพชรเกษม ส่งผลให้ชาวแม่กลองและชาวอัมพวาหันมาสัญจรทางถนนมากขึ้น
พ.ศ.2510	<ul style="list-style-type: none"> ■ พ.ศ.2510 - จังหวัดสมุทรสงครามขยายภาคอุตสาหกรรม ตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ 2 เป็นต้นมา เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจและกระจายความเจริญ ■ พ.ศ.2512-2513 - การเกิดภาวะน้ำเสียอย่างรุนแรงของแม่น้ำแม่กลองตลอดสายตั้งแต่จังหวัดราชบุรีจนถึงอ่าวไทย ซึ่งเป็นผลจากการปล่อยน้ำเสียลงสู่แม่น้ำของโรงงานอุตสาหกรรมที่ตั้งอยู่ริมสองฝั่งแม่น้ำแม่กลองในเขตจังหวัดราชบุรีและกาญจนบุรี ■ พ.ศ.2514 - ก่อตั้ง โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม ในวัดบางสะแก ■ พ.ศ.2515 - การตัดถนนสายราชบุรี-ปากท่อ (ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 35) ■ พ.ศ.2516 - โรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกธรรม และศูนย์พระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ■ พ.ศ.2517 - การสร้างสะพานพุทธเลิศหล้านภาลัย ที่ข้ามแม่น้ำแม่กลอง
พ.ศ.2520	<ul style="list-style-type: none"> ■ พ.ศ.2521 - ก่อสร้าง เขื่อนศรีนครินทร์ สำหรับกักเก็บน้ำ ■ พ.ศ.2523 - โครงการป้องกันน้ำเค็มพื้นที่เพาะปลูกจังหวัดสมุทรสงครามของกรมชลประทาน เพื่อป้องกันน้ำเค็มอย่างถาวร ประกอบด้วยการสร้างคันน้ำเค็มเลาะริมแม่น้ำแม่กลองฝั่งตะวันตกจากปากคลองแควอ้อมลงมาถึงทางหลวงปากท่อสายเก่า กับประตูน้ำตามคลอง ■ พ.ศ.2525 - ก่อสร้าง เขื่อนท่าทุ่งนา เพื่อกักเก็บน้ำ ■ - รถโดยสารสองแถววิ่งให้บริการในจังหวัดสมุทรสงคราม ต้นทางอยู่ที่เมืองแม่กลอง และปลายทางที่วัดสำคัญในแต่ละตำบล เช่น แม่กลอง-วัดประดู่ แม่กลอง-วัดสาธุ ■ พ.ศ.2528 - ก่อสร้าง เขื่อนเขาแหลม กักเก็บน้ำสำหรับการเกษตรและผลิตกระแสไฟฟ้า
พ.ศ.2530	<ul style="list-style-type: none"> ■ พ.ศ.2530 - สมเด็จพระพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา เสด็จเยี่ยมชมต้นพันธุ์ลิ้นจี่พันธุ์คอมพิวเตอร์อายุ / ■ พ.ศ.2535 - การจัดรูปแบบการปกครองจังหวัดสมุทรสงคราม ยกเลิกมณฑลเทศาภิบาลเป็นการแบ่งเขตจังหวัด ■ - การยกเลิกกิจการ เรือเมล์(เรือหางยาว) ที่ทำน่าน้ำวัดแก้วเจริญ เนื่องจากการสัญจรทางบกเข้ามาแทนที่การสัญจรทางน้ำ ■ - การปลูกส้มโอ และลิ้นจี่เป็นพืชเศรษฐกิจ เนื่องจากพื้นที่ปลูกลิ้นจี่ไม่ขยายตัวเพิ่มขึ้น ■ พ.ศ.2536-2537 - ปัญหาน้ำทะเลหนุนสูงเข้าแม่น้ำแม่กลอง และเขื่อนทางแม่กลองตอนบนไม่ปล่อยน้ำลงมา เกิดผลกระทบต่อที่อยู่อาศัยและพื้นที่เกษตร จึงต้องกักเก็บน้ำในช่วงหน้าขึ้นน้ำซึ่งเป็นน้ำจืดอยู่ ■ พ.ศ.2537 - กรมศิลปากรได้ขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานในวัดปากน้ำ ■ พ.ศ.2538 - การเปิดให้บริการสถานีบริการน้ำมันแห่งแรก ตำบลวัดเพลง อำเภอราชบุรี ถนนสายราชบุรี-ปากท่อ ■ พ.ศ.2542 - การเปลี่ยนแปลงการปกครองส่วนท้องถิ่น ตามพระราชบัญญัติเปลี่ยนแปลงฐานะของสุขาภิบาลเป็นเทศบาล คือ เทศบาลตำบลเหมืองใหม่ ■ พ.ศ.2544 - เทศบาลดำเนินการพัฒนาถนนและทางเดินในชุมชน หลังจากมีการตราพระราชกำหนด แผนและขั้นตอนการกระจายอำนาจสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นใน พ.ศ.2542 ■ พ.ศ.2553 - โครงการลงแขกกลบคลองที่ชาวแม่กลองร่วมแรงร่วมใจดูแลรักษาลำคลองกว่า ๓๐๐ สาย ให้ดำรงอยู่คู่เมืองแม่กลองได้อย่างยั่งยืน
พ.ศ.2555	

■ เกษตรกรรม
 ■ โครงข่ายลำน้ำ
 ■ การปกครอง
 ■ ประวัติศาสตร์
 ■ การค้าขาย
 ■ การคมนาคม
 ■ การศึกษา

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

แผนภูมิที่ 5.5 เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงที่ 3

การเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ชุ่มชนริมน้ำคลองแควอ้อมและพื้นที่โดยรอบในช่วงยุคนี้ นับเป็นยุคแห่งการเปลี่ยนผ่านจากในอดีตที่เคยรุ่งเรืองทั้งชุ่มชนริมน้ำและพื้นที่เกษตรกรรมที่พึ่งพาธรรมชาติแบบดั้งเดิม กลายเป็นชุ่มชนชาวบกที่มีวิถีการดำรงชีวิตที่ต่างจากเดิม ลดการพึ่งพาธรรมชาติ ซึ่งสะท้อนออกมาในองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในช่วงที่ 3 ตามเหตุการณ์สำคัญต่างๆ (ดังแผนภูมิที่ 5.5) รวมถึงองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในแต่ละด้าน ดังนี้

5.3.1 ลักษณะทางกายภาพ

1.) **ระบบนิเวศและลักษณะพื้นที่เกษตรกรรม** จากการศึกษาวรรณกรรมของ วิลาวัลย์ ภมรสวรรณ กับภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2545 เปรียบเทียบกับภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ. 2555 พบว่า ระบบนิเวศทางธรรมชาติเริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างเห็นได้ชัด จากความอุดมสมบูรณ์ของแร่ธาตุในดินที่เกิดจากการทับถมของอินทรีย์วัตถุในฤดูน้ำหลาก ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำในท้องร่องสวนลดลง ระบบน้ำขึ้นน้ำลงผิดจากธรรมชาติ การทับถมของตะกอนลดลง และโครงข่ายของระบบไหลเวียนของน้ำเปลี่ยนแปลงไป

จากการพัฒนาของภาครัฐที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง ทั้งโครงข่ายคมนาคม โครงสร้างพื้นฐาน ทำให้พื้นที่บางส่วนถูกเปลี่ยนเป็นที่ดินเรียบเพื่อสร้างบ้านเรือน ลักษณะของสวนยกร่องแบบดั้งเดิมถูกแทนที่ด้วยการถมท้องร่องเพื่อเพิ่มพื้นที่การเพาะปลูกพืชพรรณชนิดต่างๆ แทนการเพาะปลูกมะพร้าว ผล ลิ้นจี่ ส้มโอ หนาก และพลู ซึ่งเป็นพืชพรรณดั้งเดิม นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมด้านการท่องเที่ยวให้เกิดขึ้นในพื้นที่ ถึงแม้ว่าพื้นที่ชุ่มชนริมน้ำคลองแควอ้อมจะไม่ใช่เป้าหมายหลักในการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวดังเช่นพื้นที่

จากการศึกษาลักษณะพืชพรรณในพื้นที่เกษตรกรรมย่อมมีข้อจำกัด ดังเช่น การปลูกลิ้นจี่มีข้อจำกัด ทั้งสภาพดินเค็มที่ไม่เหมาะสำหรับการปลูกลิ้นจี่ การต้องการอากาศหนาวในช่วงพักตัว รวมถึงการติดดอกปีเว้นปี ซึ่งทำให้พื้นที่ปลูกลิ้นจี่ไม่ขยายตัวเพิ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ.2535 และหันมาปลูกส้มโอพันธุ์ขาวใหญ่แทน เนื่องจากส้มโอสามารถปลูกได้ทุกพื้นที่ที่ทนต่อสภาพน้ำกร่อยได้ดีกว่าลิ้นจี่ ผลตลอดทั้งปีและราคาค่อนข้างแน่นอน¹⁹ ซึ่งยังคงความเป็นรูปแบบดั้งเดิม คือ ระบบสวนยกร่อง

จากการสัมภาษณ์และวิเคราะห์ภาพถ่ายทางอากาศเชิงเปรียบเทียบระหว่างพ.ศ. 2500 กับพ.ศ.2555 เกี่ยวกับลักษณะชนิดสวนและโครงข่ายลำน้ำในพื้นที่ (ดังรูปที่ 5.3) พบว่า สภาพการทำสวนเป็นชนิดขนาดใหญ่ในพื้นที่ที่มีลำประโดงล้อมรอบ จนปรากฏให้เห็นตารางสี่เหลี่ยมขนาดเล็กกระจายอยู่โดยทั่วพื้นที่ ซึ่งเกิดขึ้นจากโครงข่ายลำน้ำขนาดใหญ่ที่แผ่เข้าสู่พื้นที่เกษตรกรรม

¹⁹ สัมภาษณ์ เจ้าหน้าที่สำนักงานเกษตร, 8 กรกฎาคม 2555.

1.) ภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2500 พบว่า สภาพการทำสวนเป็นชนิดขนาดใหญ่ในพื้นที่ มีลำประโดงล้อมเป็นตารางสี่เหลี่ยมขนาดเล็กกระจายอยู่ทั่วพื้นที่ แสดงโครงข่ายลำน้ำขนาดเล็กที่ซอยเข้าสู่ทุกสวน

2.) ภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2555 พบว่า สภาพการทำสวนเป็นชนิดและโครงข่ายลำน้ำขนาดเล็กที่ซอยเข้าสู่สวนไม่ปรากฏให้เห็นได้ชัดเจนดังเช่นในยุคอดีต เนื่องจากเทคโนโลยีและลักษณะพืชพรรณ ทำให้ชาวสวนลดบทบาทลำประโดงลง

*หมายเหตุ : การคัดเลือกพื้นที่บางสวนในกรณีศึกษาของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมด้านพื้นที่เกษตรกรรม

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 5.3 การเปรียบเทียบภาพถ่ายทางอากาศเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมด้านพื้นที่เกษตรกรรม

ร่องสวนในพื้นที่ แต่ในช่วงปลายยุคนี้รูปแบบการทำสวนผลไม้เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากแนวคิดสมัยใหม่ของคนรุ่นใหม่ที่กำลังเข้ามาทำสวน²⁰ ทั้งการถมร่องสวนเพื่อเพิ่มเนื้อที่การเพาะปลูก และไม่เห็นความสำคัญของการขุดร่องสวนภายในตามภูมิปัญญา การใช้สปริงเกอร์ในการรดน้ำโดยไม่พึ่งพาระบบคลองสายย่อยหรือลำประโดง การนำพืชพรรณชนิดอื่นมาปลูกทดแทนเพื่อเพิ่มผลผลิต การถมลำประโดงเพื่อสร้างบ้าน หรือโฮมสเตย์ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของลักษณะชนิดและโครงข่ายลำน้ำของระบบสวนยกร่องสูงแบบดั้งเดิมที่มีการพึ่งพาธรรมชาติอย่างสูงได้ถูกลดทอนความสำคัญลง การเกษตรรูปแบบสมัยใหม่เริ่มเข้ามาแทนที่ นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศและสภาพแวดล้อมของชุมชนที่เกิดจากการสร้างเขื่อนกักเก็บน้ำ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน โครงข่ายคมนาคม และค่านิยมทางความคิดของคนสมัยใหม่ ส่งผลให้ระบบสวนยกร่องในบริเวณพื้นที่ชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลง ดังเช่นการสร้างเขื่อนในพื้นที่ตอนบน ทำให้ไม่มีน้ำหลากไหลลงมาท่วมพื้นที่เพาะปลูกอีกต่อไป มีผลให้ชาวสวนหันมาโค่นต้นมะพร้าวในสวนจนหมด และปลูกลิ้นจี่อย่างจริงจังมากขึ้น รวมถึงได้มีการพัฒนาพันธุ์ลิ้นจี่ให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของพื้นที่ ส่งผลให้พื้นที่ปลูกลิ้นจี่มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว

การถมท้องร่องสวนเพิ่มพื้นที่ปลูกพืช

การใช้สปริงเกอร์รดน้ำพืชสวน

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555

รูปที่ 5.4 การปรับเปลี่ยนการทำสวนยกร่อง

2.) **รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน** จากการสัมภาษณ์และข้อสันนิษฐานพบว่า ในช่วงต้นของยุครูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนกระจายตัวอยู่ตามแนวริมน้ำ ด้านในพื้นที่สวนตามแนวคลองย่อย และการตั้งถิ่นฐานตามแนวถนน พื้นที่ริมน้ำยังคงเป็นศูนย์กลางของกิจกรรม การสร้างบ้านเรือนริมน้ำ เรือนแถว เรือนทรงไทยเดี่ยวพื้นถิ่น การตั้งถิ่นฐานริมน้ำหนาแน่นขึ้นจากยุคก่อน จนกระทั่งสภาพแวดล้อมเกิดการเปลี่ยนแปลงจากการสร้างเขื่อนต่างๆของพื้นที่ลุ่มน้ำแม่กลอง การตั้งถิ่นฐานริมน้ำคลองแคว อ้อมถูกลดบทบาทลง เนื่องจากการรื้อถอนตัวบ้านเพื่อขยายตัวไปสู่พื้นที่ริมนถนนสายหลักและสายรอง เพื่อขยายตัวเรือนบ้านพื้นถิ่นที่เหลือเพียงเส้าบ้านที่ปักอยู่ริมน้ำ (ดังรูปที่ 5.5) การตั้งถิ่นฐานตามพื้นที่ริมน้ำคลองแควอ้อมเบาบางและซบเซา สถาปัตยกรรมและสิ่งก่อสร้างอื่นๆ ถูกปรับเปลี่ยนตามยุคสมัย

²⁰ สัมภาษณ์ เชิดศักดิ์ บุชบก, 8 กรกฎาคม 2555.

เช่น การสร้างคันตลิ่งกั้นน้ำ การสร้างบ้านบนบก การปรับเปลี่ยนตัดแปลงเป็นบ้านตึก อาคารสมัยใหม่ ร้านอาหาร ร้านค้า และโฮมสเตย์มากขึ้น เป็นต้น การสัญจรทางน้ำเหลือเพียงเพื่อการท่องเที่ยว และการสัญจรระหว่างวัดกับบ้านริมน้ำเท่านั้น ทำให้พื้นที่ริมน้ำคลองแควอ้อมในปัจจุบันมีความเงียบสงบ ความเป็นอยู่เรียบง่าย นานครั้งจะมีเรือขายสินค้าขนาดเล็กมาแวะตามบ้านเรือนริมน้ำ

การสร้างตลิ่งกั้นน้ำตามบ้านริมน้ำ

การเรืออ้อมชายตัวบ้านริมน้ำ

รูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ริมคลองแควอ้อม

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555

รูปที่ 5.5 การตั้งถิ่นฐานในยุคการเปลี่ยนผ่านของชุมชน

3.) **การใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร** จากการเปรียบเทียบแผนที่ในยุคแรกการตั้งถิ่นฐาน ยุคชุมชนขยายและตลาดน้ำรุ่งเรือง และนำมาสู่ยุคเปลี่ยนผ่านของชุมชน ประกอบกับการศึกษาเอกสารตำราของพื้นที่ (ดังแผนที่ 5.3) พบว่า มีการกระจุกตัวของการใช้ประโยชน์ที่ดินประเภทต่างๆ ทั้งบ้านเรือนพักอาศัย แหล่งตลาด สถาบันศาสนา สถาบันราชการ และโรงงานอุตสาหกรรมและคลังสินค้าเกาะตัวอยู่ตามแนวลำคลองแควอ้อมซึ่งเป็นแนวแกนการสัญจรตั้งแต่ในอดีต และตามแนวถนนในชุมชน เนื่องจากพื้นที่ดังกล่าวมีศักยภาพสูงในการสัญจรทั้งทางบกและทางน้ำ แต่พื้นที่ส่วนใหญ่ของพื้นที่ยังคงเป็นพื้นที่เกษตรกรรมแบบสวนผสมผสานโดยมีแนวลำน้ำสายย่อยและสายหลักเชื่อมโยงกันอย่างเป็นระบบ

4.) **โครงข่ายการสัญจร** ด้านคมนาคมขนส่ง จากนโยบายการสร้างถนนทั้งทางหลวงสายแผ่นดิน ถนนภายในเมือง²¹ และระดับชุมชนเข้าถึงในพื้นที่ชุมชนอย่างสมบูรณ์และมีสภาพดีขึ้น การสัญจรถูกเปลี่ยนผ่านจากการสัญจรโดยเรือ และการเดินเท้าตามร่องสวนเป็นการสัญจรบนถนนโดยรถยนต์ การสัญจรระหว่างคลองแควอ้อมทั้งฝั่งเหนือและฝั่งใต้ด้วยสะพานคอนกรีตที่

²¹ ดรุณี พงษ์สวัสดิ์ และคณะ. ร่วมกันรู้แผ่นดิน : แม่กลอง...ที่เป็นมา. (สมุทรสงคราม : ม.ป.พ., 2549.)

สะดวก จึงส่งผลให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนเริ่มกระจายตัวมาสร้างบ้านเรือนตามริมถนนที่ การเดินทางสะดวก ถึงแม้ว่าลักษณะภูมิประเทศไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีตมากนัก พื้นที่ริม ถนนจึงกลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าและกิจกรรม แทนพื้นที่ริมน้ำดังเช่นในยุคก่อน ดังนั้นการ พัฒนาโครงข่ายคมนาคมจึงถือเป็นตัวแปรสำคัญต่อเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมอย่างมาก

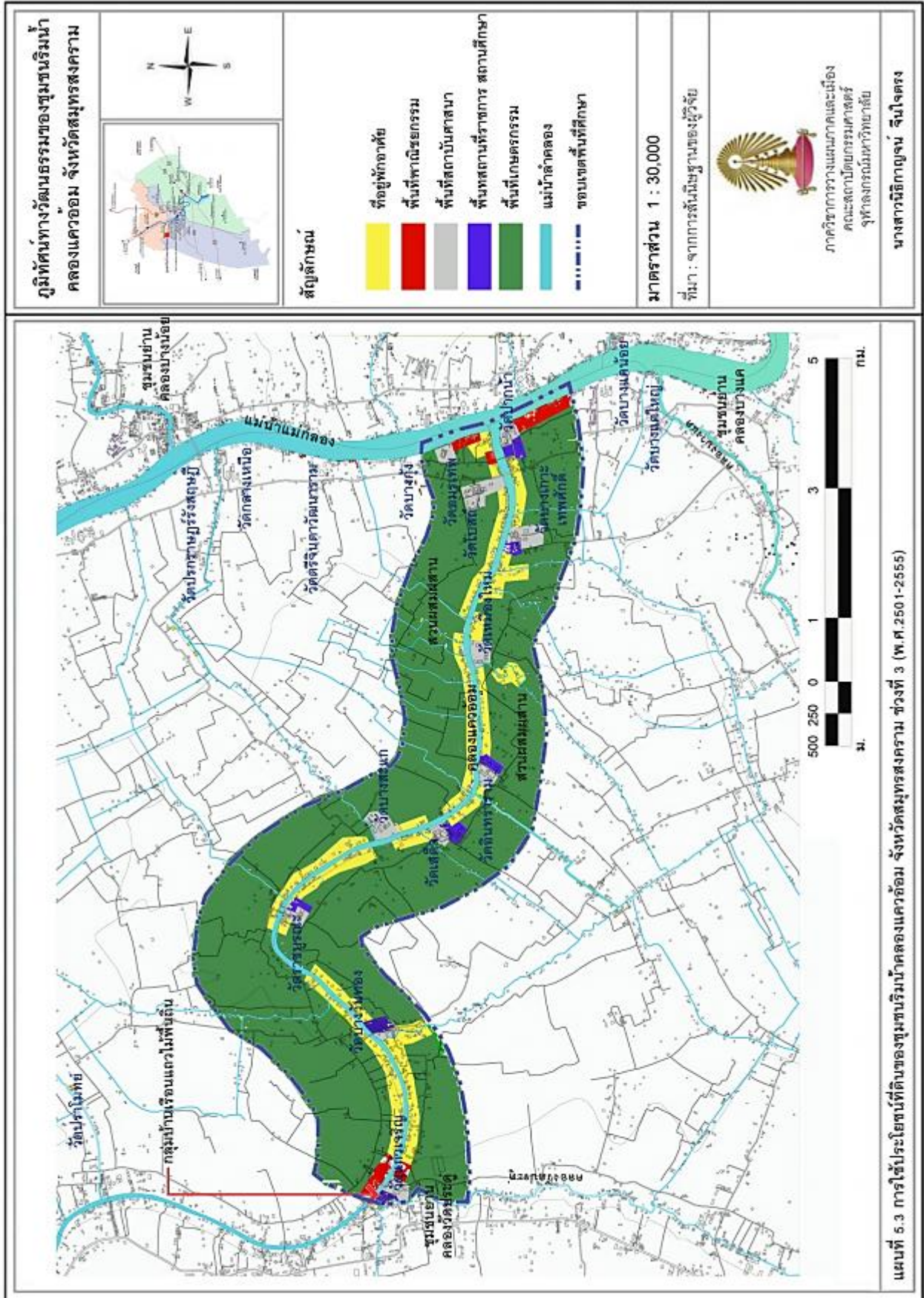
5.3.1 ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคม

จากข้อสันนิษฐานในข้อมูลการพัฒนาโครงข่ายพื้นฐานทั้งในพื้นที่ชุมชนและพื้นที่โดยรอบ ประกอบกับการศึกษาวรรณกรรมของวิลาวัลย์ ภมรสวรรณ พบว่า ลักษณะเศรษฐกิจในยุคนี้เกิดการ เปลี่ยนแปลงจากตลาดน้ำที่เคยเฟื่องฟูได้ซบเซาและล่มสลายลง เนื่องจากการสัญจรทางน้ำถูกลด บทบาทลง พ่อค้าแม่ค้าหันไปขายของบริเวณตลาดบกแทน รวมถึงการประกอบอาชีพเริ่มมีการรับ ราชการ การประกอบกิจการอุตสาหกรรม และงานบริการมากขึ้น การประกอบอาชีพของคนในชุมชน จึงมีหลากหลายแตกต่างจากในอดีตมาก เช่น การรับจ้างขึ้นเก็บลิ้นจี่ตามฤดูกาล การรับจ้างขาย หญ้าตามสวน การรับราชการ มอเตอร์ไซด์รับจ้าง การรับจ้างเรือท่องเที่ยว โฮมสเตย์ นอกจากนี้อาชีพ เกษตรกรรมมีแนวโน้มลดลง จากราคาของผลผลิตทางการเกษตรที่ไม่คงที่ เมื่อการค้าขายภายในชบ เซา ระบบการผลิตไม่สัมพันธ์กับความต้องการของคนในพื้นที่ จึงเริ่มมีระบบตลาดมากขึ้น โดย เปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อส่งออกไปนอกพื้นที่ด้วยคมนาคมขนส่งที่สะดวกมากขึ้น

ลักษณะสังคมและวัฒนธรรมเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจที่มีครัวเรือนขนาดเล็กลง การเพาะปลูกในพื้นที่สวนเป็นการรับจ้างดูแล ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนดั้งเดิมและกลุ่มคนใหม่ ไม่แน่นแฟ้นดังเช่นในอดีต ซึ่งทางภาครัฐมีโครงการ *ลงแขก...ลงคลอง*²² ขึ้น เพื่อสร้างการมีส่วนร่วม ของคนในชุมชนที่ร่วมกันกำจัดวัชพืช และเก็บขยะทำความสะอาดคลอง รวมถึงการรวมกลุ่ม เกษตรกร กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มแปรรูปพัฒนา ฯลฯ ที่ร่วมกันทำกิจกรรมเพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือน และชุมชน การประชุมภาคเกษตรเพื่อให้ความรู้ความเข้าใจในเรื่องเกษตรกรรมแก่คนในพื้นที่

1.) **โครงสร้างของชุมชน** จากข้อสันนิษฐานพบว่าโครงสร้างชุมชนในช่วงตอนต้นยุคนี้ ยังไม่แตกต่างจากในยุคก่อนมากนัก คือ *คลองแควอ้อมและคลองสายย่อย* แหล่งตั้งถิ่นฐาน การ ประกอบอาชีพและเส้นทางการสัญจรที่สำคัญของคนในพื้นที่ชุมชน *ศาสนสถาน* เป็นศูนย์กลาง ทางกิจกรรมของชุมชน *พื้นที่เกษตรกรรม* ที่เน้นระบบการผลิตเพื่อการยังชีพและการค้าขาย แลกเปลี่ยน แต่โครงสร้างของชุมชนในช่วงท้ายการเปลี่ยนแปลงจากแม่น้ำลำคลองเป็น *โครงข่าย คมนาคมทางบก* ที่เป็นแหล่งตั้งถิ่นฐาน แหล่งประกอบอาชีพและเส้นทางการสัญจร ส่วนศาสนสถาน

²² สัมภาษณ์ ภัฏฐิติกาณท์ โสภณหทัยกุล, 9 กรกฎาคม พ.ศ.2555.

ที่เคยเป็นศูนย์กลางกิจกรรมของชุมชน ทั้งทางด้านประเพณีวัฒนธรรม และการศึกษาเล่าเรียน ได้ถูกเปลี่ยนแปลงเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สะท้อนถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมาชุมชน นอกจากนี้โครงสร้างสังคมในรูปแบบของมวลชน เช่น กลุ่มอาชีพ กลุ่มเกษตรกร กลุ่มอาสาสมัคร กลายเป็นศูนย์รวมกิจกรรมที่พัฒนาการมีส่วนร่วมของท้องถิ่น

2.) **ความสัมพันธ์ของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมกับพื้นที่โดยรอบ** ในช่วงต้นของยุคชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมมีการขยายตัวของชุมชนสู่พื้นที่โดยรอบด้วยการสัญจรทางเรือเพื่อการติดต่อซื้อขายสินค้าเกษตรกับพื้นที่โดยรอบ จนกระทั่งการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมเข้าสู่พื้นที่ ทำให้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของชุมชนกับพื้นที่โดยรอบมีความสะดวกรวดเร็วมากขึ้นอย่างต่อเนื่องจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีความสัมพันธ์ในเชิงการศึกษา การรักษาพยาบาล การติดต่อราชการ และการท่องเที่ยว ที่ปรากฏให้เห็นถึงความสัมพันธ์ดังกล่าว

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

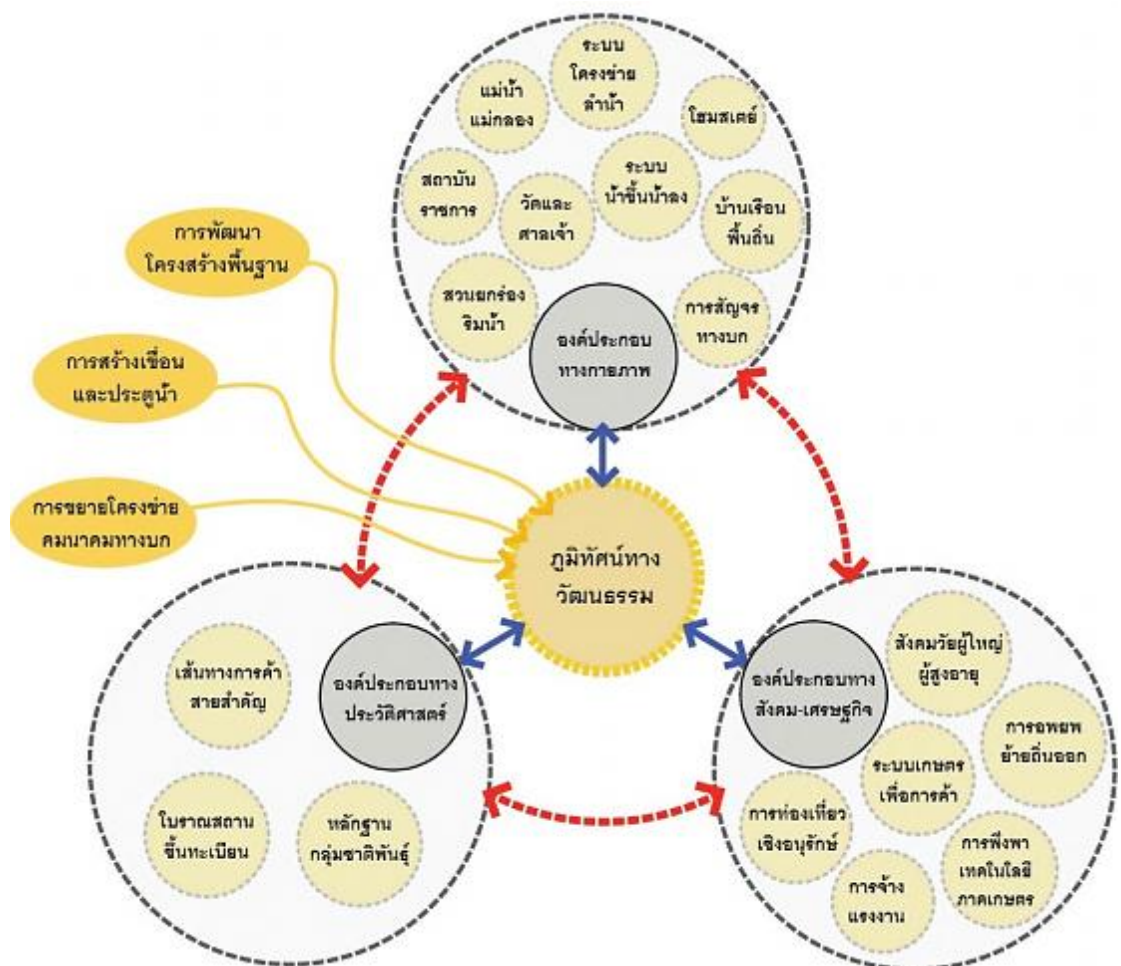
รูปที่ 5.6 ลักษณะทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนในช่วงที่ 3

5.3.2 สรุปผลการวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ยุคการเปลี่ยนผ่านของชุมชนริมน้ำและเกษตรกรรม

จากการศึกษาโครงสร้างและองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ช่วงที่ 3 : ยุคการเปลี่ยนผ่านของชุมชนริมน้ำและเกษตรกรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม สามารถสรุปผลการวิเคราะห์ได้ว่า (ดังแผนภูมิที่ 5.6)

จากการพัฒนาของนโยบายภาครัฐตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ทั้งโครงสร้างพื้นฐาน การสร้างเขื่อนเพื่อกักเก็บน้ำ และการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมขนส่งสายหลัก

สายรอง และสายย่อยตามลำดับ ถือเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญในการเปลี่ยนแปลงจากการสัญจรทางน้ำเป็นการสัญจรทางบกอย่างเต็มรูปแบบ ทำให้วิถีการดำรงชีวิตและวัฒนธรรมชาวสวนที่มีความผูกพันกับแม่น้ำลำคลอง ที่สะท้อนปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับเรื่องเหนือธรรมชาติ คนกับระบบเศรษฐกิจ²³ ถูกลดบทบาทลงตามลำดับ วัฒนธรรมชาวสวนที่เคยเข้มแข็งในยุคก่อนเกิดการเปลี่ยนแปลง ทำให้องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเปลี่ยนตามบริบทและเงื่อนไขของชุมชน ซึ่งเป็นยุคที่มนุษย์เข้ามาปรับเปลี่ยนธรรมชาติแวดล้อมด้วยระบบเทคโนโลยี การควบคุมการเปลี่ยนแปลงตามฤดูกาล การเพิ่มผลผลิต และการท่องเที่ยว ล้วนส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนที่มีการพึ่งพาและปรับตัวเข้ากับธรรมชาติเป็นหลัก

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

แผนภูมิที่ 5.6 สรุปการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน ช่วงที่ 3

²³ ศรีศักร วัลลิโภดม. ลุ่มแม่น้ำแม่กลองมีคนยุคหินเป็นบรรพชนคนยุคปัจจุบัน. ลุ่มน้ำแม่กลอง : ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ "เครือญาติ" (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน. 2547). หน้า 27-80.

5.4 สรุปพัฒนาการของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน

จากการศึกษาวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องประกอบกับการวิเคราะห์เปรียบเทียบภาพถ่ายอากาศในแต่ละยุคพบว่า ในยุคแรกของการตั้งถิ่นฐาน (พ.ศ.2300-2449) เป็นยุคแห่งการหาที่ตั้งถิ่นฐานใหม่ของผู้อพยพหลากหลายชาติพันธุ์ การสร้างวัดวาอารามเพื่อเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ และการหาที่ดินทำกินด้วยการสร้างระบบสวนยกร่องบนพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำที่สอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์และระบบนิเวศทางธรรมชาติได้อย่างสมดุล ซึ่งถ่ายทอดมาสู่ยุคที่ 2 ยุคการขยายชุมชนและตลาดน้ำรุ่งเรือง (พ.ศ.2450-2500) เป็นยุคแห่งการขยายพื้นที่สวนยกร่องของกลุ่มตั้งฐานที่ผสมผสานหลายชาติพันธุ์ จนปรากฏภาพของขนาดสวนขนาดใหญ่ในพื้นที่ รวมถึงการขยายแหล่งสินค้าเกษตรของกลุ่มคนจีนตามความชำนาญในอาชีพ จากการปรับเปลี่ยนภูมิทัศน์ฐานของพื้นที่ชุมชนอันเกิดจากการถ่ายทอดภูมิปัญญาของชาวสวนในการทำเกษตร และในยุคที่ 3 ยุคการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำและเกษตรกรรม (พ.ศ.2501-ปัจจุบัน) เป็นยุคที่มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การสร้างเขื่อนและประตูน้ำเพื่อจัดสรรระบบน้ำธรรมชาติ รวมถึงการสร้างโครงข่ายคมนาคมทางบก

ดังแผนภูมิที่ 5.2, 5.4 และ 5.6 ที่อธิบายถึงอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลง และการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในแต่ละยุคของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม และพื้นที่โดยรอบเกิดขึ้นจากอิทธิพลของมนุษย์เป็นสำคัญ ซึ่งการปรับตัวและการควบคุมระบบของธรรมชาติด้วยระบบกิจกรรมของมนุษย์ เพื่อตอบสนองของความเป็นอยู่ การทำมาหากินที่สะดวกสบาย ทำให้เกิดการเรียนรู้ที่เรียกว่า พฤติกรรมทางวัฒนธรรม และปรากฏการณ์ทางสภาพแวดล้อม จากการอาศัยวัฒนธรรมในการปรับตัว ทั้งเทคโนโลยี ภาษา การจัดระเบียบของกลุ่ม การเรียนรู้สืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษเป็นสื่อกลาง และให้วัฒนธรรมเป็นตัวปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมเพื่อสอดคล้องกับความต้องการและการควบคุมธรรมชาติของมนุษย์ อย่างไรก็ตาม ธรรมชาติเป็นระบบขนาดใหญ่ที่มีอิทธิพลในการควบคุมเป็นสำคัญ ที่ส่งผลต่อระบบสังคมเกษตรกรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

บทที่ 6

องค์ประกอบและคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม ในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

เนื้อหาบทนี้เป็นการวิเคราะห์องค์ประกอบและคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม โดยมีประเด็นการศึกษา 6 ตัวแปรหลัก ได้แก่ โครงข่ายลำน้ำ การตั้งถิ่นฐาน ระบบสวนยกทรง วัฒนธรรมชาวสวน เศรษฐกิจของชุมชน และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น เพื่อทราบถึงองค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม 3 ด้านตามกรอบแนวคิด จากการทบทวนวรรณกรรม การสำรวจ การสัมภาษณ์ การสอบถามและการสังเกตการณ์ในพื้นที่

การประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมตามเกณฑ์การประเมินที่ประยุกต์จากแนวทางการประเมินภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในรัฐวิศตอเรีย ประเทศออสเตรเลีย แบ่งออกเป็น 3 ด้าน ได้แก่ คุณค่าความสำคัญทางด้านสุนทรียภาพ ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และด้านสังคมเศรษฐกิจ โดยการนำข้อมูลองค์ประกอบแต่ละด้านซ้อนทับแผนที่และใช้วิธีการสนทนากลุ่มระหว่างผู้ร่วมสนทนากับผู้วิจัย เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมทุกประเด็นในการศึกษา และวิเคราะห์สภาพปัญหาและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามต่อไป โดยมีรายละเอียดดังนี้

6.1 องค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

การศึกษาองค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม โดยการศึกษาพื้นที่ในระดับมหภาคและระดับอนุภาคตามลำดับดังต่อไปนี้

6.1.1 โครงข่ายลำน้ำ

จากการศึกษาและวิเคราะห์โครงข่ายลำน้ำในระดับมหภาค ซึ่งสะท้อนภาพรวมของโครงข่ายลำน้ำ โดยการแบ่งลำดับของโครงข่ายลำน้ำที่เชื่อมโยงถึงกันตามลักษณะการใช้งาน¹ (แผนที่ 6.1) พบว่า ลักษณะที่ตั้งของชุมชนเป็นที่ราบลุ่มใกล้ปากแม่น้ำ การเชื่อมโยงของแม่น้ำดังกล่าวและลำคลองจำนวนมากเป็นโครงข่าย คลองแควอ้อมเป็นคลองสายหลักที่แตกแขนงจากแม่น้ำแม่กลองที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในลุ่มแม่น้ำแม่กลอง เป็นเส้นทางสัญจรหลักของเรือ

¹ เทิดศักดิ์ เศรษฐกิจจรรยา, งานศึกษาการเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มของการพัฒนาสภาพสังคมชุมชนริมน้ำ บริเวณ
เครือข่ายลำน้ำคลองบางกอกน้อย : สภาพแวดล้อมกลุ่มที่อยู่อาศัยริมน้ำในเครือข่ายลำน้ำคลองบางกอกน้อยตอนบน (กรุงเทพฯ :
[ม.ป.พ.], 2542)

โดยสาร รวมถึงใช้เพื่ออุปโภคบริโภคและเพื่อการเกษตรตามวิถีการดำรงชีวิต รองลงมาคือคลองสายรอง ได้แก่ คลองวัดประดู่ คลองบางวันทอง คลองบางขุน คลองเหมืองใหม่ คลองบางเชิงกราน และคลองบางอ้อม เป็นต้น ซึ่งเป็นลำน้ำที่เชื่อมคลองสายหลักเข้าด้วยกัน ความกว้างและความลึกลดทอนลงมา ใช้เพื่อการดำรงชีวิตและส่งน้ำเข้าสู่พื้นที่เกษตร คลองสวนหรือคลองลำน้ำ กิ่งต่อเชื่อมทอดระหว่างคลองสายหลักและคลองสายรอง เพื่อเชื่อมต่อคลองกับสวนในการขนส่งผลผลิตการเกษตรและการสัญจรภายใน และหน่วยสุดท้ายของโครงข่ายน้ำทั้งหมดคือ ลำประโดงที่ใช้ส่งผ่านน้ำเพื่อการเกษตรทำหน้าที่ในการควบคุมระดับน้ำ ซึ่งเชื่อมต่อครอบคลุมเกือบทั้งหมดของพื้นที่เกษตรแบบสวนยกร่องสูงนี้ ส่วนร่องสวนถือเป็นโครงข่ายขนาดเล็กที่สุดที่ชาวสวนสร้างขึ้นมากเพื่อกักเก็บน้ำเพื่อการเกษตร

ที่มา : ภาพถ่ายทางอากาศ พ.ศ.2555 จาก Google map และ ผู้วิจัย, 2556.

แผนที่ 6.1 ลำดับโครงข่ายลำน้ำในระดับมหภาคของพื้นที่ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

การศึกษาโครงข่ายลำน้ำในระดับพื้นที่ชุมชนหรือระดับอนุภาคนั้น ชุมชนริมน้ำคลอง แควอ้อมมีระบบโครงข่ายลำน้ำ (ดังรูปที่ 6.1) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในการจัดการระบบสวน (ดังรูปที่ 6.14) ที่เกี่ยวข้องกับผลผลิต ดังนั้นการจัดสรรน้ำและคุณภาพของน้ำจึงเป็นสิ่งสำคัญต่อระบบสวน ซึ่งประโยชน์ในการจัดสรรน้ำต่อลักษณะโครงสร้างทางด้านพื้นที่เกษตรกรรมแบบสวนยกร่อง คือ ความสามารถในการระบายน้ำออกได้รวดเร็วในฤดูน้ำหลาก ความสามารถในการสูบน้ำเข้าสู่ร่องสวนในฤดูแล้ง และความสามารถในการใช้น้ำร่องสวนรดพืชพรรณที่ปลูกได้ตลอดเวลา

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.1 แบบจำลองโครงข่ายลำน้ำในระดับอนุภาคของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม

แม่น้ำแม่กลอง

คลองแควอ้อม

คลองสายรอง

คลองสวนหรือคลองลำน้ำกึ่ง

ลำประโดง

ท้องร่องสวน

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.2 องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมด้านโครงข่ายลำน้ำในชุมชน

ปัจจุบันโครงข่ายลำน้ำในระดับมหภาคเกิดการเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากระบบการพัฒนาแบบกักเก็บน้ำเพื่อการเกษตรและการผลิตกระแสไฟฟ้า จากการสร้างเขื่อนในพื้นที่ตอนบนแม่น้ำแม่กลอง ก่อให้เกิดระบบน้ำจืดและน้ำเค็มไม่สมดุลตามธรรมชาติ ส่งผลต่อชาวสวนที่พึ่งพาทรัพยากรน้ำและโครงข่ายของลำน้ำที่หมุนเวียนถ่ายเทตามธรรมชาติเข้าสู่พื้นที่เกษตรกรรม จำเป็นต้องมีการปรับตัว ทั้งการกั้นน้ำเข้าพื้นที่สวนด้วยการถมลำประโดง ซึ่งเป็นที่ส่วนบุคคลที่แบ่งกันคนละครึ่งลำประโดง จึงต้องมีการตกลงปิดลำประโดงที่หากไม่ถูกใช้สำหรับการส่งน้ำให้พื้นที่สวนอื่นจะสามารถทำการปิดลำประโดงเพื่อป้องกันน้ำที่ท่วมเข้ามาในพื้นที่สวน ในลักษณะดังกล่าวอาจส่งผลกระทบต่อพื้นที่ที่น้ำไม่สามารถหมุนเวียนได้ เนื่องจากการถมลำประโดงทำให้ทางน้ำปลายตัน โครงข่ายลำน้ำขาดความสมบูรณ์

การพัฒนาตามนโยบายภาครัฐและการขยายตัวของชุมชน ก่อให้เกิดการถมลำประโดงเพื่อสร้างถนน และบ้านเรือนที่อยู่อาศัย การปล่อยของเสียลงสู่แม่น้ำลำคลองการสร้างตลิ่งกั้นน้ำ การสร้างประตูกั้นน้ำบริเวณต้นคลองเพื่อป้องกันน้ำท่วมในพื้นที่สวน และบ้านเรือนริมน้ำ จากการเปลี่ยนแปลงในระดับมหภาคดังกล่าวย่อมส่งผลกระทบต่อเปลี่ยนแปลงในระดับอนุภาค เช่น ระบบน้ำขาดการหมุนเวียนทางธรรมชาติ น้ำขังในลำคลองย่อยและลำประโดง ซึ่งระบบการหมุนเวียนของน้ำนั้นมีความสัมพันธ์กับลักษณะโครงสร้างภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม ทั้งในด้านพื้นที่รองรับน้ำปริมาณของน้ำ และการเปลี่ยนแปลงของการหมุนเวียนตามฤดูกาลดังเช่นในอดีต

ความสำคัญของระบบโครงข่ายลำน้ำที่เกี่ยวกับโครงข่ายลำน้ำย่อยและพื้นที่เกษตรแบบสวนยกร่องถือเป็นตัวแปรหลักในการกำหนดแบบแผนของการตั้งถิ่นฐาน แหล่งที่อยู่อาศัย การเลือกที่ดินทำกิน การประกอบอาชีพและกิจกรรมต่างๆ ของคนในชุมชน ก่อให้เกิดวิถีการดำรงชีวิตและการทำมาหากินที่ผูกพันกับแม่น้ำลำคลองดังปรากฏในพื้นที่ที่มีลักษณะแตกต่างกับชุมชนชานนา ชาวไร่ ชาวสวนโดยทั่วไป

6.1.2 รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

จากข้อมูลประวัติศาสตร์ประกอบกับการสำรวจภาคสนาม (ดังแผนที่ 6.2) พบว่าข้อสันนิษฐานถึงที่มาและลำดับการตั้งถิ่นฐานของวัดและชุมชนในพื้นที่ คือ ค้นพบการก่อสร้างวัดใน พ.ศ.2248 การตั้งถิ่นฐานเพื่อหาที่ดินทำกินและพักอาศัยมีการขยายตัวหนาแน่นขึ้น การขยายตัวตลาด จนเกิดการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นขึ้นในบริเวณปากแม่น้ำลำคลอง สามารถแบ่งรูปแบบการตั้งถิ่นฐานได้เป็น 3 รูปแบบ คือ

1.) การตั้งถิ่นฐานตามแนวลำคลองใกล้วัด การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในยุคแรกเกิดขึ้นตามแนวคลองแควอ้อมที่กระจุกตัว ตามสองฝั่งลำน้ำโดยรอบวัดและชุมทางน้ำ ได้แก่ วัดแก้วเจริญ วัดปากน้ำ โดยการสร้างบ้านเรือนที่ตามชายน้ำยาวตลอดคลองสายหลัก พื้นที่ด้านหลังถูกจัดให้เป็นพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งสะท้อนถึงวิถีการดำรงชีวิตที่สัมพันธ์กับแม่น้ำลำคลองและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ อันเป็นลักษณะโดดเด่นของชุมชนฐานน้ำที่มีวัฒนธรรมชาวสวนและการค้าขายริมน้ำที่มีวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน (ดังรูปที่ 6.3)

ที่มา: ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.3 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามแนวลำคลองใกล้วัดของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

2.) การตั้งถิ่นฐานตามแนวลำคลองห่างจากวัด การกระจายตัวของชุมชนตามแนวลำคลองในยุคแรกมีการจับจองที่ดินริมน้ำใกล้วัด จึงเกิดการกระจายตัวของบ้านเรือนริมน้ำสลัดกับพื้นที่เกษตร ซึ่งเชื่อมระหว่างรูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามแนวคลองใกล้วัดกับการกระจายตัว ทำให้ชาวสวนสะดวกในการดูแลพืชพรรณ ซึ่งสะท้อนถึงลักษณะของชุมชนสังคมเกษตรกรรม

ที่มา: ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.4 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามแนวลำคลองห่างจากวัดของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

3.) การตั้งถิ่นฐานตามแนวลำคลองที่ได้รับอิทธิพลการขยายโครงข่ายคมนาคม การขยายตัวของชุมชนตามแนวถนนเกิดขึ้นในยุคที่มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน และโครงข่ายคมนาคมในพื้นที่ ทำให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามแนวริมน้ำเปลี่ยนไปเป็นชุมชนริมถนนแทน สะท้อนลักษณะของชุมชนกึ่งชนบทกึ่งเมือง

4.)

ที่มา: ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.5 รูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามแนวลำคลองที่ได้รับอิทธิพลการขยายโครงข่ายคมนาคมทางบก

แผนที่ 6.2 รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานในบริเวณนี้มีความแตกต่างกันตามที่ได้กล่าวข้างต้น ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์กับลักษณะภูมิประเทศที่เป็นจุดเด่นสำคัญของการที่คนในชุมชนเข้ามาในพื้นที่ รวมถึงสถานะทางเศรษฐกิจและสังคมของคนในชุมชน อย่างไรก็ตามรูปแบบการตั้งถิ่นฐานในแต่ละแบบมีความเชื่อมโยงกันตามแนวลำนํ้าเป็นหลักสำคัญ ก่อให้เกิดรูปแบบที่มีระบบความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของชุมชนในลักษณะเด่นของพื้นที่ที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์ เนื่องจากการเริ่มตั้งถิ่นฐานเพื่ออยู่อาศัยและการทำมาหากินในพื้นที่นั้นได้สะท้อนวิถี ความเป็นตัวตน ประเพณีและวัฒนธรรม ขึ้นต้นในรูปแบบเชิงกายภาพของพื้นที่ อันปรากฏให้เห็นในลักษณะของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามในปัจจุบัน

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนริมน้ำที่ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ และสังคมภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างต่อเนื่องผ่านช่วงเวลาตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน ก่อให้เกิดรูปแบบสถาปัตยกรรมอาคารบ้านเรือน สิ่งก่อสร้าง และภูมิทัศน์ของชุมชนที่ปรากฏให้เห็น ดังนี้

1.) กลุ่มสถาปัตยกรรมของบ้านเรือนที่อยู่อาศัย

- **เรือนไทยภาคกลาง** มีลักษณะเรือนเดี่ยวและเรือนหมู่ตั้งอยู่ริมลำนํ้า การวางตัวของเรือนไม่ปรากฏเกณฑ์แน่นอน ทั้งหน้าจั่ว และหันด้านยาวของเรือนเข้าสู่ลำคลอง

2.)

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.6 ลักษณะเรือนไทยภาคกลางในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.7 สถาปัตยกรรมของบ้านเรือนที่อยู่อาศัยในลักษณะเรือนไทยภาคกลาง

เรือนไทยภาคกลางมีหลังคาทรงจั่วและปั้นหยา ลักษณะการใช้สอยและการวางตัวเรือนมีความแตกต่างกันในแต่ละหลังตามความต้องการในการอยู่อาศัยและการปรับตัวบริบทแวดล้อม ทั้งการเข้าถึงตัวเรือน พื้นที่เกษตร และแนวลำน้ำ

- **เรือนไม้พื้นถิ่น** เป็นที่นิยมปลูกมากในบริเวณริมน้ำคลองแควอ้อม และลำคลองสายรอง องค์ประกอบของอาคารคล้ายกับบ้านเรือนอยู่อาศัยลักษณะเรือนไทย แต่มีรูปแบบอาคารที่เรียบง่ายกว่า การใช้ประโยชน์อาคารสำหรับบ้านเรือนอยู่อาศัยของชุมชนชาวสวน เน้นความสะดวกและประโยชน์สอยมากกว่าความสวยงามของรูปแบบเรือน มีทั้งเรือนหมู่สำหรับครอบครัวขยายและเรือนเดี่ยวขนาดเล็ก

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.8 สถาปัตยกรรมของบ้านเรือนที่อยู่อาศัยในลักษณะเรือนไม้พื้นถิ่น

- **เรือนแถวไม้** จากหลักฐานประวัติศาสตร์เป็นย่านการค้าหรือตลาดน้ำดั้งเดิมในอดีต ส่วนมากเป็นเรือนไทยชั้นเดียวปลูกติดกันหลายหลังจนกลายเป็นกลุ่มเรือนไม้เรียงรายตามลำน้ำ โดยมากจะสร้างตามชุมชนทางที่เกิดจากแม่น้ำและคลองมาบรรจบกันจนกลายเป็นแหล่งชุมชนทางการค้าขึ้น

5.) สถาปัตยกรรมริมน้ำ มีกี่แบบ ปัจจุบันลดลงจากการเปรียบเทียบแผนที่

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.9 ลักษณะเรือนแถวไม้ในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

- **อาคารสมัยใหม่** ส่วนใหญ่ตั้งอยู่ริมถนน หรือพื้นที่ที่มีการเข้าถึงได้สะดวก รวมถึงริมลำน้ำคลองแควอ้อมที่มีการใช้ประโยชน์เป็นอาคารบ้านเรือนพักอาศัย อาคารหน่วยงานราชการ และโฮมสเตย์ ลักษณะอาคารมีทั้งบ้านเดี่ยวริมน้ำ อาคารพาณิชย์ขนาดใหญ่ อาคารตึก โครงสร้างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก รูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.10 สถาปัตยกรรมของบ้านเรือนที่อยู่อาศัยในลักษณะของอาคารสมัยใหม่

2.) กลุ่มสถาปัตยกรรมศาสนสถานและรูปแบบอื่นๆ

ส่วนใหญ่ศาสนสถานที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ตั้งอยู่ริมลำน้ำสายหลักของชุมชน เช่น วัดปากน้ำ วัดอมรเทพ วัดบางเกาะเทพศักดิ์ วัดบางวันทอง วัดบางสะแก วัดราชบูรณะ เป็นต้น ลักษณะทางสถาปัตยกรรมมีรูปแบบคล้ายคลึงกัน อาคารอุโบสถ ศาลาการเปรียญหลังเก่าได้รับการบูรณะขึ้นใหม่หลายแห่งจากการดูแลรักษาโดยชุมชนและภาครัฐ

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.11 สถาปัตยกรรมของอาคารศาสนสถาน

- **โรงเก็บเรือและอู่เก็บเรือ** ชุมชนชาวสวนใช้เรือในการสัญจร จึงต้องมีที่เก็บเรือ หรืออู่เก็บเรือในยามที่ไม่ใช้งานเพื่อเก็บรักษาเรือไม่ให้แช่อยู่ในน้ำและการยกขึ้นเพื่อซ่อมแซม

- **โรงเก็บมะพร้าว** โรงขนาดใหญ่ใช้สำหรับวางลูกมะพร้าว ปัจจุบันตำแหน่งที่ตั้งอยู่ติดริมถนนเพื่อสะดวกต่อการคมนาคมขนส่ง ต่างจากในอดีตที่ชาวสวนลำเลียงลูกมะพร้าวออกมาตามลำประโดงและคลองสายย่อยเพื่อขึ้นเรือตามลำคลองสายหลักมาสู่โรงเก็บมะพร้าว
- **สะพานข้ามคลอง** มีทั้งสะพานไม้และคอนกรีต บางแห่งมีลักษณะสูงชันและมีบันไดขึ้นลง เนื่องจากในอดีตมีเรื่องวิ่งผ่านจึงต้องสร้างให้สะพานมีความสูงพอที่จะให้เรือลอดผ่านไปได้
- **ทำนน้ำ** มีทั้งลักษณะที่เป็นส่วนประกอบของอาคาร และศาลาทำนน้ำ ปรากฏตามบ้านเรือนและวัดที่ ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของวัฒนธรรมชาวสวน เช่น การประกอบกิจวัตรประจำวัน ที่รับส่งและซื้อขายสินค้า ที่นั่งพบปะพูดคุยกัน ขึ้นลงเรือ นั่งเล่นพักผ่อน เป็นต้น
- **เขื่อนกันตลิ่ง** สร้างขึ้นเพื่อป้องกันกระแสน้ำจากแม่น้ำลำคลองกัดเซาะตลิ่ง มีทั้งตลิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้นมีลักษณะเป็นเขื่อนดินที่มีต้นไม้ปลูกยึดติดเพื่อป้องกันการกัดเซาะหน้าดิน ช่วยในการลดกระแสน้ำตามธรรมชาติและการสัญจรทางเรือ

โรงเก็บเรือ

โรงเก็บมะพร้าว

สะพานข้ามคลอง

ศาลาทำนน้ำ

ตลิ่งคอนกรีต

ตลิ่งดินธรรมชาติ

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.12 สิ่งก่อสร้างริมน้ำอื่นๆในชุมชน

6.1.3 พื้นที่เกษตรกรรม

พื้นที่เกษตรกรรมแบบสวนยกร่อง² เป็นลักษณะเฉพาะของรูปแบบการทำเกษตรที่ถูกพัฒนาในบริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำ อันถือเป็นภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรแบบองค์รวม ทั้งการจัดการน้ำและการปรับปรุงดินที่มีประสิทธิภาพ จากการปรับปรุงพื้นที่เพื่อสร้างผลผลิตทาง

² สุรจิต ชีววิทย์, คนแม่กลอง (กรุงเทพฯ : ส.เอเชียเพรส(1989), 2551).

การเกษตรในพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงของระบบน้ำขึ้นน้ำลง และมีระบบโครงสร้างที่เป็นลักษณะเฉพาะถิ่น โดยการนำทรัพยากรน้ำผ่านโครงข่ายลำน้ำเพื่อใช้ทำการเกษตรที่มีความจำเป็นในการควบคุมระดับน้ำให้เพียงพอและระบายน้ำออกได้อย่างรวดเร็ว

ลักษณะพื้นที่เกษตรสวนยกร่องของบริเวณแม่น้ำแม่กลอง³ส่วนใหญ่ปลูกต้นมะพร้าวไว้ตามคันดินโดยรอบสวน ส่วนตรงกลางสวนยกเป็น ร่องสวน ซึ่งบางสวนเรียกว่า คู เพื่อใช้ปลูกสวนผลไม้ผสมผสาน เช่น กัลฉวย ชมพู ส้มโอ เป็นต้น ระหว่างร่องสวนเรียกว่า ท้องร่อง ลักษณะดังกล่าวจะไม่ปล่อยให้พื้นที่ดินรกร้างสะท้อนให้เห็นการจัดการและการใช้ประโยชน์พื้นที่อย่างคุ้มค่า ซึ่งมีความแตกต่างจากสวนฝั่งธนบุรี ดังรูปที่ 6.13

คู คู

ขนาดสวนของสวนฝั่งธนบุรี กรุงเทพฯ

ขนาดสวนของสวนแม่กลอง

ที่มา : ปรับปรุงจาก สุรจิต ชีววิทย์, 2551.

รูปที่ 6.13 การเปรียบเทียบขนาดสวนของสวนฝั่งธนบุรี กรุงเทพฯ กับสวนแม่กลอง

จากการสำรวจและการสัมภาษณ์เกี่ยวกับพื้นที่เกษตรกรรมแบบสวนยกร่องในพื้นที่ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม (ดังแผนที่ 6.3) พบว่า ขนาดสวนในพื้นที่ที่มีขนาดที่แตกต่างกันตามแต่ละเจ้าของสวนตามความเหมาะสมของลำน้ำ จึงยกกรณีตัวอย่างขนาดของขนาดสวนยกร่องของ เขตคักดี บุษบก เกษตรกร หมู่ที่ 6 ตำบลแควอ้อม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม (ดังรูปที่ 6.14) ดังนี้

³ สุรจิต ชีววิทย์, คนแม่กลอง (กรุงเทพฯ : ส.เอเชียเพรส(1989), 2551). หน้า 25.

ที่มา : ปรับปรุงจาก สมใจ นิ่มเล็ก, 2545 และผู้วิจัย, 2556.
รูปที่ 6.14 องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมทางด้านพื้นที่เกษตรกรรมแบบสวนยกทรงของชุมชน

แผนที่ 6.3 การจำแนกโครงข่ายลำน้ำ

1.) **ระบบสวนยกร่อง** ดังรูปที่ 6.14 ที่อธิบายองค์ประกอบของระบบสวนยกร่องในพื้นที่ชุมชน ซึ่งแบ่งเป็นหลายส่วน คือ การขุดคูหรือร่องขนาดกว้างประมาณ 3-4 วา การยกร่องทำขนานกันหลายๆ ร่อง สวนที่ยกร่องและคันดินหรือถนนรอบแปลงหนึ่งเรียกว่า สวน 1 ชนิด ส่วนคันดินขนาดใหญ่ที่ยกคันร่องให้สูงขึ้นจากระดับพื้นดินโดยมีร่องล้อมรอบสวน ทำหน้าที่เป็นคันกั้นน้ำจากภายนอกในฤดูน้ำหลากเพื่อป้องกันสวนลุ่ม เนื่องจากในปีที่มีปริมาณน้ำมาก การแบ่งชนิดสวนจะช่วยไม่ให้สวนลุ่มทั้งหมด สามารถป้องกันสวนที่เหลือได้ รวมถึงทำให้การดูแลรักษาพืชผลในสวนสามารถทำได้ง่ายขึ้น เพราะเห็นการแบ่งชนิดของพรรณไม้ที่ปลูกไว้ได้อย่างชัดเจน รวมถึงการปลูกตามคันสวนได้แสดงถึงแนวอาณาเขต ส่วนร่องน้ำทำหน้าที่กักเก็บน้ำไว้ใช้ในช่่วงหน้าแล้ง โดยมีท่อสำหรับระบายน้ำเข้าออกในร่องสวน สำหรับการขุดแพรง ลำราง ลำกระโดง เชื่อมต่อกับชนิดสวนนั้น เพื่อเพิ่มพื้นที่ในการผันน้ำให้ระบบน้ำเชื่อมโยงถึงกันและมีสภาพคลองในการถ่ายเท ส่งผลให้พื้นที่ที่ได้รับอิทธิพลของน้ำขึ้นน้ำลงตามระดับน้ำทะเลวันละหลายเมตร ไม่ประสบกับปัญหาน้ำท่วมเมือง เพราะการชอยทางน้ำเพื่อผันน้ำเวลาน้ำขึ้นหรือฤดูน้ำหลาก

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.15 ชนิดสวนในพื้นที่ชุมชน

จากวรรณกรรมของสุรจิต ชิรวิชย์ และสมใจ นิ่มเล็ก พบว่า การทำดินยกร่อง การเกษตรที่พึ่งพาวิถีจักรน้ำหลาก อาศัยตะกอนแร่ธาตุสารอาหารจากป่าต้นน้ำส่งมาในหน้าน้ำหลาก ช่วงเดือน 8-11 น้ำหลากเป็นตัวควบคุมวงจรชีวิตมด ปลวก แมลง ทำให้สวนผลไม้ของเมืองปากแม่น้ำ ได้ตะกอนใหม่ พื้นดินที่ได้ใช้แร่ธาตุสารอาหารครบ 1 ปี โดยชาวสวนพื้นดินด้วยการโกยดินตะกอน น้ำหลากที่ส่งมาใหม่ที่เข้ามาตกทับหน้าดินเก่าขึ้นหลังร่องสวน ซึ่งการทำดินร่องสวนเป็นลักษณะการทำสวนบริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำ ผลไม้ก็จะได้รับปุ๋ยธรรมชาติ และได้รับการควบคุมมด ปลวก แมลงจากวิถีจักรน้ำหลากโดยไม่ต้องใช้สารเคมี

จากการศึกษาข้อมูลในระดับมหภาค พบว่า นโยบายการพัฒนาเกี่ยวกับการสร้างเขื่อนทางตอนบนของแม่น้ำแม่กลองเพื่อกักเก็บน้ำสำหรับการเกษตรและผลิตกระแสไฟฟ้า อันเป็นประโยชน์แก่ชุมชนในภาคกลาง แต่ชุมชนชาวสวนแถบอัมพวาและแม่น้ำแม่กลองได้รับผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของระบบน้ำเจ็ดน้ำเค็มไม่สอดคล้องกันตามธรรมชาติ รวมถึงน้ำเหนือที่

หลากมาเป็นประจำทุกปีพัดพาเอาดินตะกอนที่อุดมด้วยอินทรียวัตฤมาทับถมน้อยลง ทำให้ชาวสวนจำเป็นต้องพึ่งปุ๋ยเคมีในการบำรุงดินและสารเคมีในการกำจัดแมลง นำมาสู่การสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพของชุมชนชาวสวนในพื้นที่ การสร้างโครงข่ายคมนาคมเข้าสู่พื้นที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของพื้นที่เกษตรกรรมที่อาศัยโครงข่ายลำน้ำในการแผ่กระจายน้ำเข้าสู่การหล่อเลี้ยงพืชสวน ในปัจจุบันชาวสวนถล่มป่าประโดง และร่องสวนด้วยวัสดุธรรมชาติ

2.) **ลักษณะพืชพรรณ** ระยะเริ่มต้นของระบบการทำสวนของชาวสวนเป็นไปตามลักษณะการทำมาหากินตามแบบแผนของการผลิตที่ไม่ได้มองเพียงผลผลิตเป็นหลักเท่ากับในปัจจุบัน ซึ่งชุมชนในยุคแรกเป็นการปลูกพืชพรรณเพื่อยังชีพตามฤดูกาล เช่น การทำห้องร่องเพื่อให้ฤดูน้ำหลากสามารถปลูกพืชได้โดยน้ำไม่ท่วม การปลูกมะพร้าวแทนการทำนาในห้องร่องเพื่อให้เหมาะสมกับสภาพดิน ฤดูน้ำหลากของพื้นที่ ระบบน้ำเคลื่อนไหลอยู่ตลอดเวลาและลักษณะทางกายภาพของพืชพรรณที่สามารถปลูกได้ทั้งน้ำจืดและน้ำเค็ม รวมถึงการปลูกลิ้นจี่ ส้มโอ กัลฉวย และหมากในพื้นที่เช่นกัน⁴ ซึ่งสะท้อนให้เห็นการปรับตัวเข้ากับธรรมชาติของดินและน้ำของคนในยุคอดีตอย่างมีความสัมพันธ์เป็นระบบ และการจัดการสวนที่สอดคล้องกับพื้นที่ราบลุ่มโดยไม่มองแยกส่วนดังเช่นคนรุ่นหลาน เพื่อให้เกิดระบบการผลิตที่ตอบสนองต่อวิถีการดำรงชีวิตของคนในพื้นที่ชุมชน

วิธีการเก็บลิ้นจี่ลงมาจากต้น โดยต้องใช้ พะอง เป็นไม้ไผ่ลำยาวประมาณ 10 เมตร มีชั้นบันไดขึ้นไปตามลำไม้ไผ่ ด้วยการใช้เสาไม้ไผ่ปักไปที่พื้นดินและใช้เชือกโยงที่เสาแบบสามเส้าเพื่อให้พะองตั้งตรงได้ ซึ่งต้องใช้คนที่มีความชำนาญในการปีนขึ้นไปเก็บ⁵ ในปัจจุบันจึงมีอาชีพรับจ้างการปีนพะองเพื่อขึ้นไปเก็บลิ้นจี่ ให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพไม่ซ้ำจากการเก็บ⁶

ที่มา : สวนลิ้นจี่ลุงวิเชียร. สืบค้น ณ วันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ.2555. จาก <http://lycheeamhawa.com> และผู้วิจัย, 2555.

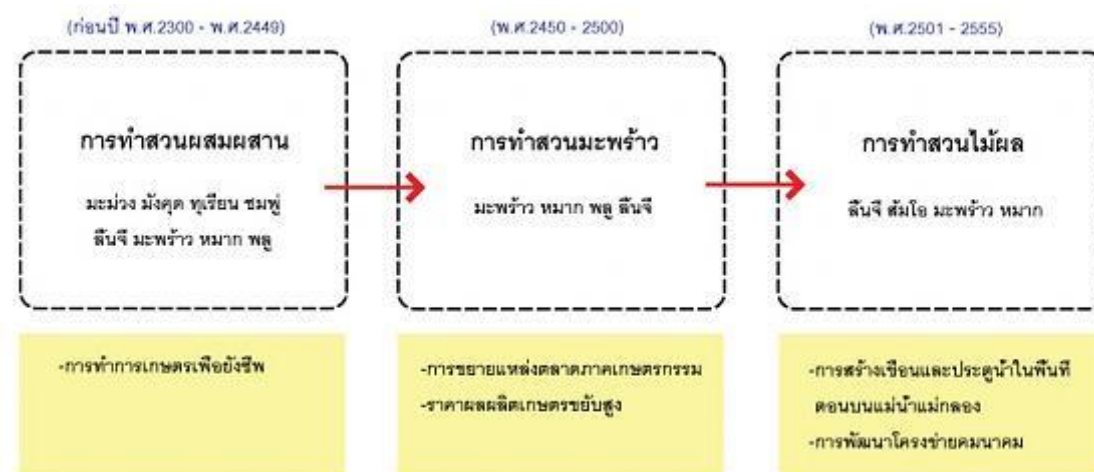
รูปที่ 6.16 ลักษณะพืชพรรณในพื้นที่เกษตรกรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

⁴ สัมภาษณ์ วณี สมิงนาจิน, 8 กรกฎาคม 2555.

⁵ สวนลิ้นจี่ลุงวิเชียร. การเก็บลิ้นจี่จากต้น. สืบค้น ณ วันที่ 20 สิงหาคม พ.ศ.2555. จาก <http://lycheeamphawa.com/>

⁶ สัมภาษณ์ เขียดศักดิ์ บุชบก, 8 กรกฎาคม 2555.

จากการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงพื้นที่เกษตรกรรมและโครงข่ายลำน้ำในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามและพื้นที่โดยรอบ ซึ่งพิจารณาจากการปรับเปลี่ยนลักษณะของพืชพรรณและลักษณะพื้นผิวดินเป็นหลัก รวมถึงระบบการผลิต การทำมาหากิน วิธีการดำรงชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชน ตามชำนาญเฉพาะในการประกอบอาชีพ (ดังแผนภูมิที่ 6.1)

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

แผนภูมิที่ 6.1 การเปลี่ยนแปลงพื้นที่เกษตรกรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม
จังหวัดสมุทรสงคราม และพื้นที่โดยรอบ

โครงข่ายลำน้ำและพื้นที่เกษตรกรรมถือเป็นองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญต่อการทำหน้าที่ถ่ายเทน้ำเข้าออก กักเก็บน้ำเพื่อการเกษตร ดังนั้นหากโครงข่ายลำน้ำเกิดการเปลี่ยนแปลงย่อมส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงของระบบทรัพยากรทางน้ำในพื้นที่อย่างมาก รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่เกษตรกรรมและลักษณะพืชพรรณที่มีลักษณะเฉพาะของพื้นที่ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม จากลักษณะทางภูมิศาสตร์และโครงข่ายลำน้ำของพื้นที่เกษตรกรรมในอดีตมีโครงข่ายลำน้ำที่เชื่อมโยงต่อกันเป็นตาข่ายขนาดใหญ่ ระบบการระบายน้ำหรือการใช้พื้นที่จึงมีรูปแบบการกระจายน้ำได้อย่างครอบคลุมและทั่วถึง ผ่านระบบโครงข่ายลำน้ำย่อยเป็นตัวสนับสนุน จนกระทั่งการพัฒนาและการขยายตัวของเมือง ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบโครงข่ายน้ำ การปรับเปลี่ยนจากชุมชนฐานน้ำเป็นชุมชนฐานบกแทน การสัญจรทางน้ำเป็นการสัญจรทางบก อันส่งผลให้การระบายน้ำและความเชื่อมต่อของโครงข่ายในพื้นที่เกษตรกรรมที่อยู่ลึกเข้าไปเกิดความตื่นตัวของหน่วยลำน้ำสายย่อย ประกอบกับการสร้างเขื่อนที่อยู่อาศัยจากการขยายตัวของประชากร⁷

⁷ เต็มศักดิ์ ภาณุวรรณ, "ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำในคลองบางกอกน้อย," (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543).

6.1.4 วัฒนธรรมชาวสวน

จากการศึกษาวรรณกรรม การสอบถามและการสัมภาษณ์พบว่า โครงสร้างทางสังคมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อม และวัฒนธรรมในบริบททางสังคมและวัฒนธรรม⁸ ทั้งสภาพแวดล้อม กิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมมีการดำรงวิถีชีวิตที่เรียบง่ายตามแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง พื้นเพของวิถีชีวิตที่พึ่งพาลำน้ำตามธรรมชาติ และยังคงรักษาวิถีเดิมไว้ แม้ว่าจะไม่เต็มร้อยแต่ก็ยังคงความสมบูรณ์ของวิถีชีวิตอยู่จนถึงปัจจุบัน การประกอบอาชีพเกษตรกรรมทำสวน จับปลา ตกกุ้ง การดำรงวิถีชีวิตที่เรียนรู้และถ่ายทอดสืบต่อกันมา เกี่ยววิถีทางธรรมชาติและความเป็นอยู่บนพื้นฐานสังคมเกษตรกรรมชาวน้ำ ซึ่งชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมได้สืบทอดและปรับเปลี่ยนตามบริบทการเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัย ทั้งการสร้างบ้านเรือนริมน้ำที่มีเอกลักษณ์และความเฉพาะถิ่น ลักษณะพื้นที่สวนแบบยกทรงสูง ลักษณะพืชพรรณ โครงข่ายลำน้ำที่มีลำดับความสำคัญ และการใช้เรือ วิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาอาศัยน้ำเป็นหลักจึงเกิดเป็นวิถี เทศกาล งานประเพณี พิธีกรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีความผูกพันและเกี่ยวข้องกับน้ำ

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

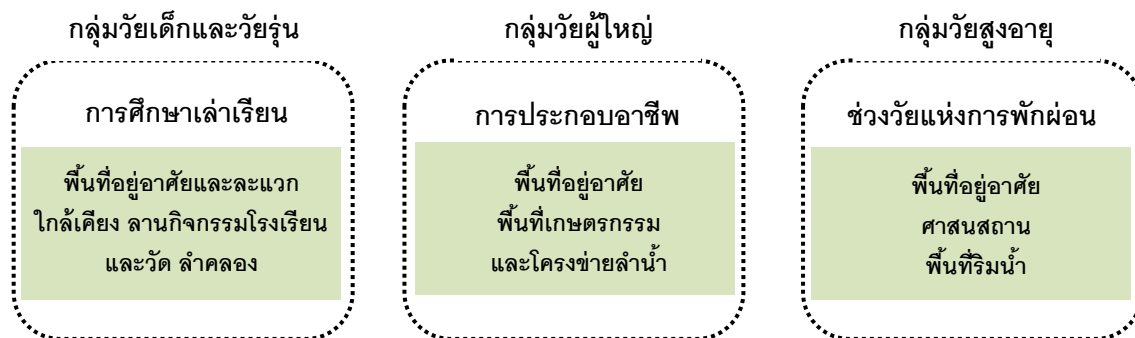
รูปที่ 6.17 วิถีชีวิตของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม

1.) กลุ่มคน ระบบกิจกรรม และการใช้พื้นที่

- **กลุ่มวัยที่มีความสัมพันธ์กับการใช้พื้นที่ชุมชน** กลุ่มคนตามกลุ่มวัยของชุมชน จำแนกออกเป็น 3 กลุ่มคือ กลุ่มวัยเด็กและวัยรุ่น กลุ่มวัยผู้ใหญ่ และกลุ่มวัยผู้สูงอายุ (ดังที่กล่าวในบทที่ 4 ความสัมพันธ์ระหว่างคน ระบบกิจกรรม และการใช้พื้นที่) จากการสังเกตการณ์ การสอบถาม และการสัมภาษณ์เจาะลึก พบว่า การใช้พื้นที่เพื่อทำกิจกรรมของกลุ่มคนทั้ง 3 กลุ่ม มีพื้นฐานความสัมพันธ์ที่สะท้อนออกมาในรูปแบบของชุมชนริมน้ำในบริบทสวนยกทรง อันเกิดจากการพิจารณาพื้นที่ของกิจกรรม ทั้งพื้นที่ริมน้ำ พื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่อยู่อาศัย พื้นที่ศาสนสถาน พื้นที่

⁸ ศรีศักร วัลลิโภดม. ลุ่มแม่น้ำแม่กลองมีคนยุคไหนเป็นบรรพชนคนยุคปัจจุบัน. ลุ่มน้ำแม่กลอง : ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ "เครือข่าย" (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน. 2547).

สาธารณะ และโครงการการสัญจร ซึ่งสรุปกลุ่มวัยที่มีความสัมพันธ์กับการใช้พื้นที่ของชุมชน คือ กลุ่มวัยเด็กและวัยรุ่นใช้พื้นที่ที่อยู่อาศัย และพื้นที่โรงเรียน ส่วนกลุ่มผู้ใหญ่ใช้พื้นที่เกษตรกรรมเป็นหลัก และกลุ่มวัยสูงอายุใช้พื้นที่ที่อยู่อาศัยและพื้นที่ริมน้ำเป็นหลัก (ดังแผนภูมิที่ 6.2)

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555

แผนภูมิที่ 6.2 กลุ่มวัยที่มีความสัมพันธ์กับการใช้พื้นที่

- กลุ่มกิจกรรมของการประกอบอาชีพที่มีความสัมพันธ์กับการใช้พื้นที่ในชุมชน

กลุ่มอาชีพเกษตรกรรม เป็นอาชีพหลักของชุมชนมาตั้งแต่การตั้งถิ่นฐาน ผลิตผลทางการเกษตรหลัก คือ มะพร้าว ลิ้นจี่ ส้มโอ กัญญา หมากร ซึ่งผลิตผลจากการทำสวนมีตลอดทั้งปี ตามฤดูกาลการออกผลิตผล เพราะมีทรัพยากรดินและน้ำที่อุดมสมบูรณ์ มีการปรับเปลี่ยนสภาพที่ดินทำกินให้เหมาะสมต่อลักษณะพืชพรรณ ในปัจจุบันกลุ่มกิจกรรมนี้มีอายุประมาณ 40-70 ปี ซึ่งมีความสามารถและประสบการณ์ในการทำสวนที่อยากอนุรักษ์ไว้ให้ลูกหลาน จากการเปลี่ยนแปลงถือเป็นจุดเปลี่ยนของวัฒนธรรมชาวสวนอย่างค่อยเป็นค่อยไป จึงเริ่มมีการปรับเปลี่ยนลักษณะพืชพรรณ เพื่อให้ได้ผลผลิตและรายได้เศรษฐกิจที่เพิ่มขึ้นอย่างมั่นคง

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555

รูปที่ 6.18 กลุ่มเกษตรกรรมที่มีความสัมพันธ์กับการใช้พื้นที่

กลุ่มชาวสวนที่มีที่ดินทำกินและการประกอบอาชีพชาวสวนถือเป็นกลุ่มที่ทำหน้าที่เปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติให้เหมาะสมกับลักษณะการประกอบอาชีพ ก่อให้เกิดลักษณะภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่สมบูรณ์และสมดุล อันมีเบื้องหน้า (Foreground) เป็นลำน้ำ ตำแหน่งกลาง (Middle ground) เป็นที่อยู่อาศัย และฉากหลัง (background) เป็นพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555

รูปที่ 6.19 ลักษณะภูมิทัศน์ที่เกิดจากวัฒนธรรมชาวสวน

กลุ่มอาชีพค้าขาย การตั้งถิ่นฐานตามแนวลำน้ำเกิดกิจกรรมทางการค้าที่สอดคล้องกับผลผลิตทางการเกษตรและลักษณะของพื้นที่ตั้งแต่ในอดีต ตามความชำนาญเฉพาะในการค้าขายทางเรือ การสร้างบ้านเรือนแพริมน้ำตามชุมทาง

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555

รูปที่ 6.20 กลุ่มค้าขายที่มีความสัมพันธ์กับการใช้พื้นที่

กลุ่มอาชีพรับจ้าง ข้าราชการและเจ้าหน้าที่ของภาครัฐ กลุ่มอาชีพข้าราชการและเจ้าหน้าที่ภาครัฐเกิดขึ้นจากรูปแบบการปกครองระดับท้องถิ่นที่มีระบบราชการในท้องถิ่นมีบทบาทในการดูแลพื้นที่ ดังนั้นกำนัน ผู้ใหญ่บ้านจึงเป็นกลุ่มชาวสวนในชุมชนที่รับบทบาทหน้าที่

2.) **ภูมิปัญญาท้องถิ่น** เป็นองค์ความรู้หรือการหยั่งรู้ที่เกิดจากสัมพันธ์ภาพของมนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับธรรมชาติ และมนุษย์กับอำนาจเหนือธรรมชาติ อันเกิดจากผลของกระบวนการที่

มนุษย์มีปฏิสัมพันธ์กับสรรพสิ่งรอบตัว ภายในระบบนิเวศท้องถิ่นทั้งธรรมชาติและวัฒนธรรม⁹ มีกระบวนการที่เกิดจากการสืบทอดถ่ายทอดองค์ความรู้ที่มีอยู่เดิมในชุมชนท้องถิ่น แล้วพัฒนาปรับปรุงองค์ความรู้ให้เกิดทักษะและความชำนาญที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาและพัฒนาชีวิตได้อย่างเหมาะสม

ที่มา : ผู้วิจัย. 2555.

รูปที่ 6.21 ระบบเกษตรกรรมแบบสวนยกร่องในชุมชน

จากองค์ประกอบดังกล่าว วิถีชีวิตชุมชนจึงมีความผูกพันกับแม่น้ำลำคลองตั้งแต่อดีต คุณคลองในพื้นที่ไม่ได้เกิดขึ้นตามธรรมชาติเพียงอย่างเดียว ยังเกิดจากบรรพบุรุษที่ขุดลอกคลองตรงเป็นแนวอย่างร่องสวน มีระบบน้ำขึ้นน้ำลงตามข้างขึ้นข้างแรมอย่างธรรมชาติ พื้นที่ถูกแบ่งเป็นลักษณะของร่องสวน พื้นที่ด้านใดด้านหนึ่งสัมผัสกับคลองเพื่อนำน้ำเข้าออก เมื่อเปิดสวนพร้อมน้ำออก น้ำจะแห้งทุกร่อง อันสะท้อนถึงความชาญฉลาดของบรรพบุรุษ¹⁰ การทำดินยกร่องถือเป็นภูมิปัญญาของการขุดลำประโดง การจัดสรรทรัพยากรน้ำ ร่องสวน การขอยร่องสวนเพื่อความเชื่อมโยงการหมุนเวียนถ่ายเทของระบบน้ำ รวมถึงการแสวงหาลักษณะพืชพรรณที่เหมาะสมกับสภาพภูมิศาสตร์ สภาพอากาศ และสิ่งแวดล้อมโดยรอบ โดยมีหลักเกณฑ์ในการทำน้ดสวน ความยาวและความกว้างของน้ดสวนแต่น้ด ซึ่งสะท้อนการจัดการกับพื้นที่เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่าที่สุด

6.1.5 เศรษฐกิจชุมชน

ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามเป็นชุมชนที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยเฉพาะการทำสวนลิ้นจี่ ส้มโอ มะพร้าวและกล้วยที่เป็นรายได้หลักจากผลผลิตทางการเกษตร รวมถึงการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรเพื่อเป็นรายได้เสริมให้กับคนในชุมชน ด้วยสภาพดินตะกอนปากแม่น้ำที่เป็นแหล่งเพาะปลูกแบบลัดจืดลัดเค็ม ลิ้นจี่จึงมีรสชาติที่ดี และสามารถปลูกได้ในเขตอำเภออัมพวา และอำเภอบางคนทีเท่านั้น เนื่องจากอำเภอเมืองเป็นพื้นที่น้ำเค็ม ลิ้นจี่จึงกลายเป็นพืชที่นิยมปลูกและเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญของพื้นที่

⁹ พัชรินทร์ สิริสุนทร, ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้ : แนวคิด เทคนิค และกระบวนการ (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552)

¹⁰ สัมภาษณ์ ไพบูลย์ เจริญสมบัติ, 9 กรกฎาคม 2555

รูปที่ 6.22 รูปตัดขวางแสดงกิจกรรมและการใช้พื้นที่ของกลุ่มคนในชุมชนริมน้ำคลองแค้อยม จังหวัดสมุทรสงคราม

รูปที่ 6.23 รูปตัดขวางแสดงกิจกรรมและการใช้พื้นที่ของกลุ่มคนในชุมชนริมน้ำคลองแค่อ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม(ต่อ)

ในปัจจุบันผลผลิตลิ้นจี่เป็นสินค้าเพื่อส่งออกไปตลาดเมืองจีน และมีนักท่องเที่ยวมาเยี่ยมชมซื้อขายกันถึงในพื้นที่สวน และการได้ผลผลิตที่ไม่แน่นอน ชาวสวนจึงโค่นต้นลิ้นจี่ไปหลายสวน เพื่อหันไปปลูกส้มโอและมะพร้าวน้ำหอม ที่มีรายได้ดีและได้ผลผลิตตลอดทั้งปี โดยเฉพาะส้มโอพันธุ์ขาวใหญ่ที่ราคาไม่ตกต่ำ ส่วนใหญ่การทำสวนเป็นแรงงานในครัวเรือน ซึ่งการใช้เวลาในการทำสวนเกี่ยวกับการดูแลรักษา ทั้งการใส่ปุ๋ย การถอนหญ้าและวัชพืช การไถดินเลนออกจากร่องสวน ชาวสวนจึงจ้างแรงงานเฉพาะในช่วงฤดูเก็บเกี่ยวผลผลิตเท่านั้น เพราะสภาพแรงงานที่มีอยู่เป็นกลุ่มผู้สูงอายุ และกลุ่มผู้ใหญ่ที่ขาดความชำนาญในการเก็บผลผลิตลิ้นจี่และมะพร้าว ดังนั้นนอกจากการทำสวนแล้วยังมีการทำอาชีพเสริม เช่น การรับจ้างถอนหญ้าและวัชพืช การรับจ้างเก็บผลผลิต การปลูกพืชผักสวนครัว การรับจ้างรดน้ำ และมีโรงมะพร้าวเพื่อแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรส่งออกนอกพื้นที่¹¹

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555

รูปที่ 6.24 การประกอบอาชีพเกษตรกรรมในชุมชน

ชุมชนยังมีการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และเชิงนิเวศ ซึ่งเกิดจากท้องถิ่นที่มีความโดดเด่น และมีคุณค่าทางด้านสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัดวาอารามเก่าแก่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ โดยรองรับการขยายตัวจากแหล่งท่องเที่ยวบนบริเวณใกล้เคียง ลักษณะชุมชนเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่ต้องการความเป็นส่วนตัวและความสงบเยือกเย็นตามธรรมชาติ สัมผัสกับวิถีชีวิตสังคมเกษตรกรรมที่เรียบง่ายของชุมชนชาวสวนและชุมชนริมน้ำ ปัจจุบันมีการสร้างโฮมสเตย์หรือที่พักผ่อนต่างอากาศตามแนวลำน้ำหลายแห่ง ก่อให้เกิดการสร้างรายได้เสริมให้กับชุมชน

6.1.6 ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น

1.) เหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์

ใน พ.ศ. 2447 การเสด็จประพาสหัวเมือง รัตนโกสินทร์ศก 123 ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่เรียกว่า “การเสด็จประพาสต้น”¹² เพื่อทรงพักผ่อนพระราชอิริยาบถ โดยใช้เรือ

¹¹ สัมภาษณ์ เฉลิมศักดิ์ บุษบก, 8 กรกฎาคม 2555.

¹² ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า, เสด็จประพาสต้น ในรัชกาลที่ 5 (กรุงเทพฯ : เจริญผล, 2520).

พลับพลาฟ่งเรือไฟ จึงทรงมีพระราชดำริให้จัดกระบวนเรือประพาสต้น คือทรงเรือมอดแก่งสี่แจวที่ข้าราชการใช้กัน เรือประทุน 4 แจวเป็นเรือเครื่องคร้ว ฟ่งเรือไฟเล็กไปเพียง 2 ลำ

สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระประชวรด้วยโรคพระยาพิษพิษโลหิตเสด็จประพาสต้นว่า “การเสด็จประพาสต้น ร.ศ. 123 (พ.ศ. 2447) เป็นการเสด็จทางชลมารคและทางรถไฟเป็นหลัก จุดเริ่มต้นจากพระราชวังบางปะอินเมื่อวันที่ 14 กรกฎาคม พ.ศ. 2447 ผ่านจังหวัดปทุมธานี นนทบุรี กรุงเทพฯ ธนบุรี สมุทรสาคร ราชบุรี สมุทรสงคราม เพชรบุรี นครปฐม สุพรรณบุรี อ่างทอง พระนครศรีอยุธยา ซึ่งในวันที่ 18 กรกฎาคม พ.ศ. 2447 เสด็จประพาสตลาดเมืองราชบุรี แล้วเสด็จไปทอดพระเนตรหน้าคที่วัดสัตตนาถ ช่วงบ่ายทรงเรือมอด 4 แจว มีเรือไฟเล็กลากล่องน้ำประพาสแม่น้ำอ้อม ถึงบ้านวัดเพลง อำเภอดำรงวิทยะปรีชา จังหวัดราชบุรี ทรงซื้อเรือมอด 4 แจว พระราชทานชื่อว่าเรือต้น... และวันที่ 21 กรกฎาคม พ.ศ. 2447 เสด็จประพาสตลาดราชบุรี แล้วเสด็จโดยเรือมอด 4 แจว มีเรือต้นชื่อใหม่เป็นเรือพระที่นั่งรอง ฟ่งเรือไฟเล็กเข้าทางแม่น้ำอ้อม ประพาสตลาดปากคลองวัดประดู่ เสด็จเข้าคลองประดู่ ประทับเสวยพระกระยาหารเช้าที่วัดประดู่ จังหวัดสมุทรสงคราม ทรงแวะบ้านตาหมอลี่ แล้วเสด็จไปตามแม่น้ำอ้อมออกสู่มแม่น้ำแม่กลอง ประทับเสวยพระกระยาหารค่ำที่บ้านนายอำเภอมัทพวาโดยไม่แสดงพระองค์ให้นายอำเภอและชาวบ้านทราบ ประทับแรมที่เมืองสมุทรสงคราม...”

ที่มา : สืบค้น ณ วันที่ 2 สิงหาคม พ.ศ. 2555 จาก <http://www.dhammadjak.net/board/viewtopic.php?t=13225>

รูปที่ 6.25 หลักฐานการเสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ 5

2.) ศาสนสถานและความเชื่อที่สำคัญ

ศูนย์รวมของศาสนสถานเก่าแก่หลายแห่งตามริมลำน้ำ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อ และเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญต่อการตั้งถิ่นฐานของชุมชน

- **วัดบางวันทอง** ก่อตั้งขึ้นใน พ.ศ. 2248 เดิมวัดนี้ตั้งอยู่กลางลำคลองแควอ้อม ซึ่งไม่สะดวกต่อการปฏิบัติกิจกรรมทางพุทธศาสนาของคนในชุมชน จึงย้ายมาอยู่ริมคลองแควอ้อมที่ตั้งปัจจุบัน ตำบลเหมืองใหม่ อำเภอมัทพวา จังหวัดสมุทรสงคราม

- **วัดอินทาราม** ตั้งอยู่อำเภอมัทพวา จังหวัดสมุทรสงคราม มีพระพุทธรูปหลวงพ่อดำอายุกว่า 300 ปี พระอุโบสถสร้างด้วยหินอ่อนทั้งหมด บานหน้าต่างและบานประตูเป็นไม้สักแกะสลักสุภาพจิตใจ และศาลาท่าน้ำของวัดเป็นอุทยานปลาตะเพียน

- **วัดปากน้ำ** ตั้งอยู่ตำบลแควอ้อม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม ประกอบด้วย วิหารพระพุทธไสยาสน์ประดับด้วยกระเบื้องโบราณ วิหารพระพุทธบาท 4 รอย วิหารหลวงพ่อบ้านแหลม หอระฆังโบราณ พ.ศ.2457 ซึ่งทั้งหมดกรมศิลปากรขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน ปุชนีย์วัตถุ

- **วัดอมรเทพ** ก่อตั้งใน พ.ศ.2435 เดิมชื่อว่า วัดอมรเทพเทวันคุณาราม ผู้ดำเนิน ก่อสร้างคือ คุณหลวงวารีรัฐการ (ชื่น ชาติกานนท์) กับคุณยาวร ต่อมาคุณหลวงวารีรัฐการได้เลื่อนเป็น ขุนเทพภักดี นายด่านอาคารเมืองสมุทรสงคราม ซึ่งชื่อวัดอมรเทพเทวันคุณาราม สมเด็จพระสังฆราช เจ้าจอมรวงศ์ เถอกรมหลวงชินวราวุธวัฒน วัชรราชพิตรสถิตมหาราช ทรงประทานให้เพื่อให้ระลึกถึง เจ้าจอมมารดาสัมฤทธิ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3

- **ศาลเจ้าไท่เพ่งอ้วงกง** (เทพเจ้าแห่งสันติ)¹³ เป็นศาลเจ้าของชาวจีน ตั้งอยู่ที่วัด แหลมเตย ซึ่งเป็นวัดที่ร้างไปแล้ว ด้านใต้วัดอมรเทพ การสร้างศาลเจ้าเพื่อเป็นสถานที่ให้ทหารไทยจีน ที่อยู่ในค่ายบางกุ้งได้ยึดเหนี่ยวจิตใจยามสงครามกับทหารพม่าในสมัยสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช

จากการวิเคราะห์ประเด็นการศึกษาตาม 6 ตัวแปรหลัก ได้แก่ โครงข่ายลำน้ำ การตั้งถิ่นฐาน ระบบสวนยกร่อง วัฒนธรรมชาวสวน เศรษฐกิจของชุมชน และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม พบว่า ตัวแปรทั้ง 6 ตัวแปรหลักมีความสัมพันธ์กันเชิงโครงสร้างขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม เพราะตัวแปรแต่ละตัวได้เอื้อประโยชน์ต่อกันก่อให้เกิดรูปร่างของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม ตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่ตั้งบนพื้นที่ราบลุ่มปากแม่น้ำ โครงข่ายลำน้ำในลักษณะดังกล่าว ก่อให้เกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามแนวริมน้ำ รูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่น การสร้างระบบสวนยกร่องสูงตามเงื่อนไขของพื้นที่ การถ่ายทอดรุ่นสู่รุ่นทั้งวิถีชีวิต ระบบเศรษฐกิจชุมชน จนกลายเป็นวัฒนธรรมชาวสวนที่ลักษณะเฉพาะตัว หากสูญเสียตัวใดตัวหนึ่งจะทำให้ลักษณะของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในที่สุด

จากการสำรวจและการวิเคราะห์ดังกล่าวได้นำข้อมูลมาระบุลงบนแผนที่ ดังแผนที่ 6.4, 6.5 และ 6.6 โดยแบ่งตามองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม 3 ด้าน คือ ด้านกายภาพ ด้านสังคมเศรษฐกิจ และด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น แล้วนำแผนที่ทั้ง 3 มาซ้อนทับเพื่อวิเคราะห์หาบริบทที่สำคัญของแต่ละพื้นที่ย่อยและประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ตามขั้นตอนต่อไป

¹³ ชัชวาล ต้นวิไลศิริ, ศาลเจ้าไท่เพ่งอ้วงกง [ออนไลน์], 1 สิงหาคม 2555. แหล่งที่มา <http://work.m-culture.in.th/album/view/18606/>

แผนที่ 6.4 สรุปพื้นที่องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมทางด้านกายภาพ

แผนที่ 6.5 สรุปพื้นที่องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมทางด้านเศรษฐกิจสังคม

แผนที่ 6.5 สรุปพื้นที่องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมทางด้านประวัติศาสตร์

6.2 การประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

จากการวิเคราะห์ห้องคัมภีร์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมทั้ง 3 ด้าน ด้วยการซ้อนทับข้อมูลเชิงแผนที่ สามารถจำแนกกลุ่มพื้นที่ย่อยตามลักษณะความสำคัญและความโดดเด่นของวิถีชีวิตในแต่ละกลุ่มที่สะท้อนให้เห็นกลุ่มองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกันได้ ดังนี้

พื้นที่ 1 กลุ่มพื้นที่การค้าเก่าแก่ : ย่านปากคลองวัดประดู่เคยเป็นตลาดค้าขายทางน้ำที่มีชื่อเสียง บริเวณบวรของคลองวัดประดู่กับคลองแควอ้อม เพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าเกษตร เครื่องใช้ของชาวสวน ส่งผลมีการก่อตัวของกลุ่มอาคารศูนย์กลางการค้า บ้านเรือนแถวไม้พื้นดิน มีชานพักและบันไดทำน้ำ ประกอบกับเป็นรอยต่อระหว่างเทศบาลตำบลเหมืองใหม่ จังหวัดสมุทรสงคราม และเทศบาลตำบลวัดเพลง จังหวัดราชบุรี พื้นที่ตั้งอยู่ใกล้กับเมืองจึงมีบ้านเรือนทันสมัยสร้างอยู่ตามแนวถนนและคลองแควอ้อม การคมนาคมทางบกที่สะดวกและเชื่อมต่อกับพื้นที่เมืองได้ส่งผลให้ลักษณะของวิถีชีวิตชุมชนเปลี่ยนจากการพึ่งพาแม่น้ำลำคลองเป็นถนน ทำให้บ้านเรือนริมน้ำมีผู้อยู่อาศัยเบาบางลง รวมถึงลักษณะทางเศรษฐกิจที่พึ่งพาตลาดน้ำตั้งแต่ในอดีตซบเซาลง ซึ่งส่งผลให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน วิถีการดำรงชีวิต และวัฒนธรรมเปลี่ยนแปลงจากในอดีต จากข้อมูลทางประวัติศาสตร์พบว่าประวัติศาสตร์ที่น่าสนใจ คือ เส้นทางเสด็จประพาสต้นในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เมื่อ ร.ศ. 123 และเป็นแหล่งตลาดนัดทางน้ำที่สำคัญและมีชื่อเสียงแห่งหนึ่ง รวมถึงภาครัฐและชุมชนกำลังร่วมมือกับฟื้นฟูและส่งเสริมตลาดนัดทางน้ำให้กลับมาเฟื่องฟูอีกครั้ง

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555

รูปที่ 6.26 กลุ่มพื้นที่การค้าเก่าแก่

พื้นที่ 2 กลุ่มพื้นที่เกษตรกรรมและอุตสาหกรรมครัวเรือน : พื้นที่ห่างไกลจากการพัฒนาการท่องเที่ยวและการเข้าถึงของบุคคลภายนอก ทำให้พื้นที่ยังปรากฏพื้นที่เกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ และโรงมะพร้าว ลักษณะบ้านเรือนส่วนใหญ่กระจายตัวตามแนวคลองแควอ้อมในระยะห่างกันเป็นระยะ ด้านหน้าบ้านมีการเรียงตัวศาลาท่าน้ำ มีความเป็นธรรมชาติสูงกว่าในบริเวณอื่นๆ ในช่วงเวลากลางวันกลุ่มคนส่วนใหญ่จะอยู่ในพื้นที่สวน และโรงมะพร้าวเพื่อแปรรูป และกลุ่มผู้สูงอายุจะอยู่

ตามบ้าน วิธีการดำเนินชีวิตยังคงปรากฏวัฒนธรรมชาวสวนแบบดั้งเดิม บรรยากาศเงียบสงบ ถึงแม้ว่าจะมีการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบกแล้ว แต่เนื่องจากตั้งอยู่ห่างไกลจากพื้นที่เมือง และเข้าถึงได้ยากกว่า พื้นที่จึงยังคงความดั้งเดิมและวิถีชีวิตที่เรียบง่ายอยู่ดังเช่นในอดีต

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555

รูปที่ 6.27 กลุ่มพื้นที่เกษตรกรรมและอุตสาหกรรมครัวเรือน

พื้นที่ 3 กลุ่มพื้นที่การกระจุกตัวของบ้านเรือนพื้นถิ่นเก่าแก่ : ที่ตั้งของวัดเก่าแก่หลายแห่งตามแนวลำน้ำคลองแควอ้อม ซึ่งแต่ละวัดมีประวัติศาสตร์ความเป็นมาที่สำคัญทั้งสิ้น ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน กิจกรรมการประกอบอาชีพและวิถีการดำรงชีวิตที่คล้ายคลึงกับพื้นที่ 2 กลุ่มพื้นที่เกษตรกรรมและอุตสาหกรรมครัวเรือน ลักษณะของบ้านเรือนตามแนวลำน้ำส่วนใหญ่เป็นบ้านเรือนหลังใหญ่ หรือเรือนหมู่กลุ่มอาคารหลายๆหลังติดกัน กระจายตัวตามแนวลำน้ำสายหลัก บ้านเรือนมีทั้งรูปแบบเรือนพื้นดินดั้งเดิมที่มีตัวอาคารบ้านเรือน ศาลาท่าน้ำ บันไดเชื่อมท่าน้ำ และอาคารรูปแบบทันสมัย ด้านหลังเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ซึ่งเชื่อมต่อกับพื้นที่อยู่อาศัยและเส้นทางคมนาคมทางบก

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555

รูปที่ 6.28 กลุ่มพื้นที่การกระจุกตัวของบ้านเรือนพื้นถิ่นเก่าแก่

พื้นที่ 4 กลุ่มพื้นที่ใกล้การพัฒนาการท่องเที่ยว : พื้นที่ปากคลองแควอ้อมที่บรรจบกับแม่น้ำแม่กลองตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ปรากฏตลาดนัดน้ำ วัดวาอารามตามแนวลำคลองโบราณสถานได้รับการขึ้นทะเบียนกรมศิลปากร ประกอบกับพื้นที่โดยรอบมีการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบก และส่งเสริมการท่องเที่ยว ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตวัฒนธรรมของชาวสวนมาเป็นค้าขาย รับจ้างและบริการด้านการท่องเที่ยว การพัฒนาทรัพยากรในพื้นที่ให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยว รวมถึงการค้าขายผลผลิตการเกษตรและสินค้าแปรรูป การสร้างบ้านเรือนตามแนวถนน การปรับพื้นที่เกษตรกรรมเป็นบ้านเรือนอยู่อาศัย

ร้านค้า และรีสอร์ทโฮมสเตย์สำหรับนักท่องเที่ยว บ้านเรือนริมน้ำถูกปล่อยให้รกร้าง ทрудโทรม การสัญจรทางน้ำถูกลดบทบาทลง ลักษณะทางเศรษฐกิจของพื้นที่มุ่งเน้นกิจกรรมที่ส่งเสริมการท่องเที่ยวเป็นหลัก และมีแนวโน้มในการขยายตัวทางเศรษฐกิจจากภาคการท่องเที่ยว ในการเป็นสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ การเรียนรู้วิถีชีวิตวัฒนธรรมชาวน้ำชาวสวน

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555

รูปที่ 6.29 กลุ่มพื้นที่ใกล้การพัฒนาการท่องเที่ยว

จากการแบ่งพื้นที่กลุ่มย่อยของชุมชนเพื่อนำมาใช้ในการประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมให้เกิดความชัดเจน โดยประยุกต์ตามหลักเกณฑ์ในแนวทางการประเมินภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในรัฐวิคตอเรีย ประเทศออสเตรเลีย มุ่งเน้นความสำคัญทางประวัติศาสตร์ และหลักฐานทางด้านกายภาพที่บ่งบอกถึงรูปแบบและคุณลักษณะของพื้นที่ ตามการจำแนกคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมออกเป็น 3 ด้าน คือ 1.)ด้านสุนทรียภาพ (Aesthetic Value) 2.)ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น (Local Historic Value) และ 3.) ด้านสังคมเศรษฐกิจ (Social-economic Value) ประกอบกับแนวความคิดเศรษฐกิจพอเพียง ที่ส่งเสริมและชี้แนวทางวิถีการดำรงชีวิตภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนให้เกิดความมั่นคง และยั่งยืนภายใต้กระแสการเปลี่ยนแปลง

ผู้วิจัยเลือกใช้วิธีการสนทนากลุ่มเป็นเครื่องมือในการประเมินคุณค่าความสำคัญ ซึ่งแบ่งกลุ่มการสนทนาตามพื้นที่ 4 กลุ่มย่อย ดังแผนที่ 6.7 ตามบริบทที่สำคัญในพื้นที่ โดยผู้เชี่ยวชาญเฉพาะด้านของพื้นที่ ทั้งหน่วยงาน และตัวแทนผู้นำของกลุ่มชุมชน กลุ่มละ 4-5 คน รวมถึงผู้วิจัยได้อธิบายถึงแบบการประเมินดังภาคผนวก (ก) และเกณฑ์การประเมินดังตารางที่ 3.1 ในบทที่ 3 ร่วมในการสนทนากลุ่มครั้งนี้ ซึ่งจากการสนทนากลุ่มได้ผลการประเมินคุณค่าความสำคัญ ดังตารางที่ 6.1 และนำผลของระดับความสำคัญในการประเมินระบุลงในแผนที่ 6.8 เพื่อหาคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ทั้งในระดับชุมชน และระดับพื้นที่ย่อยของชุมชน ว่าแต่ละพื้นที่มีคุณค่าความสำคัญทางด้านใดโดดเด่นที่สุด

แผนที่ 6.7 กลุ่มพื้นที่ย่อย

ตารางที่ 6.1 สรุปการให้คะแนนคุณค่าของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแค่อ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

แผนที่ 6.8 คุณค่าความสำคัญ

6.2.1 คุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่ย่อยกลุ่มที่ 1 : พื้นที่การค้าเก่าแก่ของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม (ดังแผนที่ 6.9)

องค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญของพื้นที่ คือ โครงข่ายลำน้ำที่มีลำคลองแควอ้อมเป็นลำคลองสายหลัก คลองวัดประดู่และคลองบางวันทองเป็นลำคลองสายรอง รวมถึงลำประโดงที่แตกย่อยเข้าสู่พื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่เกษตรกรรมแบบสวนยกร่องสูงที่มีระบบหมุนเวียนของน้ำขึ้นลงตามธรรมชาติ ลักษณะพืชพรรณเฉพาะถิ่น รูปแบบสถาปัตยกรรมเรือนแถวไม้พื้นดินและบ้านเรือนพื้นดินกระจายตามแนวลำน้ำ วัดและสถานศึกษา พื้นที่ทางประวัติศาสตร์การเสด็จประพาสต้นในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รวมถึงกลุ่มคน ระบบกิจกรรมและการใช้พื้นที่ตามลักษณะอาชีพของคนในพื้นที่ชุมชน ทั้งอาชีพทำสวน การค้าขาย การรับจ้าง การท่องเที่ยว

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.30 องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่กลุ่มย่อยที่ 1

จากการประเมินด้วยวิธีการสนทนากลุ่ม และการสัมภาษณ์เจาะลึกตามแบบการประเมินคุณค่าความสำคัญ พบว่า พื้นที่ดังกล่าวมีความเหมาะสมในการพิจารณาให้มีคุณค่าความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในระดับสูง เนื่องจากพื้นที่เป็นศูนย์รวมสถานที่เกี่ยวข้องกับบุคคลที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ หลักฐานทางการค้าในอดีตที่สำคัญที่บ่งบอกถึงการเปลี่ยนแปลงของกิจกรรม และวิถีการดำรงชีวิตของคนในพื้นที่ชุมชน ตามความหลากหลายความชำนาญของกลุ่มชาติพันธุ์ที่แตกต่างกัน รวมถึงหลักฐานทางศาสนา ทั้งศาลเจ้า โรงเจ วัดวาอาราม

คุณค่าด้านสุนทรียภาพในระดับกลาง ที่ปรากฏทัศนียภาพที่มีลักษณะพิเศษของการรวมกลุ่มอาคารเรือนแถวไม้ที่เคยใช้เป็นแหล่งค้าทางน้ำ ด้านในของพื้นที่เป็นสวนยกร่องสูง และการตั้งถิ่นฐานตามแนวลำน้ำคลองแควอ้อมและคลองวัดประดู่ สะท้อนหลักฐานทางกายภาพของภูมิทัศน์ที่เกิดจากการปรับตัวตามสภาพภูมิประเทศ และระบบนิเวศทางธรรมชาติ ส่วนคุณค่าด้านสังคมเศรษฐกิจอยู่ในระดับต่ำ เนื่องจากสภาพสังคมและเศรษฐกิจเกิดการเปลี่ยนแปลงด้วยปัจจัยต่างๆ ทั้งการพัฒนาโครงข่ายทางบก การปรับเปลี่ยนการประกอบอาชีพ กิจกรรมและการใช้พื้นที่ ทำให้ในแง่ของการถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ภูมิปัญญาที่เข้าใจสภาพแวดล้อมลดน้อยลง พื้นที่ที่มีความเป็นเมืองมากขึ้น ทำให้รูปแบบสถาปัตยกรรมทันสมัย และวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมเปลี่ยนไปตามลำดับ

6.2.2 คุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่ 2 : กลุ่มพื้นที่เกษตรกรรมและอุตสาหกรรมครัวเรือน (ดังแผนที่ 6.10)

ลักษณะของพื้นที่ที่ประกอบด้วยโครงข่ายลำน้ำขนาดใหญ่และเล็กแตกแขนงย่อยอันเกิดจากการขุดคลองของคนในชุมชนในอดีต การทำสวนเป็นชนิด และการขุดลำประโดงเพื่อสร้างโครงข่ายลำน้ำที่เชื่อมโยงถ่ายเทน้ำอย่างสมดุล การนำผลผลิตทางการเกษตรมาแปรรูปเพื่อสร้างรายได้ของชุมชน ก่อให้เกิดโรงมะพร้าวขนาดเล็กกระจายตัวตามพื้นที่ รวมถึงการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนไม้พื้นถิ่นที่หันหน้าลงสู่คลองแควอ้อม และกลุ่มคนต่างวัยในการใช้พื้นที่

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.31 องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่กลุ่มย่อยที่ 2

องค์ประกอบดังกล่าวจึงก่อให้เกิดภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนที่มีคุณค่าทางด้านสังคม เศรษฐกิจในระดับสูง เนื่องจากในพื้นที่ยังปรากฏกระบวนการจัดการทรัพยากรทางธรรมชาติ องค์กร และชุมชนที่สอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจพอเพียงของชาวสวนที่มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย และการถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ทางภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ตระหนักถึงสภาพแวดล้อมมาทางธรรมชาติที่เกิดจากองค์ความรู้ของบรรพบุรุษในการประกอบอาชีพกลายเป็นวัฒนธรรมชาวสวน คุณค่าทางด้านสุนทรียภาพ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นอยู่ในระดับกลางและระดับต่ำตามลำดับ จากการพิจารณาหลักฐานทางกายภาพของภูมิทัศน์ที่เกิดจากคนปรับที่ดินเป็นพื้นที่เกษตรกรรมแบบสวนยกร่องที่สอดคล้องกับภูมิประเทศ อากาศ ระบบน้ำขึ้นน้ำลง และโครงข่ายน้ำขนาดใหญ่จนก่อให้เกิดสังคมเกษตรกรรม และกลุ่มบ้านเรือนริมน้ำที่โครงสร้าง และรูปแบบของตัวเรือนยังคงความดั้งเดิม ถึงแม้ว่าจะมีรูปแบบสมัยใหม่ปรากฏอยู่บ้าง นอกจากนี้ในพื้นที่ยังปรากฏองค์ประกอบทางด้านประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับหลักฐานทางศาสนาที่สำคัญ บอกเล่าเรื่องราว และเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ

6.2.3 คุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่ 3 : กลุ่มพื้นที่การกระจุกตัวของบ้านเรือนไม้พื้นถิ่น (ดังแผนที่ 6.11)

องค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่สำคัญของกลุ่มพื้นที่การกระจุกตัวของบ้านเรือนไม้พื้นถิ่น ประกอบด้วย องค์ประกอบทางกายภาพ ด้านเศรษฐกิจสังคม และด้านประวัติศาสตร์ในบริบทของบ้านเรือนไม้พื้นถิ่นริมน้ำและพื้นที่เกษตรกรรมแบบสวนยกร่อง

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.32 องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่กลุ่มย่อยที่ 3

จากการพิจารณาคุณค่าทางด้านสุนทรียภาพ (Aesthetic Value) อยู่ในระดับสูง เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่กลมกลืนกับธรรมชาติ กลุ่มอาคารบ้านเรือนริมน้ำมีโครงสร้างลักษณะ รูปแบบ และวัสดุที่ใช้กลมกลืนกับธรรมชาติ รวมถึงองค์ประกอบที่เป็นสิ่งก่อสร้างอื่นๆ เช่น ศาลาทำน้ำ ตลิ่งกันน้ำ และบันไดทำน้ำ ทำให้เกิดมุมมองและทัศนียภาพที่มีลักษณะพิเศษของการรวมกลุ่มอาคารบ้านเรือน สิ่งก่อสร้าง วัฒนาอาราม พื้นที่เกษตรกรรม และโครงข่ายลำน้ำขนาดใหญ่ที่สะท้อนความสัมพันธ์อย่างสมบูรณ์ ส่วนคุณค่าทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และคุณค่าความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ในระดับปานกลางและต่ำตามลำดับ เนื่องจากพื้นที่ยังปรากฏกระบวนการจัดการทรัพยากรทางธรรมชาติที่สอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจพอเพียงของชาวสวนสะท้อนวิถีชีวิตที่เรียบง่าย และการถ่ายทอดทอดองค์ความรู้ทางภูมิปัญญาท้องถิ่นที่บรรพบุรุษสั่งสมประสบการณ์จนเข้าใจธรรมชาติในการประกอบอาชีพ รวมถึงการปรากฏหลักฐานทางศาสนาที่สำคัญตั้งแต่ในอดีตตามแนวลำคลองแควอ้อม

6.2.4 คุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่ 4 : กลุ่มพื้นที่ใกล้การพัฒนาทางด้านการท่องเที่ยว (ดังแผนที่ 6.12)

จากการพิจารณาโดยการสนทนากลุ่มและแบบสัมภาษณ์เจาะลึกพบว่า พื้นที่ที่มีคุณค่าความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น คุณค่าทางด้านสุนทรียภาพ และคุณค่าทางด้านสังคม เศรษฐกิจ ในระดับสูง ปานกลางและต่ำตามลำดับ

พระวิหารกลบ วัดปากน้ำ

พระปรางค์ วัดปากน้ำ

พระอุโบสถ วัดปากน้ำ

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.33 องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในพื้นที่กลุ่มย่อยที่ 4

ดังองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่โดดเด่นทางด้านประวัติศาสตร์ที่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับศาสนาอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ เช่น โบราณสถานที่ได้รับการขึ้นทะเบียนโดยกรมศิลปากร วัดริมน้ำอันเป็นศูนย์รวมของคนในชุมชนเพื่อร่วมกิจกรรมทางศาสนา ประเพณี และพิธีกรรม รวมถึงประวัติศาสตร์ที่บ่งบอกการเปลี่ยนแปลงกิจกรรม และวิถีชีวิตของคนในชุมชน จากการทำเกษตร การค้าขายทางน้ำตามตลาดนัดน้ำ จนกระทั่งการให้บริการทางด้านการท่องเที่ยวที่เห็นในปัจจุบัน จากการประยุกต์ใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในพื้นที่ให้เกิดประโยชน์ทางเศรษฐกิจของชุมชน รวมถึงการรวมกลุ่มของอาคารบ้านเรือนพื้นถิ่นตามแนวลำน้ำคลองแควอ้อม ทำให้เกิดทัศนียภาพที่ลักษณะพิเศษและสวยงาม อันเกิดจากการปรับตัวของคนในชุมชนกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

คุณค่าทางด้านสังคม เศรษฐกิจที่อยู่ในระดับต่ำนั้น เนื่องจากในพื้นที่ดังกล่าวได้รับอิทธิพลการพัฒนาการท่องเที่ยว ทำให้การถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ทางภูมิปัญญาเริ่มลดน้อยลง การพึ่งพาเทคโนโลยีมากกว่าการปรับตัวเข้าหาธรรมชาติดังเช่นในอดีต การเปลี่ยนแปลงพื้นที่เกษตรกรรมเป็นพื้นที่พาณิชยกรรมเพื่อรองรับการพัฒนาการท่องเที่ยว นอกจากนี้การรวมกลุ่มของกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์ในการทำกิจกรรม และการใช้พื้นที่เกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรมที่ทำงานกันเกิดขึ้นไม่บ่อยครั้งดังเช่นในอดีต¹⁴ วัดวาอารามและศาสนสถานต่างๆ กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่มีชื่อเสียงของพื้นที่

จากการประเมินคุณค่าความสำคัญในการสนทนากลุ่มของแต่ละพื้นที่ย่อยสามารถสรุปได้ดังแผนที่ 6.13 **และบทสรุปของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม มีคุณค่าความสำคัญทางด้านสุนทรียภาพในระดับสูง รองลงมาคือ ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และด้านสังคมเศรษฐกิจในระดับปานกลางและระดับต่ำตามลำดับ** ดังตารางที่ 6.1

¹⁴ สัมภาษณ์ เชิดศักดิ์ บุชบก, 8 กรกฎาคม 2555

แผนที่ 6.9 พื้นที่กลุ่มย่อยที่ 1

แผนที่ 6.10 พื้นที่กลุ่มย่อยที่ 2

แผนที่ 6.11 พื้นที่กลุ่มย่อยที่ 3

แผนที่ 6.12 พื้นที่กลุ่มย่อยที่ 4

แผนที่ 6.13 สรุปคุณค่าความสำคัญ

6.3 สภาพปัญหาและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

จากการซ้อนทับแผนที่องค์ประกอบในแต่ละด้านและสถานการณ์ปัจจุบันของชุมชน พบว่าชุมชนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงตามกระแสการพัฒนาและกระแสการท่องเที่ยว ก่อให้เกิดผลกระทบทั้งโดยตรงและทางอ้อมต่อคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน รวมถึงแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงที่จะก่อให้เกิดการสูญเสียและการถูกทำลายลงต่อคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม ทั้งในระดับขององค์ประกอบ และภาพรวมของพื้นที่

6.3.1 สภาพปัญหาที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

6.3.1.1 ปัญหาทางด้านกายภาพ

- การสูญเสียคุณค่าความสำคัญทางด้านสุนทรียภาพและความเฉพาะตัวของพื้นที่ชุมชนของพื้นที่ การวิเคราะห์ผ่านการซ้อนทับแผนที่ และการสนทนากลุ่มตามพื้นที่ย่อยพบว่าพื้นที่ส่วนใหญ่ที่เกิดการสูญเสียคุณค่าความสำคัญทางด้านสุนทรียภาพและความเฉพาะตัวในบริเวณพื้นที่กลุ่มย่อยที่ 1 และ 4 (ดังแผนที่ 6.9 และ 6.12) เนื่องจากการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงของกลุ่มบ้านเรือนริมน้ำที่ไม่สมดุลตามธรรมชาติ การปรับเปลี่ยนตลิ่งกั้นน้ำ การผสมผสานรูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นกับอาคารสมัยใหม่ การสร้างโครงข่ายคมนาคมทางบก รวมถึงพื้นที่เกษตรกรรมที่พึ่งพาเทคโนโลยีมากกว่าการจัดการที่เป็นไปตามธรรมชาติและปล่อยให้พื้นที่เกษตรกรรมให้รกร้าง ทำให้ความกลมกลืนตามสภาพแวดล้อมที่มีโครงข่ายลำน้ำที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ และคนในชุมชนสร้างขึ้น รูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นฐานลักษณะสะท้อนน้ำสะท้อนบกแบบดั้งเดิมอันงดงามของชุมชนริมน้ำพื้นที่เกษตรกรรมในรูปแบบของสวนยกร่องสูง รวมถึงศาสนสถานเก่าแก่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ริมน้ำถูกแทนที่และลดบทบาทลง นำมาซึ่งการสูญเสียคุณค่าทางด้านความงาม และการสร้างสรรค์อันเกิดจากการปรับตัวของคนให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.35 การเปลี่ยนแปลงของรูปแบบสถาปัตยกรรมและตลิ่งกั้นน้ำ

- การเปลี่ยนแปลงด้านการใช้พื้นที่ในชุมชน ส่วนใหญ่ลักษณะการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนเป็นพื้นที่เพื่อการเกษตรแบบผสมผสานไม่ผล สวนมะพร้าว ซึ่งในปัจจุบันมีการรื้อกล้า

พื้นที่เกษตรกรรมโดยการปลูกสร้างบ้านเรือนและกิจการโดยไม่มีข้อบังคับ และการควบคุมการใช้พื้นที่ พื้นที่ริมลำน้ำถูกใช้ประโยชน์สำหรับการสร้างโฮมสเตย์ รีสอร์ท โรงงานอุตสาหกรรม และที่พัก ซึ่งบางกิจกรรมไม่เหมาะสมกับลักษณะของพื้นที่ รวมถึงการขยายตัวอย่างต่อเนื่อง จึงอาจส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและการจัดการพื้นที่ในอนาคต

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.36 ที่พัก โฮมสเตย์ตามแนวลำน้ำ

- **ลักษณะทางสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่เสื่อมโทรม** จากการสัมภาษณ์ เจาะลึกในพื้นที่เกษตรกรรมในบริเวณพื้นที่กลุ่มย่อยที่ 3 พบว่า การนำระบบการเกษตรสมัยใหม่ที่ใช้การส่งผ่านน้ำทางท่อ และการใช้ปุ๋ยเคมีในการดูแลรักษาพืชพรรณในพื้นที่เกษตร เพื่อให้ได้ผลผลิตในจำนวนมากขึ้นโดยที่ไม่ต้องดูแลรักษามาก การปล่อยน้ำเสียจากการทำฟาร์มปศุสัตว์ในจังหวัดราชบุรีที่ขาดการบำบัดน้ำเสียประกอบกับการขยายธุรกิจภาคการท่องเที่ยวและอุตสาหกรรมในพื้นที่โดยรอบ ก่อเกิดสภาพปัญหาน้ำเน่าเสียในแม่น้ำลำคลอง ทั้งแม่น้ำแม่กลอง คลองแควอ้อม และคลองสายย่อยต่างๆ รวมถึงคุณภาพดิน ทรัพยากรทางน้ำ และระบบนิเวศเสื่อมโทรมและขาดความอุดมสมบูรณ์ดังเช่นในอดีต¹⁵ ประกอบกับการถมลำประโดงของคนในชุมชน ทำให้ความหลากหลายทางธรรมชาติในน้ำและดินลดน้อยลง ขาดความสมดุลของระบบนิเวศในพื้นที่

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

รูปที่ 6.37 ลักษณะทางสภาพแวดล้อมที่เสื่อมโทรม

- **การสัญจรทางน้ำและระบบเครือข่ายลำน้ำในชุมชน** การสร้างเขื่อนและการพัฒนาโครงข่ายคมนาคมทางบกเข้ามาแทนที่การสัญจรทางน้ำเป็นหลัก คนในชุมชนเริ่มมีการถม

¹⁵ สัมภาษณ์ เจลิมศักดิ์ บุษบก, 9 กรกฎาคม 2555.

ลำประโดงและห้องร่องสวนเพื่อสร้างที่อยู่อาศัย (ดังบทที่ 4 ข้อ 4.4.1.5 การใช้ประโยชน์ที่ดิน) และเพิ่มเนื้อที่ในการเพาะปลูกพืชพรรณ ทำให้ระบบนิเวศทางธรรมชาติ ระบบน้ำขึ้นน้ำลง เปลี่ยนแปลง และทิศทางของลมไม่สมดุลตามธรรมชาติ เครื่องข่ายลำน้ำที่เคยเป็นโครงข่ายขนาดใหญ่ถูกขวางกั้น ทำให้ระบบน้ำไม่หมุนเวียนและถ่ายเท เกิดปัญหาน้ำเน่าเสีย กักขัง ซึ่งพื้นที่เกษตรกรรมด้านในที่ห่างจากแม่น้ำลำคลองสายหลักและสายย่อยจะประสบกับปัญหาการชักน้ำเข้าระบบสวน

6.3.1.2 ปัญหาทางด้านสังคม

- **การย้ายถิ่นของคนในชุมชน** การพัฒนาภาคอุตสาหกรรมในพื้นที่โดยรอบก่อให้เกิดการย้ายถิ่นออกสู่นอกพื้นที่ เพื่อประกอบอาชีพด้านอื่น นอกเหนือจากการประกอบอาชีพเกษตรกรรมที่เป็นระบบการใช้แรงงานจำนวนมากจากครัวเรือน รวมถึงเพื่อการศึกษาและอยู่อาศัยในชุมชนเมืองที่สะดวกสบายในชีวิต วิถีชีวิตของชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงจากการพึ่งพาเครือข่ายลำน้ำเป็นหลัก ทั้งในการอุปโภคบริโภค และการสัญจร การพึ่งพาอาศัยคนในครอบครัวเพื่อการเกษตรและการพบปะร่วมกันทำกิจกรรมทางประเพณีและวัฒนธรรมถูกลดบทบาทลงเรื่อยๆ ด้วยทัศนคติที่เปลี่ยนแปลงจากวัฒนธรรมชาวสวนดั้งเดิม¹⁶ (ดังบทที่ 4 ข้อ ด้านประชากร และด้านสังคมและวัฒนธรรม)

- **การสูญสลายของภูมิปัญญาท้องถิ่น** การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจในภาคอุตสาหกรรมของพื้นที่โดยรอบของชุมชน ส่งผลให้คนในชุมชนต่างออกไปทำงาน การได้รับเทคโนโลยีการพัฒนาทางด้านเกษตรรูปแบบใหม่ เพื่อช่วยในการเพิ่มผลผลิตและลดการใช้แรงงานส่วนใหญ่ชาวสวนที่ยังประกอบอาชีพเกษตรกรรมค่อนข้างมีอายุเข้าสู่กลุ่มวัยผู้สูงอายุ ไม่สามารถทำงานหนักได้ดังเดิม รวมถึงกลุ่มวัยทำงานคนรุ่นใหม่ไม่ได้ทำการสืบทอดวิถีชีวิตชาวสวน ทั้งวิธีการทำสวนยกร่องแบบเดิม องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นดังกล่าว ที่คำนึงถึงระบบนิเวศทางธรรมชาติเป็นสำคัญ¹⁷ ซึ่งอาจเสี่ยงต่อการสูญสลายของวิถีชีวิตสังคมเกษตรกรรมที่พึ่งพิงลำน้ำตามธรรมชาติเป็นหลักดังเช่นในอดีต

6.3.2 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

6.3.2.1 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางด้านกายภาพ

- **องค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมทางด้านกายภาพที่ยังคงดำรงอยู่** สัดส่วนของการใช้พื้นที่ประเภทเกษตรกรรมเป็นหลัก เมื่อเปรียบเทียบกับการใช้ประโยชน์ที่ดิน

¹⁶ สัมภาษณ์ เข้ม ทองบุญ, 10 มิถุนายน 2555.

¹⁷ สัมภาษณ์ เฉลิมศักดิ์ บุษบก, 9 กรกฎาคม 2555.

ประเภทที่อยู่อาศัย พาณิชยกรรม ศาสนสถาน และสถาบันราชการ (ดังบทที่ 4 ข้อ 4.4.1.5 การใช้ประโยชน์ที่ดิน) สะท้อนให้เห็นว่าพื้นที่ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมยังคงมีพื้นที่เกษตรกรรมเป็นหลัก เพื่อเป็นแหล่งที่ดินทำกินของคนในชุมชนที่มีฐานสังคมเกษตรกรรมตั้งแต่ในอดีต ประกอบลำน้ำคลองแควอ้อม และกลุ่มบ้านเรือนที่อยู่อาศัยที่ถือเป็นองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่มีคุณค่าความสำคัญควรค่าแก่การอนุรักษ์ของชุมชน

- **รูปแบบสถาปัตยกรรมเรือนไทยภาคกลางและเรือนไม้พื้นถิ่นแบบสะเทินน้ำสะเทินบกมีแนวโน้มลดลงและการปรับเปลี่ยนรูปแบบ** การที่สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติขาดความสมดุล และมูลค่าในการก่อสร้างหรือปรับปรุงดูแลรักษาเรือนไทยภาคกลางและเรือนไม้พื้นถิ่น ซึ่งสถาปัตยกรรมแบบดั้งเดิมมีการปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมในชุมชน ส่งผลให้มีแนวโน้มลดลง ประกอบกับอาคารสมัยใหม่และผสมผสานเรือนไม้พื้นถิ่นกับวัสดุสมัยใหม่เพิ่มขึ้น ทั้งการต่อเติมพื้นที่เพื่อใช้สอยด้านล่าง ตัดกิ่งคอนกรีตกั้นน้ำ การใช้วัสดุก่อสร้างที่ทันสมัยและคงทนกว่าวัสดุทางธรรมชาติ อันเนื่องมาจากการที่ชุมชนหลีกเลี่ยงการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตตามฤดูกาล ดังเช่นในอดีต

- **การเปลี่ยนแปลงของการสัญจร ระบบเครือข่ายลำน้ำ และพื้นที่เกษตรกรรม** แนวโน้มการขยายตัวของชุมชนตามแนวเส้นทางคมนาคมทางบก (ดังแผนที่ 4.8) จากเดิมที่รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มบ้านเรือนและศาสนสถานกระจายตัวตามแนวพื้นที่ริมลำน้ำคลอง แควอ้อม เนื่องจากสภาพพื้นที่ตามแนวริมลำน้ำแทบจะไม่มีทางเข้าไปตั้งถิ่นฐานใหม่ อาจจะมีเพียงการปรับปรุง และการสร้างอาคารสมัยใหม่ขึ้น การปล่อยพื้นที่เกษตรกรรมรกร้าง รวมถึงการถมที่ดิน แนวลำคลองย่อย ลำประโดงและท้องร่องให้เป็นพื้นที่ดินแปลงเรียบขนาดใหญ่ เพื่อการก่อสร้างที่อยู่อาศัย โฮมสเตย์ หรือพื้นที่เกษตรกรรมที่ไม่พึงพาท้องร่องและระบบเครือข่ายลำน้ำขนาดใหญ่โดยเฉพาะพื้นที่เกษตรกรรมด้านในที่ห่างจากลำน้ำสายหลักมีแนวโน้มเปลี่ยนแปลง

6.3.2.2 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ

- **ระบบเศรษฐกิจบนพื้นฐานของการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก** พื้นฐานของสังคมเกษตรกรรมที่มีพัฒนาการมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน ส่งผลให้ชุมชนมีความชำนาญและมีทักษะในการประกอบอาชีพเกษตรกรรมบนสภาพภูมิศาสตร์ และอิทธิพลของระบบน้ำขึ้นน้ำลงจนก่อให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น ประกอบกับรายได้จากผลผลิตทางการเกษตรที่มีขึ้นในทุกช่วงฤดูกาลเมื่อมีการปรับเปลี่ยนลักษณะพืชพรรณเพื่อให้มีรายได้จากผลผลิตตลอดทั้งปี จึงเกิดแนวโน้มการขยายตัวที่ดีในด้านเศรษฐกิจตามความพอใจของชาวสวนในวิถีชีวิตพออยู่พอกิน (ดังบทที่ 4 ข้อ 4.4.2 ลักษณะทางเศรษฐกิจ)

- **แนวโน้มการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวในชุมชนและพื้นที่โดยรอบ** แผนและนโยบายการพัฒนาของชุมชนและโดยเฉพาะพื้นที่โดยรอบ ได้ถูกกำหนดให้มีการพัฒนาทางด้านการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์และเชิงนิเวศตามแนวลำคลองและศาสนสถานเก่าแก่ที่มีความสำคัญทางประวัติศาสตร์ (ตั้งแผนและนโยบายการพัฒนา ในภาคผนวก ข) ประกอบกับศักยภาพของพื้นที่ในการท่องเที่ยวและควรค่าแก่การส่งเสริมการอนุรักษ์วิถีการดำรงชีวิตของคนชุมชน สภาพความเป็นอยู่รูปแบบสถาปัตยกรรม วัฒนธรรมชาวสวน และสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติที่ยังคงอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะแนวลำน้ำสายหลัก (ดังบทที่ 6 ข้อ 6.1.5 เศรษฐกิจชุมชน) จึงถือเป็นชุมชนที่มีทรัพยากรทางธรรมชาติและทางวัฒนธรรมที่สำคัญ ชุมชนจึงมีแนวโน้มในการพัฒนาทางด้านดังกล่าว

6.3.2.3 แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม

- **การย้ายถิ่นออกสู่นอกพื้นที่เพิ่มขึ้น** ค่านิยมความทันสมัยและการเพิ่มรายได้จากเศรษฐกิจ ทำให้คนในชุมชนเปลี่ยนความคิดปลูกฝังลูกหลานมุ่งเน้นการศึกษา ซึ่งต่างจากในอดีตที่เน้นการทำมาหากิน ซึ่งใช้แรงงานครัวเรือนเพื่อการเกษตร¹⁸ จึงเกิดแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคมของชุมชนในอนาคตเป็นครอบครัวเดี่ยว ขนาดใหญ่ มีเพียงผู้สูงอายุและกลุ่มวัยผู้ใหญ่ที่ประกอบอาชีพการเกษตรอยู่บ้านเพียงไม่กี่คน การพึ่งพาอาศัยเพื่อนบ้านด้วยการแลกเปลี่ยนผลผลิตดังเช่นในอดีตถูกเปลี่ยนเป็นการซื้อขายและการจ้างแรงงานเพื่อการเกษตร ทำให้การพึ่งพาแบบระบบเครือญาติเริ่มสูญสลายไป

- **การไม่สืบทอดวัฒนธรรมชาวสวนของคนรุ่นใหม่** วิถีการดำรงชีวิตที่เปลี่ยนแปลงตามกลุ่มวัยเด็กและวัยรุ่นที่ไม่ได้รับการปลูกฝังในเรื่องการประกอบอาชีพเกษตรกรรมแบบดั้งเดิม และไม่ได้รับการใส่ใจในภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สืบทอดต่อกันมา (ดังบทที่ 4 ข้อ 4.4.3.2 ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน ระบบกิจกรรม และการใช้พื้นที่) ทำให้องค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนที่มีคุณค่าความสำคัญควรค่าแก่การรักษาค่อยๆ เสื่อมสลายไปตามกาลเวลา หากไม่ได้รับการจัดการและการอนุรักษ์ที่เหมาะสม

¹⁸ สัมภาษณ์ แยม ทองบุญ, 10 มิถุนายน 2555.

แผนที่ 6.14 การวิเคราะห์แนวโน้มการเปลี่ยนแปลง

บทที่ 7

บทสรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

บทนี้เป็นบทสรุปที่ได้จากการวิเคราะห์พัฒนาการตามโครงสร้างและองค์ประกอบของ ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ตั้งแต่อดีตจนถึง ปัจจุบัน การวิเคราะห์ตัวแปร 6 ตัวแปรสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน การประเมิน คุณค่าความสำคัญ สภาพปัญหาและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าความสำคัญ ของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม และข้อเสนอแนะในเชิงนโยบาย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

7.1 สรุปผลในการวิจัย

จากคำถามการวิจัย

“ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมในบริบทสวนยก่อง มืองค์ประกอบสำคัญอะไรบ้าง และมีคุณค่าความสำคัญในด้านใด”

สามารถสรุปผลการศึกษาได้รายละเอียดดังต่อไปนี้

7.1.1 สรุปพัฒนาการของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน

1.) **ช่วงที่ 1** : ยุคแรกแห่งการตั้งถิ่นฐานของชุมชน กลุ่มบ้านเรือนที่กระจุกตัวอยู่ใน บริเวณชุมชนทาง และศาสนสถานกระจายตัวตามแนวลำน้ำทั้งสองฝั่ง การหาที่ดินทำกินด้วยการเริ่ม เปลี่ยนแปลงพื้นที่โดยรอบของชุมชนให้กลายเป็นพื้นที่เกษตรกรรมในรูปแบบของระบบสวนยก่อง การคัดเลือกพืชพรรณที่เหมาะสมต่อสภาพแวดล้อมของพื้นที่ได้อย่างสมดุล ประกอบกับการอาศัย โครงข่ายลำน้ำเพื่อเชื่อมต่อระบบสวนยก่องที่มีลักษณะเฉพาะของพื้นที่ ลำน้ำคลองแควอ้อมจึงถือเป็นแหล่งทรัพยากรทางธรรมชาติที่โดดเด่น ศาสนสถานริมน้ำเป็นศูนย์รวมทางจิตใจ ลักษณะการผลิตเป็นแบบผสมผสานเพื่อการยังชีพเป็นหลัก ส่วนลักษณะทางสังคมในยุคนี้เป็นสังคมชาวสวนที่มีความสัมพันธ์ระบบเครือญาติที่ไม่ซับซ้อนและวิถีชีวิตที่เรียบง่าย จึงเป็นรูปแบบของ สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติมีอิทธิพลต่อการควบคุมระบบกิจกรรมของมนุษย์ที่สะท้อนการปรับตัวของคนในชุมชนที่ยอมรับสภาพภูมิศาสตร์ที่โดดเด่นของพื้นที่

2.) **ช่วงที่ 2** : ยุคที่ชุมชนขยายตัวและตลาดค้าขายทางน้ำเจริญรุ่งเรือง การขยายพื้นที่เกษตรกรรมของกลุ่มวัฒนธรรมชาวสวนปรากฏขนาดใหญ่อุดมแนวคลองแควอ้อม

และแหล่งตลาดของกลุ่มชาวจีนแลกเปลี่ยนสินค้าเกษตร เครื่องเทศ และเครื่องใช้ จึงเกิดการขยายตัวของกลุ่มบ้านเรือน พื้นที่เกษตรกรรมจากปากน้ำกระจายตลอดแนวลำคลองสองฟากฝั่ง การขุดแยกคลองย่อยเพื่อแผ่ขยายระบบน้ำเข้าสู่พื้นที่เกษตรกรรมด้านใน สถาปัตยกรรมถูกปรับเปลี่ยนเป็นแบบสะท้อนน้ำสะท้อนบก การใช้พื้นที่ริมน้ำมีความคึกคัก ทั้งการสัญจร อุปโภคบริโภค และกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ขยายตัวตามลำดับ ลักษณะทางสังคมมีการติดต่อไปมาหาสู่กันมากขึ้น ครอบครัวขยายใหญ่เพื่อใช้เป็นแรงงานครัวเรือนในภาคการเกษตร การบริจาคที่ดินและเงินในการบำรุงรักษาศาสนสถานตามพื้นที่ริมลำคลอง สถาบันศาสนาและสถาบันการศึกษาถือสถาบันที่มีความสำคัญต่อโครงสร้างของชุมชนในยุคนี้ พัฒนาการของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนยุคนี้จึงเกิดขึ้นจากการที่มนุษย์ปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติด้วยการทำสวนยกร่องเพื่อควบคุมระดับน้ำ การขุดคลองเชื่อมต่อเพื่อสร้างโครงข่ายลำน้ำขนาดใหญ่ที่สะท้อนร่องรอยของการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิประเทศและสภาพแวดล้อมโดยมนุษย์ ยุคที่มนุษย์เริ่มมีอิทธิพลเหนือธรรมชาติ ซึ่งสังเกตได้จากการการจัดทั้งระบบน้ำ ทรัพยากรดิน และสิ่งแวดล้อม

3.) **ช่วงที่ 3 : ยุคที่มีการเปลี่ยนผ่านในลักษณะของชุมชนริมน้ำในบริบทสวนยกร่องมาเป็นชุมชนสังคมเกษตรกรรมที่พึ่งพาการสัญจรทางบกเป็นหลัก** สภาพพื้นที่เกิดการเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน เขื่อนและประตูน้ำเพื่อจัดสรรระบบน้ำตามธรรมชาติ และโครงข่ายคมนาคมขนส่งทางบกที่ครอบคลุม ซึ่งถือเป็นการเปลี่ยนแปลงในระดับมหภาคที่ส่งผลต่อพื้นที่ชุมชนในระดับอนุภาค ทั้งระบบการไหลเวียนของระบบโครงข่ายน้ำเกิดการเปลี่ยนแปลงจากวัฏจักรเดิม ระบบน้ำขึ้นน้ำลงตามฤดูกาลทางธรรมชาติ และความสมดุลตามธรรมชาติเริ่มลดลง นอกจากนี้ชุมชนยังมีการเปลี่ยนแปลงในหลายด้าน ทั้งการสร้างตึ๊งคั่นกันน้ำแบบคอนกรีต การถมลำประโดงและท้องร่องสวนเพื่อสร้างบ้านเรือนและเพิ่มพื้นที่การเพาะปลูกโดยไม่อาศัยระบบโครงข่ายลำน้ำในระดับมหภาคดังเช่นในอดีต หากพึ่งพาเทคโนโลยีแทน การตั้งถิ่นฐานกระจายตัวตามแนวถนน การรื้อถอนบ้านเรือนตามแนวลำน้ำเพื่อขายและย้ายไปอยู่ตามแนวถนน กิจกรรมทางเศรษฐกิจแนวลำน้ำซบเซา ผลผลิตทางการเกษตรเริ่มมีการส่งออกนอกพื้นที่ ครอบครัวมีขนาดเล็กลง เหลือเพียงผู้สูงอายุเฝ้าบ้าน และกลุ่มผู้ใหญ่อายุเข้าสวนอันเนื่องมาจากคนหนุ่มสาวออกไปทำมาหากินนอกพื้นที่ ในยุคนี้จึงเกิดลักษณะภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในอีกรูปแบบหนึ่งที่เกิดจากการที่มนุษย์ปรับเปลี่ยนพื้นที่ให้มีความสะดวกในการเข้าถึงและการขนส่งสินค้าด้วยการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและโครงข่ายคมนาคมขนส่ง ซึ่งมนุษย์มีอิทธิพลอย่างมากในการปรับเปลี่ยนธรรมชาติจากชุมชนเกษตรกรรมวิถีน้ำทางธรรมชาติเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่พึ่งพาเทคโนโลยี

7.1.2 สรุปองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน

จากการวิเคราะห์การก่อรูปร่างและความสัมพันธ์ของกระบวนการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามในแต่ละยุคสมัยจากตัวแปรสำคัญต่างๆ จะเห็นได้ว่า โครงข่ายลำน้ำ สวนยกร่อง รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน วัฒนธรรมชาวสวน เศรษฐกิจชุมชน และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ถือเป็นตัวแปรสำคัญที่สะท้อนรูปแบบการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมตามระบบกิจกรรมของมนุษย์ที่ส่งผลต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ซึ่งสอดคล้องกับสมมติฐานในการวิจัยที่ว่า สวนยกร่องสูงและโครงข่ายลำน้ำเป็นโครงสร้างและองค์ประกอบทางกายภาพที่สำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม หากยังขาดองค์ประกอบด้านอื่นที่ช่วยสร้างคุณค่าความสำคัญให้กับพื้นที่ชุมชน ดังแผนภูมิที่ 7.1 และมีรายละเอียดดังนี้

ที่มา : ผู้วิจัย, 2555.

แผนภูมิที่ 7.1 สรุปความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม
จังหวัดสมุทรสงคราม

1.) **โครงข่ายลำน้ำ** พบว่า ตามสภาพภูมิศาสตร์ชุมชนตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มใกล้ปากแม่น้ำ การเชื่อมโยงของแม่น้ำสายหลักและคลองสายย่อยเป็นจำนวนมาก ก่อให้เกิดระบบโครงข่ายของลำน้ำขนาดใหญ่ที่เอื้อประโยชน์ให้กับชุมชน ทั้งเส้นทางการสัญจรทางน้ำ แหล่งอุปโภคบริโภค และที่สำคัญคือเพื่อการเกษตรในรูปแบบสวนยกร่องสูงที่ปรากฏขนาดสวนขนาดใหญ่ในพื้นที่ ซึ่งระบบโครงข่ายลำน้ำถือเป็นส่วนหนึ่งในการจัดการระบบสวนที่เกี่ยวข้องกับ

ผลผลิตทางการเกษตร และเป็นตัวแปรหลักในการกำหนดแบบแผนของการตั้งถิ่นฐาน แหล่งที่อยู่อาศัย การเลือกที่ดินทำกิน การประกอบอาชีพและกิจกรรมต่างๆ ของคนในชุมชน ดังนั้นหากโครงข่ายลำน้ำในระดับมหภาคเกิดการเปลี่ยนแปลงย่อมส่งผลต่อโครงข่ายลำน้ำในระดับอนุภาคด้วยเช่นกัน ดังเช่นการยกตัวอย่างใน 6.1.1 โครงข่ายลำน้ำ บทที่ 6

2.) **ชุมชนริมน้ำ** พบว่า การตั้งถิ่นฐานของชุมชนกระจุกตัวตามแนวลำน้ำและชุมทางก่อให้เกิดรูปแบบสถาปัตยกรรมพื้นที่ ทั้งเรือนไทยภาคกลาง บ้านเรือนพื้นที่ถิ่นใต้สูง เรือนแถว ไม้ริมน้ำ ศาลาท่าน้ำ และศาสนสถานที่สวยงามคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์ที่ได้รับอิทธิพลระบบน้ำขึ้นน้ำลงตามแหล่งที่ตั้งใกล้ปากแม่น้ำ ก่อให้เกิดการระบอบกิจกรรมและการใช้พื้นที่ที่แตกต่างกันตามการผสมผสานของกลุ่มความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ทั้งพื้นที่เกษตรแบบสวนยกร่อง และการค้าขายริมน้ำ

3.) **สวนยกร่อง** พบว่า พื้นที่เกษตรแบบสวนยกร่องสูงเป็นลักษณะเฉพาะของการทำเกษตรกรรมในบริเวณที่ราบลุ่มปากแม่น้ำ อันเกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรแบบองค์รวมทั้งการจัดการน้ำและการปรับปรุงดิน รวมถึงการคัดเลือกลักษณะพืชพรรณที่เหมาะสมต่อสภาพดิน น้ำ และสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ จากการวิเคราะห์ระบบสวนยกร่องดังกล่าวถือได้ว่าเป็นพื้นที่ที่ทำหน้าที่เป็นคันกั้นน้ำจากภายนอกในฤดูน้ำหลากให้กับชุมชน เนื่องจากในฤดูน้ำหลาก ปริมาณน้ำมาก การแบ่งชนิดสวนจะเป็นพื้นที่รองรับน้ำแม่ไปตามร่องสวนและกลายเป็นแหล่งอาศัยของตะกอนแร่ธาตุอาคารที่มาในหน้าน้ำหลาก รวมถึงทำหน้าที่กักเก็บน้ำไว้ในช่วงฤดูแล้งได้เป็นอย่างดี ดังนั้นวิถีจักรดังกล่าวเกิดการเปลี่ยนแปลงย่อมส่งผลกระทบต่อระบบโครงสร้างความสัมพันธ์ของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน

4.) **วัฒนธรรมชาวสวน** พบว่า โครงสร้างทางสังคมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมจังหวัดสมุทรสงครามเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างสภาพแวดล้อม และวัฒนธรรมในบริบททางสังคมและวัฒนธรรม วิถีชีวิตที่มีความผูกพันกับแม่น้ำลำคลองตั้งแต่อดีต คุคลองในพื้นที่ไม่ได้เกิดขึ้นตามธรรมชาติเพียงอย่างเดียว ยังเกิดจากบรรพบุรุษที่ขุดลอกคลองตรงเป็นแนวอย่างร่องสวน มีระบบน้ำขึ้นน้ำลงตามข้างขึ้นข้างแรมอย่างธรรมชาติ พื้นที่ถูกแบ่งเป็นลักษณะของร่องสวน พื้นที่ด้านใดด้านหนึ่งสัมผัสกับคลองเพื่อนำน้ำเข้าออก เมื่อเปิดสวนพร่องน้ำออก น้ำจะแห้งทุกร่อง อันสะท้อนถึงความชาญฉลาดของบรรพบุรุษ การทำดินยกร่องถือเป็นภูมิปัญญาของการขุดลำประโดง การจัดสรรทรัพยากรน้ำ ร่องสวน การซอยร่องสวนเพื่อความเชื่อมโยงการหมุนเวียนถ่ายเทของระบบน้ำ โดยมีหลักเกณฑ์ในการทำชนิดสวน ความยาวและความกว้างของชนิดสวนแต่ละชนิด ซึ่งสะท้อนการจัดการกับพื้นที่เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่า

5.) **เศรษฐกิจพืชสวน** พบว่า ชุมชนประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก โดยเฉพาะการทำสวนลิ้นจี่ ส้มโอ มะพร้าวและกล้วยที่เป็นรายได้หลักจากผลผลิตทางการเกษตร รวมถึงการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรเพื่อเป็นรายได้เสริมให้กับคนในชุมชน ด้วยสภาพดินตะกอนปากแม่น้ำที่เป็นแหล่งเพาะปลูกแบบลัดลึกเค็ม

6.) **ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น** พบว่า ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมถือเป็นแหล่งศูนย์รวมประวัติศาสตร์ท้องถิ่นที่สำคัญในระดับมหภาค ทั้งศูนย์รวมของศาสนสถานเก่าแก่ที่ก่อตั้งตามแนวลำน้ำคลองแควอ้อมและเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวกับการเสด็จประพาสต้นในรัชกาลที่ 5 ซึ่งสะท้อนหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญในการตั้งถิ่นฐาน

จากการวิเคราะห์องค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนดังกล่าว ได้พิจารณาผ่านองค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมทั้ง 3 ด้าน ตามกรอบแนวในการวิจัย เพื่ออธิบายถึงความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมมีคุณค่าความสำคัญควรค่าแก่การดูแลรักษา และอนุรักษ์ต่อไป

7.1.3 สรุปคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน

จากการประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ตามการประยุกต์เกณฑ์ในแนวทางการประเมินภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในรัฐวิศดตอเรีย ประเทศออสเตรเลีย มาใช้ให้เหมาะสมกับลักษณะพื้นที่ ประกอบกับการช้อนทับแผนที่เพื่อวิเคราะห์และประเมินคุณค่าความสำคัญจากการสนทนากลุ่ม(Focus group) พบว่า

กลุ่มพื้นที่ย่อยที่ 1 ซึ่งมีบริบทเป็นพื้นที่การค้าทางน้ำเก่าแก่ ได้รับการประเมินคุณค่าความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์อยู่ในระดับสูง ที่ค่าคะแนน 37 คะแนน รองลงมาคือด้านสุนทรียภาพ ที่ค่าคะแนน 34 คะแนนและด้านสังคมและเศรษฐกิจ ที่ค่าคะแนน 25 คะแนน ตามลำดับ

กลุ่มพื้นที่ย่อยที่ 2 บริบทของพื้นที่เกษตรกรรมและอุตสาหกรรมในครัวเรือน ได้รับการประเมินคุณค่าความสำคัญทางด้านสังคมและเศรษฐกิจอยู่ในระดับสูง ที่ค่าคะแนน 40 คะแนน รองลงมาคือด้านสุนทรียภาพ ที่ค่าคะแนน 35 คะแนนและด้านประวัติศาสตร์ ที่ค่าคะแนน 28 คะแนน ตามลำดับ

กลุ่มพื้นที่ย่อยที่ 3 บริบทของการกระจุกตัวของบ้านเรือนพื้นถิ่นเก่าแก่ ได้รับการประเมินคุณค่าความสำคัญทางด้านสุนทรียภาพอยู่ในระดับสูง ที่ค่าคะแนน 39 คะแนน รองลงมาคือด้านสังคมและเศรษฐกิจ ที่ค่าคะแนน 35 คะแนน และด้านประวัติศาสตร์ ที่ค่าคะแนน 28 คะแนน ตามลำดับ

กลุ่มพื้นที่ย่อยที่ 4 บริบทของการพัฒนาทางด้านการท่องเที่ยว ได้รับการประเมินคุณค่าความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์อยู่ในระดับสูง ที่ค่าคะแนน 32 คะแนน รองลงมาคือด้านสุนทรียภาพ ที่ค่าคะแนน 31 คะแนน และด้านสังคมและเศรษฐกิจ ที่ค่าคะแนน 27 คะแนน ตามลำดับ ตามการให้คะแนนของผู้ร่วมการสนทนากลุ่ม ดังตารางที่ 6.1 และแผนที่ 6.13

บทสรุปของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม มีคุณค่าความสำคัญทางด้านสุนทรียภาพในระดับสูง ตามค่าคะแนน 139 คะแนน รองลงมาคือ ด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่น และด้านสังคมเศรษฐกิจในระดับปานกลางและระดับต่ำ ตามค่าคะแนน 127 คะแนน และ 125 ตามลำดับ จากการประเมินของผู้ร่วมการสนทนากลุ่มที่ชำนาญและเข้าใจในการประกอบอาชีพและลักษณะความสำคัญในพื้นที่ของตนเอง ซึ่งสอดคล้องกับความโดดเด่นขององค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน

7.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการพัฒนาโครงข่ายลำน้ำและโครงสร้างพื้นฐานในระดับเมือง ทั้งการสร้างเขื่อนโครงข่ายคมนาคมขนส่งทางบกที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนและพื้นที่โดยรอบ อาจส่งผลกระทบต่อโครงสร้างและองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามเกิดการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น ซึ่งอาจทำให้คุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่ควรค่าแก่การดูแลและเก็บรักษาถูกทำลายลงพร้อมกันกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว เพื่อตอบรับกับการพัฒนาที่เกิดขึ้นในอนาคต ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายจึงเป็นการนำข้อมูลที่ค้นพบจากการศึกษาพัฒนาการ องค์ประกอบ และการประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน มาสู่การเสนอแนะประกอบกับการกำหนดการอนุรักษ์หรือนโยบายเกี่ยวกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน ผู้วิจัยได้เสนอแนวทางในการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงครามได้ดังนี้

7.2.1 แนวทางการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

การกำหนดแผนงานและนโยบายที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ที่เหมาะสมและสอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชนและสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ เพื่อการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมอย่างต่อเนื่องของชุมชนท้องถิ่นที่มีวิถีการดำรงชีวิต และระบบนิเวศทางธรรมชาติได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง โดยศึกษาข้อจำกัดของการเปลี่ยนแปลงลักษณะภูมิประเทศ และการปรับเปลี่ยนวิธีการจัดการ ที่เน้นการสร้างความสะดวก 3 มิติให้กับชุมชน ทั้งมิติทางสิ่งแวดล้อม

สังคมและเศรษฐกิจ โดยมีรายละเอียดของการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมตามการประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับพื้นที่ชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม เช่น การอนุรักษ์พื้นที่เกษตรกรรม การอนุรักษ์กลุ่มอาคาร การอนุรักษ์สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

7.2.2 การอนุรักษ์รูปแบบสถาปัตยกรรม สิ่งก่อสร้าง และพื้นที่เกษตรกรรมของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน

1.) รูปแบบสถาปัตยกรรมที่เหมาะสมสอดคล้องกลมกลืนกับสภาพแวดล้อม ทั้งวัสดุ ก่อสร้าง รูปทรง ขนาด ความสูงและสีสันทัน

กลุ่มอาคารสมัยใหม่ตามแนวลำน้ำคลองแควอ้อม ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีคุณค่าความสำคัญ ส่งผลให้เกิดผลกระทบต่อมุมมองและทัศนียภาพของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน

กลุ่มอาคารพื้นถิ่นที่มีรูปแบบสถาปัตยกรรมที่กลมกลืนกับสภาพแวดล้อม ทั้งวัสดุการก่อสร้าง รูปทรง ขนาด ความสูง และสีสันทันตามธรรมชาติ เพื่อช่วยในการส่งเสริมมุมมองและทัศนียภาพของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมตามแนวลำน้ำคลองแควอ้อม

ที่มา : ปรับปรุงมาจากเอกสารประกอบการประชุมผังเมืองรวมเมืองอัมพวา โดยคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
รูปที่ 7.1 การออกแบบรูปแบบสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกลมกลืน

2.) การเพิ่มระยะถอยร่นจากริมคลองและการเลือกลักษณะพืชพรรณในท้องถิ่นเพื่อการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ตามแนวลำน้ำ

พืชพรรณต่างถิ่น

คลองแควอ้อม

การปลูกสร้างอาคารในบริเวณที่ชิดติดกับฝั่งลำน้ำและการเลือกใช้ลักษณะพืชพรรณต่างถิ่น ทำให้ความต่อเนื่องของภูมิทัศน์ตามแนวลำน้ำ และระบบนิเวศริมคลองถูกทำลาย

การกำหนดระยะถอยร่นเข้าไปจากริมฝั่งลำน้ำและการปลูกพืชพรรณพื้นถิ่น ช่วยในการรักษาสมดุลทางระบบนิเวศและภูมิทัศน์ริมน้ำที่มีระเบียบ เกิดความน่ามอง สะอาดตา

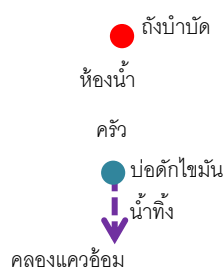

ที่มา : ปรับปรุงมาจากเอกสารประกอบการประชุมผังเมืองรวมเมืองอัมพวา โดยคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
รูปที่ 7.2 การออกแบบระยะถอยร่นจากริมคลองในชุมชน

3.) การติดตั้งบ่อดักไขมันและถังบำบัดน้ำเสียเพื่อการรักษาคุณภาพแหล่งน้ำ

การปล่อยน้ำทิ้งลงสู่ลำคลองแควอ้อมและแหล่งน้ำ
สาธารณะอื่นๆ โดยตรง ส่งผลกระทบต่อคุณภาพของ
แหล่งน้ำตามธรรมชาติ

การติดตั้งบ่อดักไขมันและถังบำบัดน้ำเสียก่อนปล่อย
น้ำทิ้งลงสู่แม่น้ำลำคลอง ช่วยในการรักษาคุณภาพของ
แหล่งน้ำและความสมดุลของระบบนิเวศตามธรรมชาติ

ที่มา : ปรับปรุงมาจากเอกสารประกอบการประชุมผังเมืองรวมเมืองอัมพวา โดยคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
รูปที่ 7.3 การติดตั้งบ่อดักไขมันและถังบำบัดน้ำเสียในชุมชน

4.) การกำหนดลักษณะสะพานข้ามคลองที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม

ที่มา : ปรับปรุงมาจากเอกสารประกอบการประชุมผังเมืองรวมเมืองอัมพวา โดยคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
รูปที่ 7.4 ลักษณะสะพานข้ามคลองในชุมชน

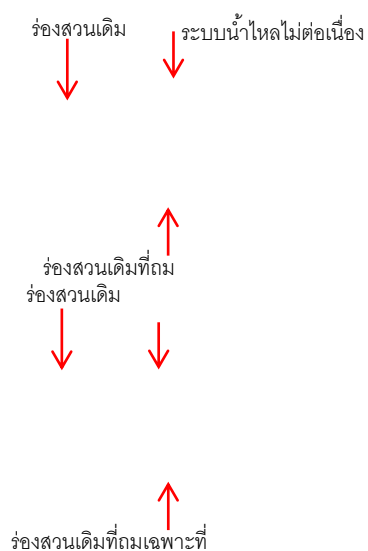
5.) การออกแบบเขื่อนตลิ่งกันน้ำเพื่อลดผลกระทบต่อมุมมองและทัศนียภาพริมลำน้ำ

ที่มา : ปรับปรุงมาจากเอกสารประกอบการประชุมผังเมืองรวมเมืองอัมพวา โดยคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รูปที่ 7.5 การออกแบบเขื่อนตลิ่งกันน้ำในชุมชน

การหลีกเลี่ยงการสร้างเขื่อนตลิ่งกันน้ำในบริเวณที่ไม่จำเป็น หรือบริเวณที่ไม่มีการกัดเซาะ และมีต้นไม้ขึ้นอยู่หนาแน่นตามแนวลำน้ำ ถือเป็น การอนุรักษ์พื้นที่ที่อยู่อาศัยของสัตว์น้ำที่ช่วยในการรักษาระบบนิเวศตามธรรมชาติได้

6.) การหลีกเลี่ยงการถมร่องสวนและลำประโดงเพื่อการอนุรักษ์แก้มลิง

การถมร่องสวนและลำประโดง ที่ไม่คำนึงถึงระบบการไหลเวียนของน้ำในสวนเดิม ทำให้เกิดผลกระทบต่อระบบสวนที่ทำหน้าที่เป็นแก้มลิง ซึ่งช่วยลดปัญหาน้ำท่วมสูงในพื้นที่จากน้ำทะเลหนุนสูง

การเลือกถมร่องสวนเฉพาะที่จำเป็นและการคำนึงถึงระบบการไหลเวียนของน้ำตามธรรมชาติ ช่วยในการรักษาระบบนิเวศและการป้องกันน้ำท่วมสูงจากน้ำทะเลหนุนสูงจากแก้มลิงของระบบสวนยกร่องสูง

ที่มา : ปรับปรุงมาจากเอกสารประกอบการประชุมผังเมืองรวมเมืองอัมพวา โดยคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

รูปที่ 7.6 การหลีกเลี่ยงการถมร่องสวนและลำประโดง

7.2.3 การจัดการและส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ที่สอดคล้องกับทรัพยากรทางธรรมชาติและวิถีชีวิตของชุมชน

การท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรมถือเป็นรูปแบบการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมที่ไม่ใช่มุ่งเน้นระบบเศรษฐกิจภาคการท่องเที่ยวเป็นกระแสหลัก เนื่องจากภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเป็นสิ่งเปราะบางที่ได้รับผลกระทบจากกลุ่มคนและกิจกรรมจากการท่องเที่ยวได้ง่าย โดยการจัดการการท่องเที่ยวที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมและกลุ่มคนของพื้นที่ การจัดระเบียบการใช้ประโยชน์ที่ดินและอาคาร การอนุรักษ์สภาพแวดล้อมดังที่กล่าวในข้างต้น ที่ปรากฏให้เห็นจากรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบสถาปัตยกรรมควรมีความกลมกลืนกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติเพื่อสร้างความสมดุลให้กับพื้นที่ ด้วยการกำหนดความสูงของอาคารริมน้ำ ป้ายโฆษณา การเชื่อมโยงโครงข่ายคมนาคมทางบกภายในพื้นที่ การสัญจรทางบกและทางน้ำด้วยการจัดระเบียบการจอดเรือตามท่าเรือ ทางจักรยาน ทางเดินเท้า เส้นทางการเดินทางที่เชื่อมโยงและเหมาะสม รวมถึงระบบขนส่งมวลชนขนาดเล็กในการให้บริการตามเส้นทางสายหลัก

จากทรัพยากรด้านการท่องเที่ยวของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม ประกอบด้วยทรัพยากรการท่องเที่ยวทางด้านระบบนิเวศ ได้แก่ มรดกทางธรรมชาติ ทั้งลำน้ำคลองแควอ้อม และคลองสายย่อย สภาพภูมิศาสตร์ อิทธิพลระดับน้ำขึ้นน้ำลง ด้านวัฒนธรรมถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรม ได้แก่ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามแนวลำน้ำ วัดวาอารามตามแนวลำน้ำ ประเพณี วัฒนธรรมชาวสวน และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ตามลักษณะของสังคมเกษตรกรรมในบริบทสวนยกร่อง และด้านเกษตรกรรม ได้แก่พื้นที่สวนยกร่องที่ปรากฏขนาดสวนขนาดใหญ่ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของชุมชน จากศักยภาพของทรัพยากรดังกล่าวของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จึงควรมีการจัดการและส่งเสริมการท่องเที่ยว โดยการปรับปรุงสภาพแวดล้อม สนับสนุนให้คนในชุมชนปรับปรุงและซ่อมแซมอาคารบ้านเรือนที่สะท้อนความเป็นชุมชนชาวสวนริมน้ำ การจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเพณีวัฒนธรรมที่เชื่อมโยงกับแหล่งท่องเที่ยว การส่งเสริมการให้บริการที่พิกักกับนักท่องเที่ยวในลักษณะของโฮมสเตย์ที่กลมกลืนและสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติของพื้นที่

7.2.4 แนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน

1.) การสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้และการขยายเครือข่ายการเรียนรู้ของคนในชุมชน

การสร้างตระหนักรู้และการให้ความรู้ความเข้าใจต่อชุมชนเกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมจัดเป็นกระบวนการพื้นฐานที่สำคัญที่จะสร้างทัศนคติที่ดีให้แก่คนในชุมชน

โดยการเผยแพร่ให้คนในชุมชนรับรู้และเข้าใจกับข้อมูลข่าวสารโดยละเอียด เนื่องจากคนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นผู้มีความคิด มีความรู้ มีประสบการณ์ มีจิตสำนึกในการพัฒนาชุมชนและสามารถพึ่งพาตนเองได้แล้วในระดับหนึ่ง ซึ่งการพัฒนาชุมชนแห่งการเรียนรู้ หรือ การพัฒนาที่มุ่งเน้นให้คนในชุมชนรู้จักคิดวิเคราะห์ด้วยเหตุผล และใช้ความรู้ในการแก้ไขปัญหา การพัฒนาศักยภาพในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม รวมถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่ภายในชุมชน มุ่งเน้นการถ่ายทอดและนำภูมิปัญญาท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์

ผลจากการพัฒนาที่เป็นอยู่ในปัจจุบันแสดงให้เห็นถึงการนำความรู้จากภายนอกในเรื่องใดเรื่องหนึ่งไปให้กับชุมชน ซึ่งจะเกิดประโยชน์เพียงระยะสั้นเท่านั้น ไม่สามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ยั่งยืน หากแต่การปรับเปลี่ยนการอนุรักษ์รูปแบบเดิมมาเป็นการประสานความรู้ที่มีอยู่แล้วภายในชุมชนและความรู้หรือเทคโนโลยีใหม่ๆ จากภายนอกชุมชนผสมผสานกัน เพื่อแก้ไขปัญหาโดยยึดตามสภาพพื้นที่และความต้องการของคนในชุมชนเป็นหลักสำคัญ โดยหน่วยงานภาครัฐหรือองค์การพัฒนาเป็นเพียงผู้มีบทบาทในการประสาน และผลักดันกระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อการพัฒนาในระยะยาวและยั่งยืน

2.) การจัดทำมาตรการเพื่อการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

การจัดทำมาตรการส่งเสริมการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชน พร้อมกับกำกับการบังคับใช้กฎหมายที่เป็นเครื่องมือสำคัญในการสร้างการมีส่วนร่วมให้กับทุกฝ่าย ซึ่งประกอบด้วย มาตรการจูงใจ มาตรการสนับสนุน และมาตรการควบคุม ที่นำกฎหมายที่เกี่ยวข้องมาควบคุมจัดการและส่งเสริมการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมอย่างตรงตามทิศทางการความต้องการของคนในชุมชนและสภาพแวดล้อมของพื้นที่ชุมชน ซึ่งโครงการหรือแผนปฏิบัติการในระดับเบื้องต้นของการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม สามารถจำแนกเป็นแนวทางต่างๆ ได้ดังนี้

- แนวทางการอนุรักษ์รูปแบบสถาปัตยกรรมและองค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมอื่นๆในชุมชน
- แนวทางการรักษาและดูแลสภาพแวดล้อมของชุมชน
- แนวทางการจัดการและส่งเสริมทางด้านการท่องเที่ยวในชุมชน

7.3 ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

1.) การศึกษาแนวทางการจัดการภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมในเชิงลึก และลงรายละเอียด ทั้งในด้านของกระบวนการตัดสินใจ (The Conservation Treatments : Preservation, Rehabilitation and Restoration) การหาหรือสร้างมาตรฐานในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และปรับปรุง องค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

2.) การศึกษาแนวทางการจัดการด้านการท่องเที่ยวทางภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชน (Tourism Guideline) ตามศักยภาพของทรัพยากรทางด้านการท่องเที่ยวของชุมชนริมน้ำคลอง แคว้อ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

เกรียงไกร เกิดศิริ. วัดพุ: มรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมแห่งเมืองจำปาสัก. หน้าจั่ว: วารสารวิชาการ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัย. กรุงเทพฯ: อมรินทร์ พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2548.

เฉลิมศักดิ์ บุชบก. สัมภาษณ์, 9 มิถุนายน 2555.

ชนัญ วงษ์วิภาค. นิเวศวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532.

ชินนุวัฒน์ มณีศรีขำ. เมือง 3 น้ำกับการจัดการทรัพยากรน้ำของคนในพื้นที่. [ออนไลน์]. 2551.

แหล่งที่มา: http://rescom.trf.or.th/display/keydefault.aspx?id_colum=2786 [25 สิงหาคม 2555]

เชิดศักดิ์ บุชบก. สัมภาษณ์, 9 มิถุนายน 2555.

ปิ่น บุตร. หนังสือ "อีคอม" แม่กลอง ลองแล้วจะติดใจ. [ออนไลน์]. 2550. แหล่งที่มา:

<http://www.manager.co.th/Travel/ViewNews.aspx?NewsID=90000041969> [12 กรกฎาคม 2555]

ณัฐฐิติกาณท์ ไสภณหทัยกุล. สัมภาษณ์, 9 กรกฎาคม 2555.

ดรุณี พงษ์สวัสดิ์ และคณะ. ร่วมกันรู้แผ่นดิน: แม่กลอง...ที่เป็นมา. สมุทรสงคราม: ม.ป.พ., 2549.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมราชา. เสด็จประพาสต้น. กรุงเทพฯ: หจก.บรรณกิจ เทวดิ่ง, 2539.

เต็มศักดิ์ ภาณุวรรณ. ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำในคลองบางกอกน้อย. วิทยานิพนธ์

ปริญญาโทบริหารธุรกิจ, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2543.

เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร. การศึกษาที่อยู่อาศัยริมน้ำบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนล่าง กรณีศึกษา

บริเวณตลาดน้ำบางคูเวียง. ใน สารศาสตร์สถาปัตยกรรม, 2542.

เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร. การศึกษาการเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มของการพัฒนาสภาพสังคมชุมชน

ริมน้ำบริเวณเครือข่ายลำน้ำคลองบางกอกน้อย. สภาพแวดล้อมกลุ่มที่อยู่อาศัยริมน้ำใน

เครือข่ายลำน้ำคลองบางกอกน้อยตอนบน. รายงานโครงการวิจัย. ภาควิชาสถาปัตยกรรม

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.

แย้ม ทองบุญ. สัมภาษณ์, 10 มิถุนายน 2555

ยศ สันตสมบัติ. มนุษย์กับวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2540.

วรรณุช จำปานิล. ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำบ้านหนองบัว บ้านวังหลุมพอง และบ้านปทุมทอง จังหวัดสุพรรณบุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการวางแผนภาคและเมือง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.

ศรีศักร วัลลิโภดม. คู่มืออุกคิต ความหมายของภูมิวัฒนธรรม การศึกษาจากภายในและสำนึกของท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : มุลนิธิเด็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์, 2550.

ศรีศักร วัลลิโภดม. ลุ่มน้ำแม่กลอง : ประวัติศาสตร์ชาติพันธุ์ "เครือญาติ" มอญ. ลุ่มน้ำแม่กลองมีคนยุคไหนเป็นบรรพชนคนยุคปัจจุบัน. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, 2547.

ส.พลายน้อย. ชีวิตตามคลอง. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สายธาร, 2544.

สุรจิต ชีรเวทย์. คนแม่กลอง. กรุงเทพฯ : ส.เอเชียเพลส, 2551.

สมใจ นิมเล็ก. สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น : เรือนชาวสวน. กรุงเทพฯ : ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545.

สมพงษ์ อยู่เย็น. สัมภาษณ์, 8 กรกฎาคม 2555.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, 2551. สังคมไทย: ลักษณะ, การเปลี่ยนแปลง และการพัฒนา. คณะมนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. ระบบเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรม. [ออนไลน์]. 2548. แหล่งที่มา:

<http://pioneer.netserv.chula.ac.th/~pwannasi/article.htm>. [10 มิถุนายน 2555]

สำนักบริหารทะเบียน กรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย รวบรวมโดยสำนักงานสถิติพยากรณ์

สำนักงานสถิติแห่งชาติ, ข้อมูลประชากร. [ออนไลน์]. แหล่งที่มา:

<http://service.nso.go.th/nso/nsopublish/districtList/S010107/th/25.htm> [10 มิถุนายน 2555]

หัททยา สิริพัฒนากุล, 2550. ภูมิทัศน์วัฒนธรรม. จุลสารอิคอมอสไทย. สืบค้นเมื่อ 17 มิถุนายน พ.ศ.

2555 จาก http://www.icomosthai.org/ITH_news/download/Newsletter10-1.pdf

ภาษาอังกฤษ

Adrian Phillips. Cultural Landscapes: IUCN's Changing Vision of Protected Areas. [Online].

2002. Available from : <http://unesdoc.unesco.org/images/0013/001329/132988e.pdf>.

[2012, June 14]

- Australia ICOMOS. The Burra Charter : The Australia ICOMOS Charter for place of Cultural Significance. . [Online]. 1999. Available from :
<http://australia.icomos.org/publications/charters/>. [2012, June 14]
- De Blij, Harm. Human Geography: Culture, Society and Space. New York: John Wiley&Sons, 1977.
- Heritage Victoria. Landscape Assessment Guidelines. [Online]. 2009. Available from :
<http://www.heritage.vic.gov.au>. [2012, June 14]
- Ingolf Vogeler. Cultural Landscape ; Cause & Effect. [Online]. 1996. Available from :
<http://www.uwec.edu/geography/ivogeler/w188/cause.htm>. [2012, June 14]
- Ingolf Vogeler, 2010. Critical Cultural Landscape. Copyright. Retrieved June 10, 2012, from www.uwec.edu. [2012, June 14]
- J. Silva. Classification of the aesthetic value of the selected urban rivers – Methodology. [Online]. 2002. Available from : http://www.urbem.net/WP4/4-2_Aesthetic_evaluation. [2012, June 14]
- Jane Lennon, Steve Mathews and Associates. Cultural Landscape Management. Guidelines for identifying assessing and managing cultural landscapes in the Australian Alps national parks [Online]. 1996. Available from :
<http://www.australialps.environment.gov.au/publications/research-reports/pubs/cultural-landscape-management-guidelines.pdf> [2012, June 14]
- Jane Lennon. World Heritage papers7, Cultural Landscapes: the Challenges of Conservation. [Online]. 2002. Available from :
http://whc.unesco.org/documents/publi_wh_papers_07_en. [2012, June 14]
- Michael Carr. New Patterns : Process and Change in Human Geography. United Kingdom : Thomas Nelson & Sons. 1997.
- National Park Service. Cultural Landscape Inventory. [Online]. 2001. Available from :
http://www.nps.gov/oclp/cli_main.htm. [2012, June 14]
- P.J.Fowler, World Heritage Cultural Landscapes 1992-2002. World Heritage papers6. UNESCO World Heritage Centre. [Online]. 2003. Available from :
http://whc.unesco.org/documents/publi_wh_papers_06_en. [2012, June 10]

Patricia M. O'Donnell. Preservation of the Spirit of Place : Urban Cultural Landscapes & the Spirit of Place. FASLA, AICP, ICOMOS [Online]. 2008. Available from : <http://www.international.icomos.org/> [2012, June 10]

Saundra Neale. Guidelines for Identifying, Researching and Evaluating Cultural Heritage Landscapes in Thorold, Ontario. Heritage Thorold Lacac. [Online]. 2011. Available from : <http://www.heritagethorold.com/Guidelines> [2012, June 14]

Stephanie Laura Cimino. Managing change : Integrating cultural landscape value and industrial heritage preservation. A thesis. Master of Science. Graduate school of the University of Oregon, 2009.

UNESCO WHC/ICOMOS/IUCN. Report of A Joint reactive monitoring mission to the rice terraces of the Philippine cordilleras, Iugao province, The Philippines. [Online]. 2006. Available from : <http://whc.unesco.org> [2012, June 10]

UNESCO World Heritage Centre. Preparing World Heritage Nominations. [Online]. 2011. Available from : www.whc.unesco.org/uploads/activities/documents. [2012, June 14]

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก

แบบสำรวจเกี่ยวกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม
โดยผู้วิจัย นางสาวนิธิกาญจน์ จินใจตรง รหัส 5374116025

แบบสำรวจนี้เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของการศึกษาวิทยานิพนธ์ ในหัวข้อเรื่อง “ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม” ตามหลักสูตรการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบสำรวจ (ก) การสำรวจในระดับพื้นที่

ส่วนที่ 1 ข้อมูลในเชิงการสำรวจและที่ตั้ง			
ผู้สำรวจ		วันที่	หมายเลขสำรวจ
ตำแหน่งที่ตั้ง			หมายเลขแผนที่
ถนน	คลอง	หมู่บ้าน	ตำบล
ตำบล	อำเภอ	จังหวัด	
แผนที่อ้างอิง (รหัส.....)			
การเข้าถึง			

ส่วนที่ 2 ข้อมูลในเชิงคุณลักษณะ	
แผนที่อ้างอิง (รหัส.....)	
ปัจจัยในการกำหนดขอบเขต	(รหัสภาพ.....)
ระบุและอธิบายปัจจัยที่ใช้ในการกำหนดขอบเขตพื้นที่ เช่น ลักษณะภูมิศาสตร์ ตำแหน่งที่ตั้งของทรัพยากรทางธรรมชาติและวัฒนธรรม..... (การบรรยายและรูปถ่าย)	
ข้อมูลทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี	(รหัสภาพ.....)
ประวัติความเป็นมา เหตุการณ์สำคัญ บุคคลสำคัญ และตำนาน.....	
ลักษณะเด่นทางธรรมชาติและภูมิทัศน์	(รหัสภาพ.....)
ลักษณะเด่นทางธรรมชาติและสภาพแวดล้อมของสิ่งที่มีมนุษย์ไม่ได้สร้างที่ปรากฏเด่นชัดในพื้นที่.....	
ลักษณะเด่นทางสถาปัตยกรรมและสิ่งก่อสร้างอื่นๆ	(รหัสภาพ.....)
ลักษณะเด่นทางกายภาพที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งอาคาร สิ่งก่อสร้าง และเส้นทางสัญจร.....	
สภาพทางสังคม เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และประเพณี	(รหัสภาพ.....)
กิจกรรมทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และประเพณีที่โดดเด่นในพื้นที่.....	

ส่วนที่ 3 บทการวิเคราะห์	
สภาพปัญหาของพื้นที่	
ปัจจัยที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่	
ศักยภาพในการอนุรักษ์และการพัฒนา	
แนวทางการอนุรักษ์ของพื้นที่	

แบบสำรวจเกี่ยวกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม
โดยผู้วิจัย นางสาวนิธิกาญจน์ จินใจตรง รหัส 5374116025

แบบสำรวจนี้เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของการศึกษาวิทยานิพนธ์ ในหัวข้อเรื่อง “ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม” ตามหลักสูตรการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบสำรวจ (ข) การสำรวจในระดับองค์ประกอบภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม
ประเภทอาคารและสิ่งปลูกสร้าง

ส่วนที่ 1 ข้อมูลในเชิงการสำรวจและที่ตั้ง		
ผู้สำรวจ	วันที่	หมายเลขสำรวจ
ตำแหน่งที่ตั้ง		หมายเลขแผนที่
กรรมสิทธิ์การครอบครอง :		
1 = เอกชน 2 = วัด/ศาสนสถาน 3 = ส่วนราชการ 4 = ระบุไม่ได้ 5 = อื่นๆระบุ.....		
ลักษณะของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม		
1 = สิ่งก่อสร้างแบบเดี่ยว 2 = สิ่งก่อสร้างแบบกลุ่ม 3 = แหล่งประวัติศาสตร์ 4 = อื่นๆ ระบุ.....		
แผนที่อ้างอิง / ผังอาคาร / ภาพประกอบ / คำอธิบาย (รหัส.....)		
ส่วนที่ 2 ข้อมูลในเชิงคุณลักษณะ		
การใช้ที่ดินในปัจจุบัน :		
1 = ที่อยู่อาศัย (รหัส.....) 2 = ที่อยู่อาศัยกึ่งพาณิชยกรรม (รหัส.....) 3 = พาณิชยกรรม (รหัส.....)		
4 = วัด/ศาสนสถาน (รหัส.....) 5 = สถานศึกษา (รหัส.....) 6 = สถานที่ราชการ (รหัส.....)		
7 = พื้นที่เกษตรกรรม (รหัส.....) 8 = อุตสาหกรรมในครัวเรือน 9 = อื่นๆระบุ.....		
ประเภทของพื้นที่เกษตรกรรม :		
1 = พื้นที่สวนไม้ผล(ลิ้นจี่ ส้มโอ และกล้วย) (รหัส.....) 2 = พื้นที่สวนมะพร้าว(มะพร้าว และหมาก) (รหัส.....)		
3 = พื้นที่รกร้าง (รหัส.....) 4 = อื่นๆระบุ.....		
รูปแบบของสถาปัตยกรรมและสิ่งปลูกสร้างอื่นๆ :		
1 = เรือนไทยภาคกลาง (รหัส.....) 2 = เรือนไม้พื้นถิ่น (รหัส.....) 3 = เรือนแถวไม้ (รหัส.....)		
4 = อาคารสมัยใหม่ (รหัส.....) 5 = อื่นๆระบุ.....		
ลักษณะฐานอาคาร :		
1 = เสาเหนือน้ำ (รหัส.....) 2 = ยกใต้ถุน (รหัส.....) 3 = บนดิน (รหัส.....)		
4 = ลอยน้ำ (รหัส.....) 5 = อื่นๆระบุ.....		
สภาพอาคารบ้านเรือนที่อยู่อาศัยและศาสนสถาน :		
1 = สภาพใหม่ (รหัส.....) 2 = สภาพปรับปรุง/ซ่อมแซม/ดัดแปลงแล้ว (รหัส.....)		
3 = ทรุดโทรม (รหัส.....) 4 = อื่นๆระบุ.....		

ส่วนที่ 3 บทการวิเคราะห์		
คุณค่าความสำคัญของอาคาร / สิ่งก่อสร้าง		
อายุสมัย		
ความเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์สำคัญ	☐ มี	☐ ไม่มี อธิบาย
การเป็นหลักฐานทางโบราณคดี	☐ มี	☐ ไม่มี อธิบาย
การเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เคารพบูชา	☐ มี	☐ ไม่มี อธิบาย
ความงาม ความประทับใจ	☐ มี	☐ ไม่มี อธิบาย
ลักษณะพิเศษเฉพาะถิ่น	☐ มี	☐ ไม่มี อธิบาย
สัญลักษณ์ของท้องถิ่น	☐ มี	☐ ไม่มี อธิบาย
ลักษณะพื้นดินกลมกลืนกับสภาพแวดล้อม	☐ มี	☐ ไม่มี อธิบาย
การจัดกลุ่มความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบแตกต่างกัน	☐ มี	☐ ไม่มี อธิบาย
การปรับพื้นที่เพื่อตอบสนองความต้องการทางวัฒนธรรม	☐ มี	☐ ไม่มี อธิบาย
สัดส่วนการใช้งานระหว่างอาคารกับการสัญจร	☐ มี	☐ ไม่มี อธิบาย
มุมมองและทัศนียภาพที่โดดเด่น	☐ มี	☐ ไม่มี อธิบาย
เศรษฐกิจที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิต	☐ มี	☐ ไม่มี อธิบาย
สภาพความแท้ดั้งเดิมของอาคาร / สิ่งก่อสร้าง		
ที่ตั้งของอาคาร	☐ เดิม	☐ เปลี่ยนแปลง
วัสดุ	☐ เดิม	☐ เปลี่ยนแปลง
การออกแบบ	☐ เดิม	☐ เปลี่ยนแปลง
สภาพในปัจจุบันของอาคาร / สิ่งก่อสร้าง		
ระบุสภาพของอาคารว่าเสื่อมโทรมมากน้อยเพียงใด.....		
ภัยคุกคามและปัจจัยที่มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลง		
ระบุปัจจัยและสิ่งที่ก่อให้เกิดการสูญเสียคุณค่าความสำคัญ ทั้งปัจจัยโดยตรงและปัจจัยโดยอ้อม.....		
ศักยภาพในการอนุรักษ์และพัฒนา		
ระบุศักยภาพของอาคาร/สิ่งก่อสร้างเมื่อพิจารณาความพร้อมและความสัมพันธ์กับพื้นที่โดยรอบ.....		
แนวทางการจัดการ		
ระบุการดำเนินการเพื่อคงรักษาคุณค่าความสำคัญและการป้องกันภัยคุกคามที่จะเกิดขึ้นกับอาคาร.....		

แบบสัมภาษณ์เกี่ยวกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม
โดยผู้วิจัย นางสาวนิธิกาญจน์ จินใจตรง รหัส 5374116025

แบบสัมภาษณ์นี้เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของการศึกษาวิทยานิพนธ์ ในหัวข้อเรื่อง “ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม” ตามหลักสูตรการวางแผนภาคและเมืองมหาดบัณฑิต
ภาควิชาการวางแผนภาคและเมืองคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบสัมภาษณ์กลุ่มบุคคลสำคัญ

ผู้สัมภาษณ์ :	วันที่ :	เวลา :
ผู้ให้สัมภาษณ์ :	อายุ :	เพศ :
ระดับการศึกษา :	ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ที่นี้ :	
ส่วนที่ 1 : ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพพื้นที่โดยทั่วไป		
- ประวัติความเป็นมา พัฒนาการ และรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชน		
- เหตุการณ์สำคัญ ประสบการณ์ชีวิต การประกอบกิจกรรม วิถีชีวิต ประเพณี และคติความเชื่อตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน		
- การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และผลกระทบที่เกิดการเปลี่ยนแปลง		
- ด้านกายภาพ / ด้านสภาพแวดล้อมของชุมชน / ด้านสังคม / ด้านเศรษฐกิจ		
- วิถีชีวิตของคนในชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน		
- ระบบกิจกรรมและลักษณะของกิจกรรมในพื้นที่ชุมชน		
- กิจกรรมทั่วไปของชุมชน / ความเป็นมาของกิจกรรม / การเปลี่ยนแปลงและสภาพปัจจุบันของกิจกรรม		
- กิจกรรมที่เกี่ยวข้องศาสนาและความเชื่อ / ความเป็นมาของกิจกรรม / การเปลี่ยนแปลงและสภาพปัจจุบันของกิจกรรม		
- กิจกรรมที่เกี่ยวข้องสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ / ความเป็นมา / การเปลี่ยนแปลงและสภาพปัจจุบันของกิจกรรม		
คติความเชื่อที่มีผลต่อกลุ่มคน ระบบกิจกรรม และการใช้พื้นที่ของคนในชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน		
ความสัมพันธ์ของชุมชนกับพื้นที่โดยรอบตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน		
ส่วนที่ 2 : ข้อมูลสภาพปัญหาและแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม		
- สภาพพื้นที่ชุมชนในปัจจุบัน		
- สภาพปัญหาที่พบภายในพื้นที่ชุมชน		
- ในอนาคตชุมชนมีแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใด		
- แนวทางการแก้ไขปัญหา		
ส่วนที่ 3 : ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม		
- ทศนคติ ความคิดเห็น และความต้องการเกี่ยวกับความตระหนักถึงคุณค่า และความจำเป็นในการอนุรักษ์		
- แนวทางการส่งเสริมอนุรักษ์รูปแบบอาคารสถาปัตยกรรม พื้นที่สวนหย่อมแม่น้ำคลองแคว และองค์ประกอบอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับประเด็นภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมอย่างไร		
- ปัญหาในการอนุรักษ์วัฒนธรรมชาวสวนคืออะไร		
- การสร้างความเข้าใจและการตระหนักรู้ของชุมชนอย่างไรให้เกิดแนวทางการอนุรักษ์ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมอันเกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชน		

แบบสอบถามเกี่ยวกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

โดยผู้วิจัย นางสาวนิติกัญจน์ จินใจตรง รหัส 5374116025

แบบสอบถามนี้เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของการศึกษาวิทยานิพนธ์ ในหัวข้อเรื่อง “ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม” ตามหลักสูตรการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบสอบถามที่ใช้ในการเก็บข้อมูล

ผู้สัมภาษณ์ :	วันที่ :	เวลา :
ผู้ให้สัมภาษณ์ :	อายุ :	เพศ :
ระดับการศึกษา :	ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ที่นี้ :	

ส่วนที่ 1 : ข้อมูลสมาชิกของครัวเรือนในปัจจุบัน (ตามจริง ไม่ใช่ตามทะเบียนบ้าน)

- 1.1 จำนวนสมาชิกครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในปัจจุบัน.....คน
- 1.2 ท่านมีรายได้ต่อเดือนประมาณ.....
- 1.3 ระยะเวลาที่ท่านอาศัยอยู่ในพื้นที่ชุมชน.....ปี
- 1.4 ภูมิลำเนาเดิมก่อนย้ายเข้ามาอยู่ที่นี้ หรือ เหตุผลที่ย้ายเข้ามา คือ.....

ส่วนที่ 2 : ข้อมูลด้านการอยู่อาศัย / การถือครอง / การเดินทาง

- 2.1 ที่ดินที่ท่านอยู่อาศัยเป็นกรรมสิทธิ์ของใคร
- 2.2 ในอดีตเคยมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงหรือต่อเติมอาคารบ้านเรือนบ้างหรือไม่ อย่างไร
- 2.3 ปัจจุบันท่านมีพื้นที่สวนเป็นของตนเองหรือไม่ อย่างไร
- 2.4 ในกรณีที่ท่านมีพื้นที่สวนอยู่ สภาพสวนในปัจจุบันเป็นอย่างไร
- 2.5 ท่านคิดว่าอาคารที่อยู่อาศัยของท่านมีคุณค่าหรือไม่ หรือท่านภาคภูมิใจอะไรเกี่ยวกับอาคารบ้านเรือนของท่านมากที่สุด
- 2.6 สมาชิกในครัวเรือนของท่านมียานพาหนะหรือไม่ อย่างไร

ส่วนที่ 3 : ข้อมูลด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม

- 3.1 รายได้หลักในครัวเรือนของท่านเป็นอย่างไร และมีความแตกต่างจากในอดีตหรือไม่
- 3.2 ท่านซื้ออาหารและของใช้ประจำวันได้ที่ใด
- 3.3 ในกรณีที่ท่านประกอบอาชีพเกษตรกร ท่านส่งออกพืชผลทางการเกษตรด้วยวิธีใด และสถานที่ใด
- 3.4 ในชุมชนมีการจัดกิจกรรมร่วมกันบ้างหรือไม่ อย่างไร และในบริเวณใด
- 3.5 ท่านได้รับข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมต่างๆของชุมชนหรือไม่ อย่างไร

- 3.6 วิธีการดำรงชีวิตของท่านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงหรือไม่ อย่างไร
- 3.7 ท่านมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของชุมชนบ้างหรือไม่ อย่างไร
- 3.8 ท่านคิดว่าปัญหาที่สำคัญต่อสภาพแวดล้อมของชุมชนที่ท่านอยู่อาศัยเกิดขึ้นหรือไม่ อย่างไร
- ส่วนที่ 4 : ข้อมูลด้านความคิดเห็นต่อการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชน**
- 4.1 สภาพพื้นที่โดยรอบที่อยู่อาศัยของท่านมีการเปลี่ยนแปลงจากในอดีตหรือไม่ อย่างไร
- 4.2 นักท่องเที่ยวเข้ามาเที่ยวในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อมบ้างหรือไม่ อย่างไร
- 4.4 ท่านมีความคิดเห็นอย่างไรที่เริ่มมีนักท่องเที่ยวเข้ามาดูชุมชน
- 4.5 ท่านคิดว่าชุมชนต้องเผชิญปัญหาอะไร หรือไม่ อย่างไรต่อสิ่งเหล่านี้

สภาพปัญหาที่ต้องเผชิญ	มีปัญหา	ไม่มีปัญหา
การลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพ		
การเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศ		
ระบบน้ำขุ่นน้ำลง		
การสร้างเขื่อนกั้นตลิ่งแบบคอนกรีตเสริมเหล็ก		
การถมร่องสวนเพื่อสร้างที่อยู่อาศัยและเพิ่มพื้นที่เกษตรกรรม		
การขาดการดูแลลำประโดง		
แม่น้ำลำคลองเน่าเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมและครัวเรือน		
การกัดเซาะตลิ่งริมน้ำ		
ขยะมูลฝอยจากครัวเรือนและอุตสาหกรรมครัวเรือน		
ควาบน้ำมันจากเรือยนต์ตามแนวลำน้ำ		
การขาดแคลนน้ำการเกษตรของพื้นที่ด้านใน		
ระบบน้ำไม่หมุนเวียนหรือถ่ายเท เกิดน้ำเน่าเสียและกักขัง		
แหล่งตลาดผลผลิตทางการเกษตร		
การสนับสนุนการท่องเที่ยวในพื้นที่		

ส่วนที่ 5 : ข้อมูลด้านการอนุรักษ์และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์

- 5.1 สิ่งที่เป็นเอกลักษณ์และทำให้ท่านภาคภูมิใจในชุมชนมีอะไรบ้าง
- 5.2 ในอนาคตท่านอยากให้ชุมชนเป็นอย่างไรมากที่สุด
- 5.3 ท่านมีความคิดเห็นอย่างไรในการควบคุมการก่อสร้างอาคารใหม่ๆเพื่อการอนุรักษ์ชุมชนริมน้ำ
- 5.4 ท่านมีความคิดเห็นอย่างไร ในการควบคุมการจัดการพื้นที่สวนเพื่อการอนุรักษ์รูปแบบเดิมๆ
- 5.5 ท่านคิดว่าการสร้างตลิ่งแนวทางใดที่จะช่วยส่งเสริมอนุรักษ์อาคารบ้านเรือน โบราณสถาน หรือพื้นที่สวนได้ดีที่สุด
- 5.6 ท่านคิดว่าปัญหาหรืออุปสรรคในการอนุรักษ์วิถีชีวิต / วัฒนธรรมของชุมชนชาวสวนคืออะไรบ้าง
- 5.7 ท่านคิดว่าอะไรคือสิ่งสำคัญที่สุดสำหรับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์หรือทำให้ชุมชนยังดำรงอยู่ตามหลักเศรษฐกิจพอเพียงดังเช่นในอดีต
- 5.8 ท่านคิดว่าปัญหาหลักในการอนุรักษ์อาคารบ้านเรือนโบราณ และภูมิทัศน์แวดล้อมคืออะไร

แบบประเมินเกี่ยวกับภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม
โดยผู้วิจัย นางสาวนิธิกาญจน์ จินใจตรง รหัส 5374116025

แบบประเมินนี้เป็นส่วนหนึ่งที่สำคัญของการศึกษาวิทยานิพนธ์ ในหัวข้อเรื่อง “ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม” ตามหลักสูตรการวางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แบบประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

ส่วนที่ 1 ข้อมูลเชิงลักษณะ			
ผู้ประเมิน :	สถานภาพ:	วันที่ :	
ตำแหน่งที่ตั้ง	หมายเลขกลุ่ม		
แผนที่อ้างอิง / ผังอาคาร / ภาพประกอบ / คำอธิบาย (รหัส.....)			
ส่วนที่ 2 การประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม			
คุณค่าด้านสุนทรียภาพ (Aesthetic Value)	ระดับคุณค่าความสำคัญ		
	สูง 	ปานกลาง 	ต่ำ
1.รูปแบบและการจัดกลุ่มความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบที่แตกต่างกัน พื้นที่ที่มีลักษณะพิเศษของการรวมกลุ่มอาคารบ้านเรือนริมน้ำ ศาลาท่าน้ำ วัดวาอาราม พื้นที่เกษตรกรรม สภาพการทำสวนเป็นชนิด ความหลากหลายของระบบนิเวศทางธรรมชาติ หลากหลายกิจกรรม			
2.การปรับพื้นที่เพื่อตอบสนองความต้องการทางวัฒนธรรม คนในชุมชนสามารถปรับพื้นที่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมแบบสวนยกร่องที่สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ ระบบน้ำขึ้นน้ำลง แร่ธาตุในดิน และเครือข่ายลำน้ำขนาดใหญ่ จนก่อให้เกิดสังคมเกษตรกรรมบนพื้นฐานแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง			
3.รูปแบบสถาปัตยกรรมที่กลมกลืนกับธรรมชาติ กลุ่มอาคารบ้านเรือนริมน้ำที่มีโครงสร้าง ลักษณะ และรูปแบบตัวเรือน การวางตัวอาคาร และวัสดุที่เลือกใช้ รวมถึงองค์ประกอบที่เป็นสิ่งก่อสร้างอื่นๆ เช่น ศาลาท่าน้ำ ตลิ่งกันน้ำ และบันไดทำน้ำ เพื่อให้ตอบสนองต่อสภาพภูมิประเทศ โครงข่ายน้ำ และสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ			
คุณค่าด้านประวัติศาสตร์ (Historical Value)	สูง 	ปานกลาง 	ต่ำ
1.พื้นที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือบุคคลที่สำคัญต่อประวัติศาสตร์ สถานที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ บุคคล และยุคสมัยที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ อันเป็นหลักฐานที่แสดงความแข็งแกร่งผ่านวิถีชีวิตของคนในยุคประวัติศาสตร์			
2.การแสดงจุดกำเนิดหรือพัฒนาการของพื้นที่ หลักฐานทางกายภาพ หรือความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ที่บ่งบอกถึงการเปลี่ยนแปลงกิจกรรม และวิถีชีวิตของคนในพื้นที่ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน			

คุณค่าด้านประวัติศาสตร์ (Historical Value)	ระดับคุณค่าความสำคัญ		
	สูง	ปานกลาง	ต่ำ
<p>3.หลักฐานทางโบราณคดี โบราณสถาน และร่องรอยพิธีกรรม</p> <p>หลักฐานทางกายภาพ หรือคำบอกเล่าที่เกี่ยวข้องกับศาสนา คติความเชื่อ พิธีกรรม ค่านิยม ขนบธรรมเนียม ประเพณีที่เลือนหาย ซึ่งบอกเล่าเรื่องราว ความเคารพนับถือ และการสร้างเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน</p>			
<p>คุณค่าด้านสังคม เศรษฐกิจ (Social-economic Value)</p>			
<p>1.วิถีชีวิต กิจกรรม ประเพณีและวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ</p> <p>กระบวนการจัดการทรัพยากรทางธรรมชาติ องค์กร และชุมชนที่สอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจพอเพียงของชาวสวนที่มีชีวิตความเป็นอยู่ที่ยั่งยืนและกระบวนการเรียนรู้ที่ต้องปรับตัวเข้ากับธรรมชาติอย่างกลมกลืน</p>			
<p>2.ความกลมกลืนภายใต้ความหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ระบบกิจกรรม และการใช้พื้นที่</p> <p>กลุ่มคนที่ความแตกต่างกันทั้งชาติพันธุ์ การประกอบอาชีพ และการใช้พื้นที่ มารวมกลุ่มตั้งถิ่นฐานตามแนวลำน้ำสายหลัก และประกอบอาชีพตามความชำนาญของกลุ่มชาติพันธุ์ตั้งแต่ในอดีต</p>			
<p>3.แง่การศึกษาและการสร้างความเข้าใจถึงวัฒนธรรมความเป็นอยู่</p> <p>การถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ทางภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เข้าใจและตระหนักถึงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ที่เกิดจากองค์ความรู้และเทคโนโลยีของบรรพบุรุษที่สั่งสมและสั่งสมประสบการณ์จนเข้าใจธรรมชาติในการประกอบอาชีพ กลายเป็นวัฒนธรรมชาวสวนที่เกิดขึ้นเฉพาะถิ่นไปสู่คนรุ่นหลัง</p>			

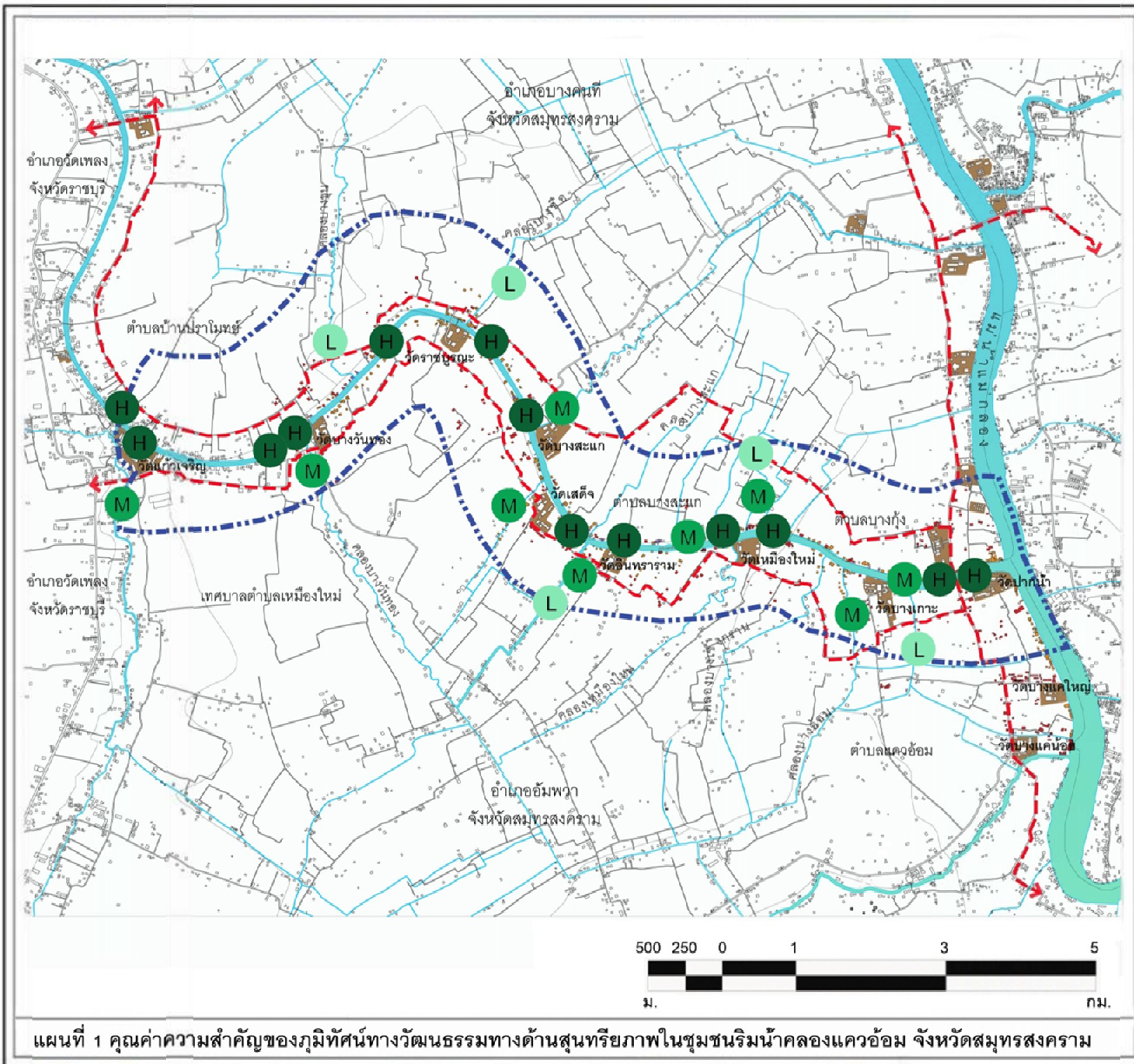
เกณฑ์การประเมินคุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรม

คุณค่าด้านสุนทรียภาพ (Aesthetic Value)	
1.รูปแบบและการจัดกลุ่มความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบที่แตกต่างกัน	
ระดับ	เกณฑ์การประเมิน
	มุมมองและทัศนียภาพที่เกิดจากการรวมกลุ่มของอาคาร สิ่งก่อสร้าง ศาลาท่าน้ำ พื้นที่เกษตรกรรม เครือข่ายลำน้ำ วัดหรือศาสนสถาน ทำให้เกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานตามแนวลำน้ำสองฟากฝั่งในลักษณะเฉพาะถิ่น ซึ่งพิจารณาในแง่ของรูปแบบ โครงสร้าง และองค์ประกอบของภูมิทัศน์ 3 องค์ประกอบที่ คือ ฉากหน้า (Foreground) เป็นแม่น้ำลำคลอง พื้นที่ตลิ่งกั้นน้ำ และพื้นที่เกษตรกรรม ตำแหน่งกลาง (Middle ground) ได้แก่ อาคารบ้านเรือนแบบดั้งเดิม ศาลาท่าน้ำ แนวเสาไฟฟ้า และฉากหลัง (Background) ได้แก่ พื้นที่เกษตรกรรม และสีของท้องฟ้า ปรากฏองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมที่ครบถ้วนสมบูรณ์ในพื้นที่บริเวณเดียวกัน
	มุมมองและทัศนียภาพที่เกิดจากการรวมกลุ่มขององค์ประกอบที่แตกต่างกัน พิจารณาในแง่รูปแบบ โครงสร้าง และองค์ประกอบของภูมิทัศน์ ปรากฏองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมเพียง 3-4 องค์ประกอบในบริเวณเดียวกัน

ระดับ	เกณฑ์การประเมิน
	มุมมองและทัศนียภาพที่เกิดจากการรวมกลุ่มขององค์ประกอบที่แตกต่างกัน ซึ่งพิจารณาในแง่ของรูปแบบ โครงสร้าง และองค์ประกอบของภูมิทัศน์ ปรากฏองค์ประกอบของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมมีน้อยกว่า 3 องค์ประกอบในบริเวณเดียวกัน
2. การปรับพื้นที่เพื่อตอบสนองความต้องการทางวัฒนธรรม	
ระดับ	เกณฑ์การประเมิน
	พื้นที่ที่มีภูมิทัศน์ที่เกิดจากการปรับพื้นที่ป่ากร้างเป็นพื้นที่เกษตรกรรมสวนยกร่องแบบดั้งเดิมที่สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศ สภาพภูมิอากาศ ระบบน้ำขึ้นน้ำลง แร่ธาตุในดิน และเครือข่ายลำน้ำขนาดใหญ่ จนก่อให้เกิดสังคมเกษตรกรรมบนพื้นฐานแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ปรากฏสภาพพื้นที่รูปแบบสวนยกร่องขนาดสูง การขุดและดูแลลำประโดงให้มีการถ่ายเทของระบบน้ำในพื้นที่ส่วนที่ยังคงสภาพสมบูรณ์ดังเช่นในอดีต
	พื้นที่ที่มีภูมิทัศน์ที่เกิดจากการปรับพื้นที่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมสวนยกร่องและมีการถมที่ของร่องบางส่วนเพื่อเพิ่มพื้นที่เกษตรกรรม และปรับนำเทคโนโลยีการส่งน้ำเพื่อการเกษตรเข้ามาทดแทนท้องร่องที่ถมไป ส่วนลักษณะพืชพรรณเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงตามสภาพภูมิอากาศ แร่ธาตุในดิน และระบบเครือข่ายลำน้ำที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากการจัดการของภาครัฐในพื้นที่โดยรอบ
	พื้นที่ที่มีภูมิทัศน์ที่เกิดจากการปรับพื้นที่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมสวนยกร่องและมีการถมที่ของร่องสวนเพื่อสร้างที่อยู่อาศัย แหล่งอุตสาหกรรมในครัวเรือน หรือการปล่อยเป็นพื้นที่กร้าง
3. รูปแบบสถาปัตยกรรมที่กลมกลืนกับธรรมชาติ	
ระดับ	เกณฑ์การประเมิน
	กลุ่มอาคารบ้านเรือนริมน้ำที่มีลักษณะของอาคารเรือนไทยเดียว เรือนไทยหมู่ เรือนไม้พื้นดิน ที่เป็นได้ดูสูง สามารถปรับใช้สอยตามฤดูกาลของน้ำที่ขึ้นลงตามธรรมชาติ เรือนไม้แถวและเรือนแพที่เหมาะสมสำหรับการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าตามแนวลำน้ำ การวางตัวอาคารหันหน้าสู่น้ำลำคลอง การเลือกใช้วัสดุและสีที่กลมกลืนกับธรรมชาติ รวมถึงองค์ประกอบที่เป็นสิ่งก่อสร้างอื่นๆ เช่น ศาลาท่าน้ำ ตลิ่ง อุจาดเรือ และบันไดทำน้ำ ที่ปรากฏการเรียงตัวของอาคารบ้านเรือนพื้นดินเก่าแก่ตามสองฝั่งแนวลำน้ำอย่างสมบูรณ์ครบถ้วน
	กลุ่มอาคารบ้านเรือนริมน้ำที่มีลักษณะของอาคารเรือนไทยเดียว เรือนไทยหมู่ เรือนไม้พื้นดิน ที่เป็นได้ดูสูง และการสร้างตลิ่งกันน้ำเพื่อสามารถใช้สอยได้ดูบ้านได้อย่างถาวร และการป้องกันน้ำกัดเซาะตลิ่ง การเลือกใช้วัสดุและสีของอาคารบ้านเรือนเริ่มมีการปรับเปลี่ยนเป็นวัสดุที่หาง่ายและทนทาน รวมถึงองค์ประกอบที่เป็นสิ่งก่อสร้างอื่นๆ เช่น ศาลาท่าน้ำ ตลิ่งกันน้ำ อุจาดเรือ และบันไดทำน้ำ ที่ปรากฏการเรียงตัวตามสองฝั่งแนวลำน้ำของอาคารบ้านเรือนพื้นดินที่มีวัสดุแตกต่างจากในอดีต ตลิ่งหินทิ้ง ตลิ่งคอนกรีตเสริมเหล็กทดแทนตลิ่งพรรณไม้ตามธรรมชาติ
	กลุ่มอาคารบ้านเรือนริมน้ำที่มีลักษณะของอาคารเรือนไทยเดียว เรือนไทยหมู่ เรือนไม้พื้นดิน อาคารทันสมัยที่มีรูปแบบขัดแย้งกับสภาพแวดล้อม การสร้างตลิ่งกันน้ำคอนกรีตเสริมเหล็ก การเลือกใช้วัสดุและสีของอาคารบ้านเรือนด้วยคอนกรีตเสริมเหล็ก รวมถึงองค์ประกอบที่เป็นสิ่งก่อสร้างอื่นๆ เช่น ศาลาท่าน้ำ ตลิ่งกันน้ำ อุจาดเรือ และบันไดทำน้ำ เริ่มปล่อยทิ้งร้างและทรุดโทรม ที่ปรากฏการเรียงตัวตามสองฝั่งแนวลำน้ำ

คุณค่าด้านประวัติศาสตร์ (Historical Value)	
1.พื้นที่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์หรือบุคคลที่สำคัญต่อประวัติศาสตร์	
ระดับ	เกณฑ์การประเมิน
	การปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับเหตุการณ์หรือบุคคลสำคัญทางประวัติศาสตร์อย่างสมบูรณ์
ระดับ	เกณฑ์การประเมิน
	การปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับเหตุการณ์หรือบุคคลที่สำคัญต่อประวัติศาสตร์หลงเหลือบางส่วน
	การไม่ปรากฏหลักฐานเกี่ยวกับเหตุการณ์หรือบุคคลที่สำคัญต่อประวัติศาสตร์อย่างสมบูรณ์
2.การแสดงจุดกำเนิดหรือพัฒนาการของพื้นที่	
ระดับ	เกณฑ์การประเมิน
	การค้นพบจุดกำเนิดหรือพัฒนาการของพื้นที่ด้วยสถานที่และวัตถุ
	การจดบันทึกเล่าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ของพื้นที่
	การไม่พบการจุดกำเนิดและการบันทึกประวัติศาสตร์ของพื้นที่
3.หลักฐานทางโบราณคดี โบราณสถาน และร่องรอยพิธีกรรม	
ระดับ	เกณฑ์การประเมิน
	การปรากฏหลักฐานทางโบราณคดี โบราณสถานที่ขึ้นทะเบียนศิลปากร
	หลักฐานทางโบราณคดี โบราณสถานที่ถูกบันทึกเล่าสืบต่อกันมาก
	การไม่ปรากฏหลักฐานทางโบราณคดี โบราณสถานในพื้นที่
คุณค่าด้านสังคม เศรษฐกิจ (Social-economic Value)	
1.วิถีชีวิต กิจกรรม ประเพณีและวัฒนธรรมมีความสัมพันธ์กับธรรมชาติ	
ระดับ	เกณฑ์การประเมิน
	วิถีชีวิตที่มีการพึ่งพาสภาพแวดล้อมธรรมชาติอย่างมาก
	วิถีชีวิตที่มีการพึ่งพาสภาพแวดล้อมธรรมชาติและเทคโนโลยีควบคู่กัน
	วิถีชีวิตที่มีการพึ่งพาเทคโนโลยีมากกว่าการปรับตัวเข้าหาธรรมชาติ
2.ความกลมกลืนภายใต้ความหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ ระบบกิจกรรม และการใช้พื้นที่	
ระดับ	เกณฑ์การประเมิน
	การรวมกลุ่มของกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์ หลากหลายกิจกรรม และการใช้พื้นที่ได้อย่างกลมกลืน เช่น การสร้างวัดวาอาราม ศาลเจ้าจีน การทำเกษตรกรรม การค้าขายริมน้ำ อันเกิดจากความชำนาญของแต่ละกลุ่มชาติพันธุ์ ก่อให้เกิดกิจกรรมทางประเพณีและวัฒนธรรมที่สืบทอดต่อกันมาจนปัจจุบัน
	การรวมกลุ่มของกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์ หลากหลายกิจกรรม และการใช้พื้นที่ ก่อให้เกิดกิจกรรมเกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรมที่ร่วมกันทำปีละครั้ง
	การรวมกลุ่มของกลุ่มคนที่ก่อให้เกิดกิจกรรมเกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรมที่ร่วมกันทำไม่บ่อยครั้ง
3.แห่งการศึกษาและการสร้างความเข้าใจถึงวัฒนธรรมความเป็นอยู่	
ระดับ	เกณฑ์การประเมิน
	การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับวัฒนธรรมชาวสวน
	การปรับเปลี่ยนภูมิปัญญาท้องถิ่นเกี่ยวกับวัฒนธรรมชาวสวน
	ภูมิปัญญาท้องถิ่นเริ่มสูญสลายไปจากวัฒนธรรมความเป็นอยู่

ภาคผนวก ข

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำ
คลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

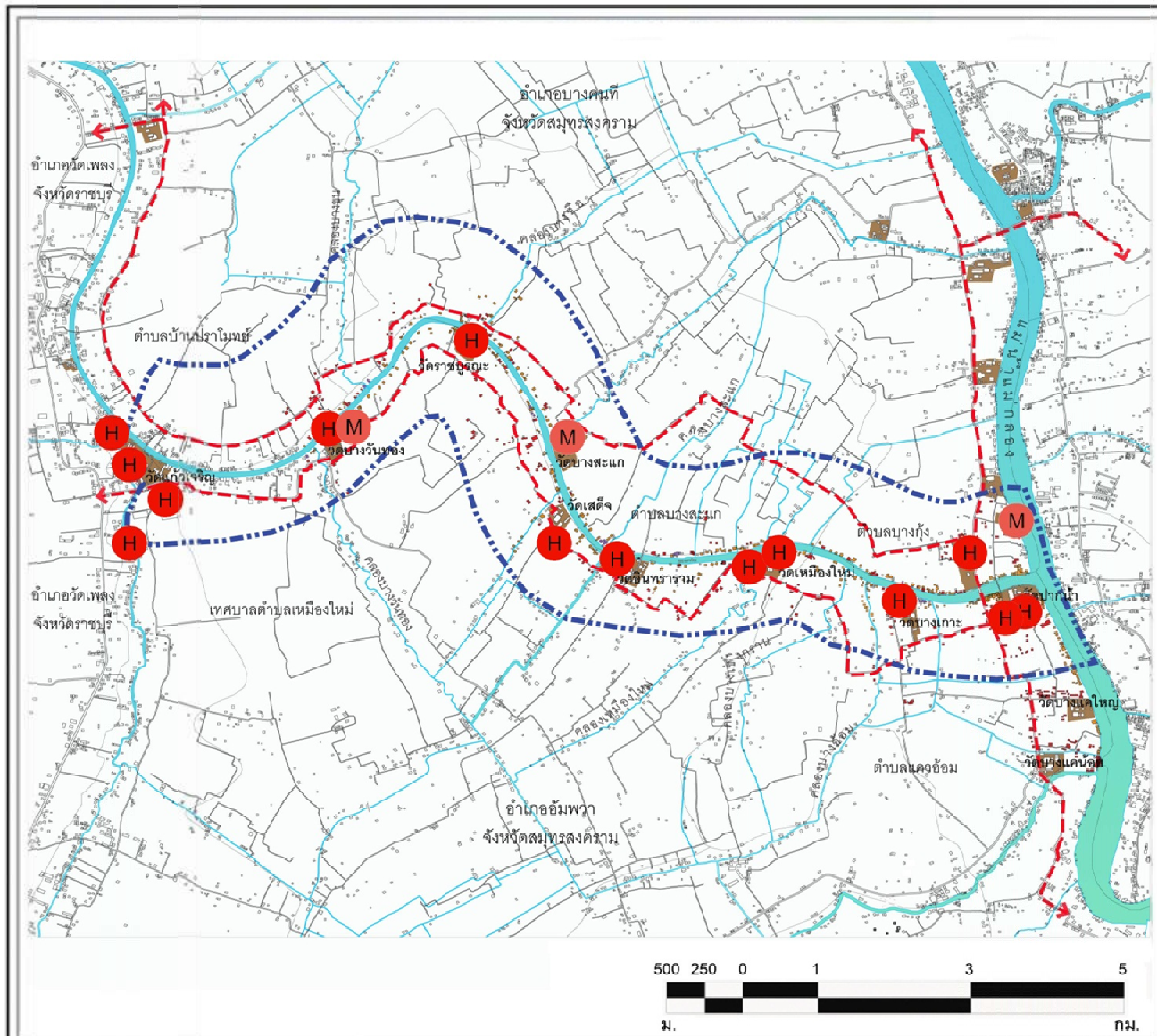
- สัญลักษณ์**
- องค์ประกอบทางกายภาพ**
- H ระดับสูง
 - M ระดับปานกลาง
 - L ระดับต่ำ
 - ศาสนสถานและสถานศึกษา
 - เส้นทางคมนาคม
 - โครงข่ายลำน้ำ
 - ขอบเขตพื้นที่ศึกษา

มาตราส่วน 1 : 30,000

ที่มา : จากการสำรวจและการวิเคราะห์

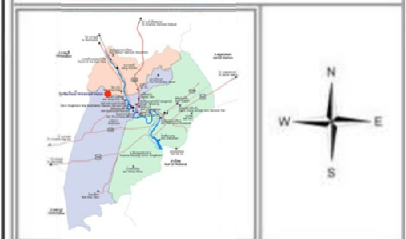
ภาควิชาการวางผังเมืองและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
นางสาวนิกิกาญจน์ จินใจตรง

แผนที่ 1 คุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมทางด้านสุนทรียภาพในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

แผนที่ 2 คุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมทางด้านประวัติศาสตร์ท้องถิ่นชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำ
คลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

สัญลักษณ์

องค์ประกอบทางประวัติศาสตร์

- H ระดับสูง
- M ระดับปานกลาง
- L ระดับต่ำ

- ศาสนสถานและสถานศึกษา
- - - เส้นทางคมนาคม
- โครงข่ายลำน้ำ
- - - ขอบเขตพื้นที่ศึกษา

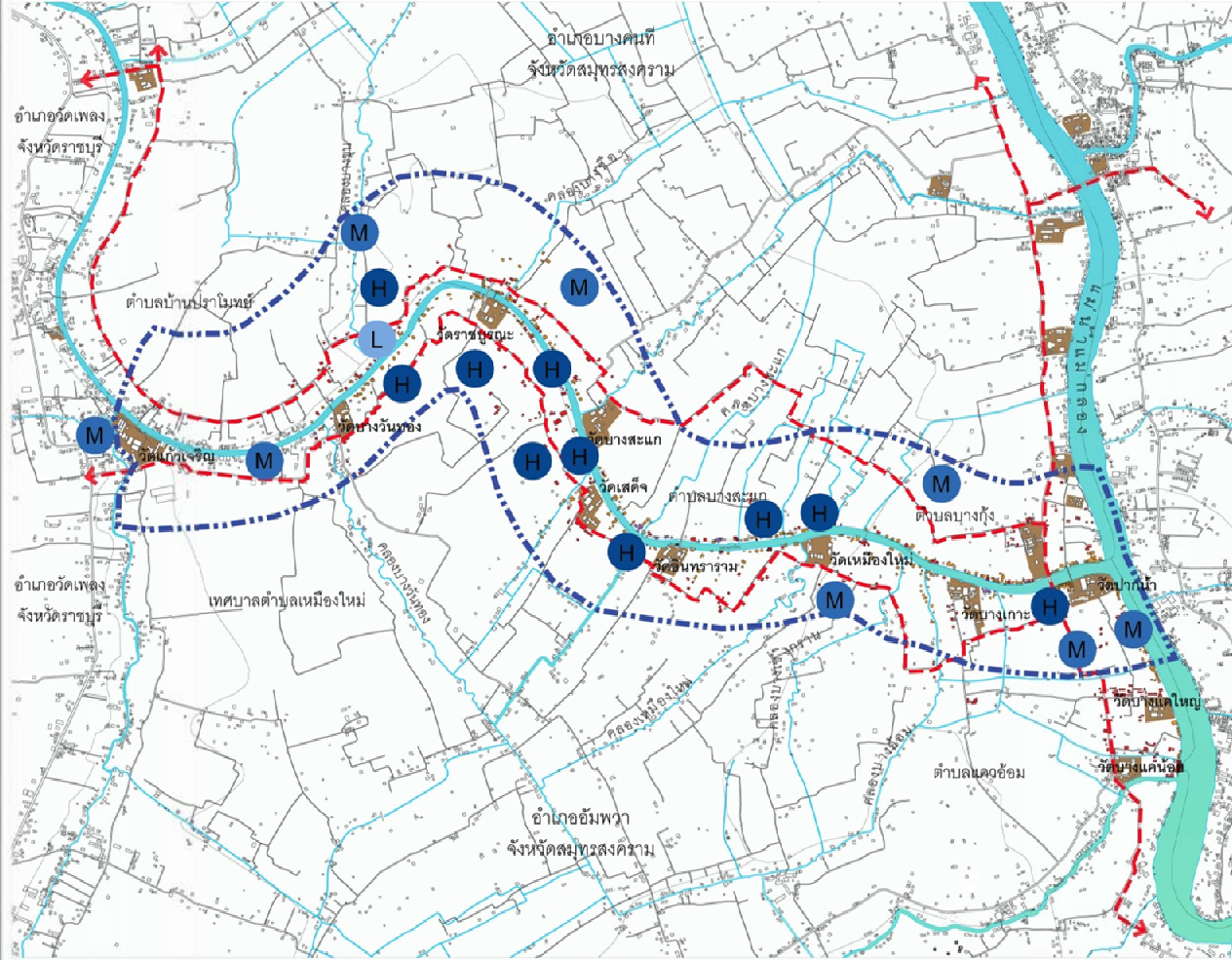
มาตราส่วน 1 : 30,000

ที่มา : จากการสำรวจและการวิเคราะห์

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นางสาวนิธิตญาณ์ จินใจตรง

แผนที่ 3 คุณค่าความสำคัญของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมทางด้านสังคม เศรษฐกิจในชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลองแควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม

สัญลักษณ์

องค์ประกอบทางสังคม เศรษฐกิจ

- H ระดับสูง
- M ระดับปานกลาง
- L ระดับต่ำ

- ศาสนสถานและสถานศึกษา
- เส้นทางคมนาคม
- โคจรข่ายลำน้ำ
- ขอบเขตพื้นที่ศึกษา

มาตราส่วน 1 : 30,000

ที่มา : จากการสำรวจและการวิเคราะห์

ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

นางสาวนิกิกาญจน์ จินใจตรง

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวนิธิกาญจน์ จินใจตรง เกิดเมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ.2528 สำเร็จการศึกษา
ระดับปริญญาตรีจากภาควิชาการผังเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์และการผังเมือง
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในปีการศึกษา 2550 และเข้าศึกษาต่อระดับปริญญาโทหลักสูตรการ
วางแผนภาคและเมืองมหาบัณฑิต สาขาภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรม
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2553 และสำเร็จการศึกษาในปีการศึกษา 2555
ผลงานทางวิชาการได้นำเสนอและตีพิมพ์ในหัวข้อ “ภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมของชุมชนริมน้ำคลอง
แควอ้อม จังหวัดสมุทรสงคราม ในโครงการประชุมวิชาการประจำปี 2556 สารศาสตร์: การ
ประชุมวิชาการสถาปัตยกรรมและศาสตร์เกี่ยวเนื่อง ครั้งที่ 18/2556 คณะสถาปัตยกรรม
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อวันที่ 30 เมษายน 2556